

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta sociálních věd
Institut mezinárodních studií

Lidové hnutí Ukrajiny a jeho role ve vývoji Ukrajiny v 90. letech
(diplomová práce)

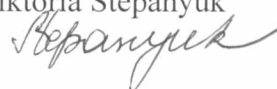
Vypracovala: Viktoria Stepanyuk
Obor: ruská a východoevropská studia
Akademický rok: 2005–2006
Vedoucí práce: PhDr. Bohdan Zilynskyj

Čestné prohlášení

Čestně prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou prací na téma „Lidové hnutí Ukrajiny a jeho role ve vývoji Ukrajiny v 90. letech“ vypracovala samostatně, s využitím pramenů a literatury uvedených níže.

V Praze, dne 22. května 2006

Viktorija Stepanyuk

Poděkování

Autorka vyjadřuje tímto svůj dík PhDr. Bohdanu Zilynskému za odborné vedení a za kritické připomínky v průběhu psaní této diplomové práce.

Za zprostředkování měsíční stáže v Kyjevě v roce 2005, během níž tato práce vznikala, a za zajištění finanční podpory pro tento pobyt děkuji řediteli Institutu mezinárodních studií FSV UK doc. PhDr. Jiřímu Vykoukalovi, CSc.

Obsah

ÚVOD	5
HISTORIOGRAFIE A PRAMENNÁ ZÁKLADNA.....	8
UDÁLOSTI PŘEDCHÁZEJÍCÍ ZALOŽENÍ LIDOVÉHO Hnutí.....	15
PŘEDCHŮDCI LIDOVÉHO Hnutí UKRAJINY	18
ZALOŽENÍ LIDOVÉHO Hnutí UKRAJINY	23
NÁRODNOSTNÍ POLITIKA LIDOVÉHO Hnutí A JEJÍ IDEOVÉ ZDROJE.....	26
NATION-BUILDING VERSUS STATE-BUILDING.....	28
LIDOVÉ Hnutí UKRAJINY JAKO ZTĚLESNĚNÍ NOVODOBÉHO NACIONALISMU.....	32
TYPOLOGIE UKRAJINSKÉHO NACIONALISMU.....	35
PARLAMENTNÍ VOLBY V ROCE 1990.....	40
CESTA K SAMOSTATNOSTI UKRAJINY	44
POČÁTKY MULTIPARTISMU NA UKRAJINĚ	49
ROLE RUCHU VE VNITROPOLITICKÉM VÝVOJI UKRAJINY V LETECH 1991–1994.....	55
PROMĚNA LIDOVÉHO Hnutí UKRAJINY – OD Hnutí KE STRANĚ.....	57
SPĚNÍ K PŘEDČASNÝM VOLBÁM V ROCE 1994.....	60
PREZIDENTSKÝ SOUBOJ V ROCE 1994	64
NEÚSPĚCHY ČORNOVILA A ÚSPĚCHY KUČMY.....	65
POSLEDNÍ TAŽENÍ RUCHU ANEB PARLAMENTNÍ VOLBY V ROCE 1998.....	67
LIDOVÉ Hnutí UKRAJINY JAKO POLITICKÁ STRANA	71
STRANICKÝ SYSTÉM UKRAJINY	74
LIDOVÉ Hnutí UKRAJINY DNES.....	77
ZÁVĚR.....	79
SUMMARY	81
BIBLIOGRAFIE	82
PŘÍLOHY	85

Úvod

„Není nejdůležitější zabít draka, nýbrž nestat se jím,
zdolat ho v každém z nás...“

Olexij Haraň¹

Fenomén Západní Ukrajiny byl a je zvláštním jevem. Ukrajinský Piemont – tak je také nazýván v odborné literatuře tento region, především však jeho jádro, kterým je východní Halič. Zvláštnosti západní Ukrajiny jsou dány barvitostí jejího historického vývoje. Různorodé etnické složení tohoto regionu by mohlo být příčinou případné nejednotnosti a mnohých problémů, avšak je faktem, že tento region se v dějinách země projevoval vždy jako nejjednotnější a nejvíce citlivý k osudu ukrajinského státu. Nezanedbatelnou etapou v historii Ukrajiny byl pokus o vytvoření nezávislé Západoukrajinské Ukrajinské Lidové Republiky v období po první světové válce. Tehdejší snahy o nezávislost skončily nedobrovolným připojením Ukrajiny k Sovětskému svazu a východní Haliče k Polsku. Tento pokus se pak opakoval koncem 80. let a vyvrcholil prohlášením nezávislosti Ukrajiny na SSSR 24. srpna 1991. Touha po vytvoření nezávislého státu byla spojena i s úsilím o to, aby nový ukrajinský stát měl standardní demokratické atributy, v první řadě demokratické volby, což byl za existence Sovětského svazu jev nevídaný. Poslední volby v demokratickém duchu na Ukrajině se konaly za dob Rakouska-Uherska a později v Polsku, Československu či Rumunsku, kam jednotlivé části západní Ukrajiny v meziválečném období patřily.

V tomto zvláštním západoukrajinském regionu se koncem 80. let zrodila myšlenka Ruchu (jak je v ukrajinštině nazýváno Lidové hnutí Ukrajiny – *Narodnyj Ruch Ukrajiny, NRU*), který se prosadil i v hlavním městě Kyjevě a později po celé Ukrajině a jehož činnost se zásadně lišila od činnosti tehdy vznikajících politických hnutí v Ukrajinské SSR. Polemika kolem vzniku Lidového hnutí a jeho role v procesu dosažení ukrajinské nezávislosti se vede na stránkách odborné literatury dodnes.

Cílem této práce je přiblížit fenomén Lidového hnutí Ukrajiny, jehož zásluhou získala Ukrajina nezávislost a nastoupila cestu multipartismu a demokracie. V zahraničí se o Lidovém hnutí toho mnoho neví. Ruch často upadá do zapomnění jen jako jedna z politických strániček i v rámci samotného ukrajinského státu. Mimo samotné Lidové

¹ Гарань, О.: Убити дракона. 3 історії Руху та нових партій України. Київ, Либідь, 1993.

hnutí je v této práci věnována pozornost vnitropolitickým událostem od konce 80. let do konce 90. let 20. století a také dalším jevům s tím souvisejícím, jako je otázka novodobého nacionalismu či problematika budování státu a národní identity. Kromě vylíčení historického vývoje Lidového hnutí mu bude dále věnována pozornost také jako politické straně. Charakteristice stranického systému Ukrajiny je vyčleněno jen několik řádek, jelikož se téma této práce dotýká stranického systému pouze okrajově.

Struktura práce je následující. Po stručném úvodu následuje rozbor použitých pramenů a literatury. Většina pramenů je v ukrajinském jazyce a pochází ze začátku 90. let 20. století. Nicméně najde se i několik cizích autorů, kteří se Lidovým hnutím v současnosti zabývají. Díky tomu byl už podán pohled na Lidové hnutí a na vnitropolitické události ve sledovaném období jak z ukrajinského, tak i ze zahraničního pohledu. Po rozboru pramenů autorka přechází k analýze vnitropolitické situace v Ukrajinské SSR. Dále se zabývá postupným rozkladem Sovětského svazu a osamostatněním sovětských republik.

Další kapitola je věnována hnutím a organizacím, na které Lidové hnutí Ukrajiny ve svých počátcích navazovalo. Tato část se zabývá zejména disidentským hnutím a nejrůznějšími kulturními a později i politickými uskupeními, jako je Sdružení spisovatelů Ukrajiny či Ukrajinské helsinské sdružení. Po tomto vstupu autorka pokračuje analýzou založení samotného Lidového hnutí. Zde se pojednává o prvním, základajícím sjezdu Ruchu v září 1989 v Kyjevě a o jeho počátečních aktivitách. Lidovému hnutí se často dostává přívlastku nacionalistické. Z toho důvodu je v této práci věnována pozornost analýze národnostní politiky, již NRU iniciovalo, a jejím důsledkům pro ukrajinský stát. Autorka se zamýšlí nad tím, zda Lidové hnutí Ukrajiny je vskutku ztělesněním novodobého nacionalismu. Na podkladě literatury o novodobém ukrajinském nacionalismu autorů jako Hryhorije Kasjanova, Tamary Guzenkové, Ernsta Gellnera či Andrew Wilsona se tato práce snaží o analýzu tohoto jevu a jeho typologii.

V druhé části práce je pojednáno o parlamentních volbách v Ukrajinské SSR v roce 1990, jež znamenaly první úspěch Lidového hnutí Ukrajiny. Dokázalo se v nich prosadit a spolu s jinými opozičními uskupeními získalo čtvrtinu křesel v ukrajinském parlamentu, Nejvyšší radě. I když v tomto případě nelze mluvit o zřejmém vítězství, byl to důležitý krok ve vývoji ukrajinského státu. Tak začala cesta k ukrajinské samostatnosti. O jejím krátkém průběhu se pojednává ve zvláštní kapitole. Dále se práce věnuje vývoji nastolení demokracie a vzniku jiných politických stran. Lidové hnutí Ukrajiny se průběhem času vyvinulo v politickou stranu a o této proměně je následující

kapitola. Jako stranu čekala NRU zkouška obstát v parlamentních volbách v roce 1994. V těchto volbách se Ruch nestal absolutním vítězem, jak se očekávalo, a rovněž boj o prezidentský post vzdal i nejvýraznější představitel Lidového hnutí Vjačeslav Čornovil. Výsledky voleb jsou doplněny o sociologické průzkumy veřejného mínění. Posléze se rozebírají aktivity Lidového hnutí, nacházejícího se po volbách v opozici. Za této situace však nebylo možné realizovat vlastní plány v oblasti budování státu a národní identity. Se zhoršujícím se stavem ukrajinské ekonomiky a s neustálými krizemi v politickém vedení ukrajinského státu začala popularita Ruchu upadat. Ačkoli v parlamentních volbách v roce 1998 Ruch skončil na druhém místě, nedosáhl očekávaného absolutního vítězství.

Na závěr se autorka snaží charakterizovat Lidové hnutí Ukrajiny z politologického hlediska jako hnutí a jako politickou stranu. Podrobně zkoumá postavení Ruchu v systému politických stran Ukrajiny a krátce charakterizuje ukrajinský stranický systém na základě teorie Maurice Duvergera v interpretaci Miroslava Nováka. Práce ukrajinských autorů se pro takovéto hodnocení příliš nehodí, jelikož popisují pouze proces založení politických stran na Ukrajině a nezabývají se jejich vývojem či jejich charakteristikou. V závěru je po stručné rekapitulaci zhodnocen přínos Lidového hnutí Ukrajiny v procesu dosažení nezávislosti a ve vnitropolitickém vývoji na Ukrajině.

Pokud jde o metodologii, práce je vypracována s pomocí interdisciplinárního přístupu. Především se jedná o postup historický (pokud se jedná o líčení vnitropolitického vývoje na Ukrajině), právní (pokud se jedná o rozbor legislativy) a také politologický (pokud se jedná o charakteristiku stranického systému a také Ruchobu politické strany). Při analýze volebního chování a hodnocení volebních výsledků je použit i sociologický přístup.

Historiografie a pramenná základna

Práce se opírá o vyhodnocení celé řady primárních pramenů a sekundárních zdrojů. Z primárních zdrojů autorce ke studiu daného tématu posloužily především prameny v ukrajinském jazyce. Programy, materiály a dokumenty sjezdů a konferencí Lidového hnutí Ukrajiny byly autorce poskytnuty přímo v sídle Ruchu v Kyjevě. Nepostradatelnou součástí byly rovněž paměti, výpovědi a svědectví nejvýznamnějších aktérů popisovaných událostí. Hlavními zdroji tohoto druhu jsou zejména díla Volodymyra Kovtuna, Anatolije Kaminského, Vjačeslava Čornovila či Levka Lukjanenka, jejichž rozbor následuje níže.

Sbírky článků a eseje Vjačeslava Čornovila vypovídají o názorech tohoto významného spisovatele a politika od dob jeho publicistických začátků během studií na fakultě žurnalistiky Univerzity Tarase Ševčenko v Kyjevě až do posledních dní jeho života, ukončeného za nevyjasněných okolností v důsledku automobilové havárie v roce 1999.² Čornovil psal zejména o svých představách nezávislé Ukrajiny. Kvůli svým antisovětským názorům strávil dlouhá léta ve vyhnanství. Po osamostatnění Ukrajiny se autor věnoval otázkám politického, ekonomického a kulturního uspořádání nově nezávislého ukrajinského státu. Vjačeslav Čornovil byl duchovním otcem a později také vůdcem Lidového hnutí Ukrajiny, avšak nepodařilo se mu je vyvést ze stínu opozice. Z tohoto důvodu drtivá většina ruchovských projektů, jež byly Čornovilem sepsány, zůstala na papíře a jen málokteré z nich se podařilo uvést v život.

Články, paměti, eseje, deklarační dopisy, jejichž autorem je Levko Lukjanenko, jsou podobného charakteru jako písemnosti Vjačeslava Čornovila. Oba výše zmíněné autory spojoval především společný osud politických vězňů, v průběhu pozdějších let se však jejich názory nejednou rozešly. *Istoryčna dolja Ukrajiny* je dopisem politických vězňů apelujících na historická práva ukrajinského národa.³ Mnohé dokumenty vypracované Lukjanenkem a jeho kolegy z Ukrajinského helsinského sdružení posloužily rovněž jako primární prameny pro napsání této diplomové práce.

Za historika Lidového hnutí je považován profesor Kyjevo-Moheľanské akademie v Kyjevě Olexij Haraň, autor několika publikací o vzniku a vývoji Ruchu a o

² Чорновіл, В.: біографія, статті, цитати, Народний Рух України Київ, 2003; Народний Рух України: Чорноволівські питання, Київ 2003.

³ Dopis politických vězňů: Історична доля України а jiné články Levka Lukjanenka či dokumenty týkající se Ukrajinského helsinského sdružení jsou k dispozici na webových stránkách: <http://olerxa.org.ua>.

počátcích multipartismu na Ukrajině. Nejdůležitějším dílem v tomto ohledu je jeho monografie věnovaná historii NRU *Ubyty drakona. Z istoriji Ruchu ta novych partij Ukrainy*.⁴ Na stránkách knihy autor podává vyčerpávající rozbor dění na Ukrajině v době perestrojky; nechybějí zde výsledky nejrůznějších sociologických průzkumů, volební výsledky a výtah nejdůležitějších archivních pramenů, o něž se jeho práce opírá. Haraň se zabývá tématem Lidového hnutí Ukrajiny rovněž v monografii *Vid stvorennja Ruchu do bahatopartijnosti*, věnované počátkům stranického systému Ukrajiny.⁵ Zde autor podává stručnou charakteristiku politických stran a hnutí na Ukrajině aktivizujících se v období kolem vyhlášení nezávislosti a mapuje stranický systém v zemi. Lidové hnutí Ukrajiny ale není v této knize středem pozornosti a je uchopeno jen jako jedna z politických stran. I když je Haraň jedním z nejvýznamnějších historiků Lidového hnutí, celkově je možno říci, že se ve druhé monografii nejedná o různorodé informační zdroje. Jejich obsah je velice podobný jako v jeho prvním díle a rovněž rozdíl v interpretaci je málo patrný.

Výzkum primárních pramenů pocházejících ze začátku 90. let se jeví poněkud problematický. K některým archivům v Kyjevě nebylo možné získat přístup, jiné archivy zase přestaly existovat. Archiv Ruchu tolik potřebné informace neposkytoval z toho důvodu, že byl během stěhování organizace do nového sídla a po odchodu některých členů ze strany doslova rozkraden. Navíc se také jedná o to, že většina potřebných materiálů pro napsání této práce pochází z první poloviny 90. let a pro své „stáří“ tyto archivy dosud nejsou zpřístupněny. Všechny důležité archivní složky o Lidovém hnutí Ukrajiny, zdá se, však byly zpracovány v dílech již zmiňovaného odborníka na tuto problematiku Olexije Haraně a také v dílech dalšího historika Ruchu Hryhorije Hončaruka.

Monografie profesora Oděské polytechnické univerzity a zároveň člena politické strany Kongres ukrajinských nacionalistů Hryhorije Hončaruka *Nacionalna ideja i Narodnyj ruch Ukrainy* je prací, již napsal společně s kolegyní Olenou Šanovskou. Práce je složena ze dvou základních částí. První z nich, narozdíl od prací Haraně, se věnuje exkursu do historie národní myšlenky a národního obrození a také ideologiím novodobého nacionalismu na Ukrajině na přelomu 80. a 90. let 20. století.⁶ Obsáhle rozebírá politické dění na Ukrajině a hodnotí roli Ruchu v procesu rozpadu SSSR, a tím

⁴ Гарань, О.: Убити дракона. З історії Руху та нових партій України, Київ, Либідь 1993.

⁵ Гарань, О.: Від створення Руху до багатопартійності, Знання України, 1992.

⁶ Гончарук, Г. І., Шановська, О. А.: Національна ідея і Народний рух України, Одеса, 2004.

i jeho přínos k dosažení ukrajinské nezávislosti. Hlavní důraz je ale kladen na národnostní politiku NRU. Práce tudíž nevypráví o jiných aktivitách Lidového hnutí. Autoři se v mnoha místech opakují a zbytečně se pouštějí do emotivního líčení zčásti virtuální tzv. národnostní otázky, což poněkud znehodnocuje odbornou úroveň jejich práce.

Poněkud všestranněji a na vyšší úrovni jsou napsány práce Volodymyra Lytvyna, bývalého předsedy administrace prezidenta a do jara 2006 předsedy Nejvyšší rady Ukrajiny. Lytvyn je původním povoláním historik. Jeho práce zabírají větší časový úsek sledovaného období, a umožňují tak zhodnotit činnost Lidového hnutí v delším časovém rozmezí. Stejně jako předchozí autoři začíná i Lytvyn svou knihu *Polityčna arena Ukrajiny, dijovi osoby ta vykonavci* rozbořem vnitropolitické situace na Ukrajině v období přestavby.⁷ V tomto období došlo k založení prvních neformálních organizací, z nichž mnohé se později vyvinuly v politické strany. V průběhu celého zkoumaného období (přibližně léta 1985–1994) sleduje Lytvyn vývoj antikomunistické opozice, jejímž ztělesněním se stalo právě Lidové hnutí Ukrajiny; vedle celkového politického dění je to druhá nejdůležitější linie výkladu celé knihy. Od vylíčení společenské atmosféry v tehdejší sovětské Ukrajině autor přechází k popisu rozpadu Sovětského svazu, vytvoření ukrajinského nezávislého státu a k analýze výsledků parlamentních a prezidentských voleb. Lytvyn se dále věnuje charakteristice nejdůležitějších politických stran a také vnějším otázkám souvisejícím s vývojem na Ukrajině, jako je krymský problém, dělení Černomořského loďstva a vztahy s Ruskou federací vůbec. Autor přináší biografie klíčových politických představitelů zkoumaného období, což čtenáři celkově podává lepší představu o dění ve státě. Monografie Volodymyra Lytvyna, opírající se o vyhodnocení denního tisku, poskytuje vyčerpávající chronologický přehled událostí od vyhlášení politiky přestavby, přes proces dosažení nezávislosti Ukrajiny až po parlamentní a prezidentské volby na Ukrajině v éře nezávislosti.

Monografie Anatolije Kaminského *Na perechidnomu etapi. Hlasnist', perebudova i demokratizacija na Ukrajinі* se s výše zmíněnou prací Lytvyna tématicky překrývá.⁸ Analyzuje ale kratší časový úsek od roku 1985 do 1990 a zahrnuje do své práce také jiná témata (například detailněji pojednává o řešení náboženské otázky). Autor, pracovník rozhlasové stanice Svobodná Evropa, začíná svou knihu přehledem

⁷ Литвин, В.: Політична арена України, дійові особи та виконавці, Київ, Абрис 1994.

⁸ Камінський, А.: На перехідному етапі. Гласність, перебудова і демократизація на Україні, München 1990.

událostí vyvolaných procesem přestavby a glasnosti. Narozdíl od Lytvyna ale věnuje více prostoru problematice ukrajinského jazyka, otázkám náboženství, národního obrození a celkově sleduje vývoj Lidového hnutí důkladnějším způsobem. Zmíněná kniha byla napsána již v roce 1990 v Mnichově a podává výklad událostí na Ukrajině ze západního pohledu. Autor navíc při použití cizojazyčných zdrojů seznamuje čtenáře s tehdy ještě běžně nedostupnými západními prameny.

O vývoji Lidového hnutí Ukrajiny pojednává speciální monografie Volodymyra Kovtuna *Istorija Narodnoho Ruchu*.⁹ Kovtun, původním povoláním spisovatel a politolog, byl v letech 1990–1994 vedoucím pracovníkem deníku *Narodna hazeta*, tiskového orgánu NRU. Kniha pojednává o začátcích Lidového hnutí jako disidentského hnutí a sleduje vývoj této organizace a posléze politické strany od regionální až po celoukrajinskou úroveň. Závěrem se zamýšlí nad další budoucností Lidového hnutí. Monografie má spíše charakter memoárů. Nejsou v ní žádné odkazy na odbornou literaturu či jiné prameny. Nicméně je cenným přínosem ke studiu členské či voličské základny Ruchu a Lidového hnutí Ukrajiny jako organizace vůbec.

V pracích zahraničních autorů je spíše než dějinám Lidového hnutí Ukrajiny věnována pozornost době perestrojky, rozpadu SSSR a problematice nacionalismu, kde NRU je zmiňován jen druhořadě. Mezi nejznámější autory patří Andrew Wilson, Sarah Birchová či západní autoři ukrajinského původu jako Taras Kuzio či Roman Solchanyk. Nevýhodou těchto prací je místy poněkud zkreslený pohled na věc. Mnohé články připomínají „recyklování“ již několikrát zpracovaných sekundárních zdrojů a podle seznamu literatury v přiložené bibliografii lze konstatovat, že někteří z autorů ani neovládají ukrajinský jazyk. Za zmínku tak stojí zejména knihy a studie Andrew Wilsona. Tento profesor z Cambridge je také autorem velmi cenné monografie *Ukrainian Nationalism in the 1990s. A minority faith*.¹⁰ V ní detailně popisuje vývoj nacionalistických proudů ukrajinského myšlení konce 20. století, nicméně nechybí ani exkurs do historie ukrajinského národa, jehož prapočátky sahají do dob před založením Kyjevské Rusi. Wilson se dále věnuje fenoménu tzv. nacionálního komunismu, hodnotí roli nacionalismu v konsolidaci ukrajinského národa a budování jeho identity a také význam nacionalismu v zahraniční politice Ukrajiny. Kniha nepostrádá bohatý poznámkový aparát, obsahující odkazy na četné ukrajinské a zahraniční prameny, jež byly při zpracování tématu použity.

⁹ Ковтун, В.: Історія Народного Руху України, Київ, Факт 1999. Druhé, rozšířené vydání.

¹⁰ Wilson, A.: *Ukrainian Nationalism in the 1990s. A Minority Faith*. Cambridge, 1997.

Ukrajinský nacionalismus je tématem, který sám o sobě zaujal mnohé autory. Dokonce se na první pohled může zdát, že západní autoři mu věnují více pozornosti než domácí. Primární prameny použité v této práci v kapitole věnované nacionalismu jsou dílem „otců“ ukrajinského nacionalismu, jako je Dmytro Doncov či Vjačeslav Lypynskij.¹¹ Hlubší rozbor jejich děl se zdá poněkud nadbytečný, jelikož (podle slov samotných členů NRU) strana navazuje na nacionalismus v duchu zmíněných autorů z 20. a 30. let minulého století jen zčásti.

Vývojem ukrajinského nacionalismu koncem 80. let 20. století se zabývá historik, vědecký pracovník ukrajinské Akademie věd, Heorhij Kasjanov. Ve své knize *Teorii naciji ta nacionalizmu* autor nejdříve v teoretickém úvodu provádí definici klíčových pojmů, jako jsou etnikum, národ, nacionalismus. Dále se věnuje typologii jednotlivých nacionalismů a postupně přechází k analýze výše zmíněných pojmů v ukrajinských poměrech. Kasjanov detailním způsobem zkoumá vývoj ukrajinského nacionalismu a své závěry hodnotí na bázi četných studií ukrajinských i západních autorů. Kniha je vybavena poznámkovým aparátem a rozsáhlou bibliografií.¹²

Na ruské straně se ukrajinským nacionalismem zabývá Tamara Guzenková. Ve studii s názvem *Etnonacionalnyje problemy v učebnikach po istorii (na primere Ukrainy, Belorussii i nekotorych respublik Rossijskoj Federacii)* autorka akcentuje problematiku budování státu a národní identity v postsovětských republikách, včetně Ukrajiny. Jak již napovídá samotný název její studie, problémem v případě zmíněných národů je především faktická absence společné historické zkušenosti (národní paměti), a tím i ztížený proces budování národní identity.¹³

Při výzkumu ukrajinského nacionalismu je zapotřebí zmínit významného českého autora Miroslava Hrocha. Kniha *V národním zájmu* popisuje historický proces přerodu evropských etnik v jednotlivé národy. Hroch popisuje jednotlivé složky, jež se podílejí na formování národa, jako je jazyk, kultura, historická zkušenost, náboženství. Jejich sjednocujícím prvkem je přitom národní zájem. Autor aplikuje charakteristiku jednotlivých prvků na příkladě jednotlivých evropských národů. Není zde věnována zvláštní pozornost konkrétně ukrajinskému případu, ale charakteristika východoevropského typu nacionalismu je dostačujícím způsobem aplikovatelná i na

¹¹ Донцов, Д.: Націоналізм. Лондон, 1996; Липинський, В.: Листи до братів-хліборобів. Філадельфія, 1995.

¹² Касьянов, Г.: Теорії нації та націоналізму, Либідь, Київ, 1999.

¹³ Гузенко, Т.: Етнонаціональні проблеми в учебниках по історії (на прикладі України, Білорусії і деяких республік Російської Федерації), Friedrich-Naumann-STIFTUNG Büro, Moskau (nedatovaný manuskript).

případ ukrajinského národa.¹⁴ Teorie dalšího autora původem z českého prostředí, Ernesta Gellnera, jehož kniha *Národy a nacionalismus* byla přeložena do mnoha světových jazyků, jsou rovněž vhodné pro rozbor ukrajinského nacionalismu a budou použity ve zvláštní kapitole při jeho typologii.¹⁵

Čeští autoři z Politologického ústavu v Brně Olga Kubová, Lubomír Kopeček, Petr Fiala a Maximilián Strmiska se spíše než ukrajinským nacionalismem zabývají tématem ukrajinského stranického systému. Tyto práce jsou ale spíše encyklopedického charakteru, a Lidovému hnutí je v nich proto věnováno jen minimum pozornosti. NRU stálo u zrodu stranického systému na Ukrajině, a proto je zapotřebí zmínit jeho klíčovou roli při formování politických stran a také jeho postavení na ukrajinské stranické scéně. Pro tyto účely autorka spíše zvolila díla ukrajinských autorů, jako je Petro Potičnyj, Ljudmyla Kormyčová, Dmytro Šelest či Mykola Tomenko. Jedná se z větší části o články z níže zmíněných odborných časopisů. Pro vytvoření kompletního obrázku stranického systému Ukrajiny byla použita rovněž díla rozsáhlejšího charakteru. Jednou z takových knih je společné dílo ukrajinských politologů Kormyčové a Šelesta *Hromadski objednannja ta polityčni partiji sučasnoji Ukrajiny*.¹⁶ Kniha je důležitým zdrojem doplňkových informací o republikovém stranickém systému z ukrajinského pohledu, větší část je vedle politických stran věnována také společenským hnutím. Na místě je rovněž charakteristika role Lidového hnutí Ukrajiny v rámci stranického systému podle teorií západních politologů, jako je Maurice Duverger či Giovanni Sartori. Teorie těchto a také jiných autorů jsou souhrnně podány naprosto vyčerpávajícím způsobem v knize českého politologa Miroslava Nováka *Systémy politických stran*.¹⁷

Periodika jsou zdrojem, který, pokud budeme předpokládat relevantnost jejich údajů, nejdůkladněji vypovídá o dění na Ukrajině. Z deníků, jako je *Ukrajinska pravda*, *Holos Ukrajiny*, *Urjadovyj kurjer*, byly čerpány informace o volbách: volební programy, výsledky a také nejrůznější komentáře. Dále k výzkumu posloužily odborné časopisy, jako je *Polityčna dumka*, *Ljudyna i polityka*, *Ukrajinskyj istoryčnyj žurnal* či časopis Nejvyšší rady Ukrajiny *Viče*. Dění na Ukrajině se věnovala také řada zahraničních periodik, autorka však do této práce zahrнула jen články z příslušně

¹⁴ Hroch, M.: V národním zájmu. Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě. NLN, Praha, 1999.

¹⁵ Gellner, E.: *Národy a nacionalismus*, Hřibál, Praha, 1993.

¹⁶ Кормич, Л. І., Шелест, Д. С.: Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України, Київ, АБПІО, 2004.

¹⁷ Novák, M.: *Systémy politických stran*, SLON, Praha, 1997.

zaměřených odborných časopisů jako *Europe-Asia Studies*, *Political Science Quarterly*, *Ethnicities*. Kromě periodických titulů byla použita řada doplňujících informací získaných prostřednictvím internetu. Týká se to zejména údajů čerpaných z portálu Nejvyšší rady Ukrajiny, Ústřední volební komise či webových stránek samotného Lidového hnutí Ukrajiny.

Nelze hovořit o nedostatku literatury k problematice založení samotného hnutí a vývoje vnitropolitické situace koncem 80. a začátkem 90. let. Jak již bylo uvedeno, archivní prameny jsou náležitým způsobem zpracovány v dílech Hryhorije Hončaruka, Olexije Haraně, Anatolije Rusnačenka, Anatolije Kaminského a dalších ukrajinských autorů. I když až o tolik různorodé prameny nejde, z velké části je jejich obsah stejný a jednotliví autoři se málo v čem liší jeden od druhého i ve své interpretaci.

Od předčasných parlamentních a prezidentských voleb roku 1994 se ovšem zájem o Lidové hnutí snižuje a s propadem ve volbách roku 1998 se téma Lidového hnutí a s ním spojeného národního obrození již zcela vytrácí ze středu pozornosti. Navzdory tomu si téma Ruchu zachovává do dnešního dne svou aktuálnost. Začátkem 90. let Lidové hnutí předložilo program vytváření ukrajinské národní identity, který se z důvodu opozičního postavení Ruchu nepodařilo realizovat. Zvláště po událostech tzv. pomerančové revoluce, která vypukla po zmanipulování prezidentských voleb v roce 2004, však není možné pomíjet citelné ekonomické a politické rozdíly (tím se míní také náboženské a etnické odlišnosti) mezi západní a východní Ukrajinou. Na tomto příkladě se ukázalo, že ukrajinský národ není dosud plně sjednocen. Pro případné působení idejí Lidového hnutí Ukrajiny tak zbývá ještě dostatek prostoru.

Události předcházející založení Lidového hnutí

Založení Lidového hnutí na Ukrajině bylo výsledkem aktivizace disentu, jehož vznik se datuje koncem 60. let. Generaci těchto aktivistů, dřívějších politických vězňů, mezi které patřili zejména představitelé inteligence, se dostalo příznačného označení „šedesátníci“ (šestydesjatnyky). Nejvýznamnějšími z nich byli Lina Kostenková, Vasyl Stus, Mykola Vinhranovskij, Ivan Svitlyčnyj, Bohdan a Mychajlo Horyňové, Vjačeslav Čornovil či Sergej Paradžanov.¹⁸ Cílem národně-osvobozenického hnutí bylo obrození ukrajinského národa a až později se jednalo o obnovení ukrajinské státnosti, potažmo o dosažení nezávislosti.

Zahájení politiky přestavby v Sovětském svazu přineslo své plody i v případě Ukrajinské SSR. Zavedení glasnosti vedlo k odhalení do té doby zatajovaných skutečností o havárii jaderné elektrárny v Černobyli, k níž došlo v dubnu roku 1986. Strašlivé důsledky této katastrofy nemohly nepohnout širokými masami obyvatelstva. Nálady obyvatelstva se radikalizovaly; lidé čím dál tím otevřeněji vystupovali na obranu lidských práv, což zanedlouho přerostlo v boj za obranu práv všech Ukrajinců v rámci SSSR.

Na aktivizaci osvobozenického hnutí na Ukrajině měly značný vliv protisovětské akce ať již v sousedním Polsku nebo v samotném Sovětském svazu. Mnozí účastníci lidově osvobozenického hnutí poukazovali na souvislost hnutí na Ukrajině s obdobnými emancipačními hnutími zejména v Pobaltí a považovali je za vzor. Z pobaltských států v boji za nezávislost bylo nejaktivnější Estonsko. Nepokoje protisovětského charakteru vypukly nejdříve v důsledku rapidně se zhoršující ekologické situace na severovýchodě Estonska, kde v masovém měřítku bez ohledu na životní prostředí probíhala výroba fosforitů. Následovalo vyslovení požadavků na ochranu práv etnických Estonců, jejichž počet se relativně snižoval. Původního obyvatelstva ubývalo ve všech třech pobaltských státech. Koncem 80. let bylo Litevců přibližně 80%, Estonců 65% a Lotyšů pouze okolo 50% populace příslušné sovětské republiky.¹⁹

Hryhorij Hončaruk ve svém díle *Nacionalna ideja i Narodnyj ruch Ukrajiny* uvádí, že podle výsledků sčítání lidu v roce 1989 žilo na území Ukrajinské SSR na 110

¹⁸ Disentu na Ukrajině se rozsáhlým způsobem věnuje diplomová práce: Skůpová, Kateřina: Ukrajinské opoziční hnutí na konci 60. let 20. století a vliv československých událostí roku 1968 na jeho vývoj. IMS FSV UK, 2004.

¹⁹ Údaje jsou převzaty z díla O. Haraně: Убити дракона..., str. 44.

národností. Výsledky sčítání obyvatel Ukrajiny ještě v rámci Sovětského svazu z roku 1989 tolik národností neregistrují, nicméně potvrzují silné postavení ruské menšiny. Rusové tvoří největší národnostní menšinu podle posledního sčítání lidu na Ukrajině v roce 2001 dodnes. Současný národnostní profil Ukrajiny v porovnání se stavem z roku 1989 znázorňuje tabulka č. 1. v příloze.

Je poněkud problematické označovat populaci etnických Rusů za menšinu. Do roku 1991 to byla nejen plnohodnotná, ale i privilegována část obyvatelstva Ukrajinské SSR. Výzvy k tzv. ukrajinizaci (původně se jednalo jen o požadavky poskytnout ukrajinštině status oficiálního jazyka) vyvolávaly právě u ruského obyvatelstva obavy, ačkoli k jejímu ohrožení ve skutečnosti nikdy nedošlo. O národnostní problematice bude pojednáno v jedné z následujících kapitol zvlášť.

Pokles počtu ukrajinsky mluvícího obyvatelstva v Ukrajinské SSR byl zčásti důsledkem národnostní politiky Moskvy (včetně vyvážení Ukrajinců do pracovních táborů, situovaných po celém SSSR), zatímco rusky mluvícího obyvatelstva v důsledku přistěhovalectví a pokračující rusifikace naopak přibývalo. Ohrožení tak spočívalo v tom, že nové generace Ukrajinců již málo věděly o ukrajinské historii. Ukrajinštině se v televizi či v tisku dostávalo čím dále tím méně prostoru. Aktivizace obrozeneckého hnutí vedla k organizaci veřejných protestů proti sovětskému režimu. Oslavy založení města Lvova 1. října 1989 byly sovětským vedením považovány za příliš nacionalistické a skončily krvavým zásahem místních milicí. Tímto postojem dávalo sovětské vedení najevo nesouhlas s aktivizací opozičních hnutí.

Nejrůznějších hnutí a organizací s národnostní agendou přesto postupně přibývalo. Čím dál tím více se začalo hovořit o řešení tzv. národnostní otázky na Ukrajině. Podle názoru autorky nemůže být ani národnostní otázka považována za problém, jelikož k vážným národnostním střetům na Ukrajině nedocházelo. Není tak ani na místě srovnávat etnickou situaci v Ukrajinské SSR se situací v Náhorním Karabachu či přinejmenším v Pobaltí, jak to NRU někdy činilo. Vjačeslav Čornovil toto tvrzení později zdůvodňoval faktem, že ke krveprolití na Ukrajině nedošlo právě díky včasnému řešení národnostní otázky.²⁰

Kromě zmíněných problémů byla mnohem závažnější ekonomická situace. Pokusy zachránit či reformovat plánovanou ekonomiku pokaždé skončily krachem. V červnu 1987 byly na plénu ÚV KSSS schváleny reformy, jejichž přijetím byl narušen

²⁰ Народний Рух України: Вячеслав Чорновіл, біографія, статті, цитати, Київ, 2003, str. 16.

státní monopol zahraničního obchodu. Tím se otevírala cesta ke spolupráci se zahraničními podniky. Dlouholetý ekonomický propad to však zastavit nemohlo. Ukrajina byla fakticky zbavena veškerých práv v oblasti řízení průmyslu. 95% ukrajinské produkce se vyrábělo pro svazové potřeby. V lehkém a potravinářském průmyslu nebyl patrný žádný výraznější rozvoj, místy dokonce zanikal. Výsledkem byl rostoucí deficit potravin a rapidní růst cen.²¹ To mohl být podle názoru autorky daleko důležitější faktor ovlivňující dění než například ohrožení ukrajinského jazyka. Ze všech neúspěchů byla obviňována komunistická strana, nově vznikající demokratizační uskupení se proto mohla těšit rostoucí podpoře obyvatelstva.

²¹ Více k ekonomické situaci v rozpadajícím se Sovětském svazu viz: Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M.: Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989, Libri, Praha, 2000, str. 663-666.

Předchůdci Lidového hnutí Ukrajiny

S ohledem na omezený rozsah této práce není možné popsat detailně veškeré předchozí organizace, na něž Ruch ve své tradici navazoval. Zejména výklad o historii Organizace ukrajinských nacionalistů (*Orhanizacija ukrajinskych nacionalistiv – OUN*), či Ukrajinské povstalecké armády (*Ukrajinska povstanska armija – UPA*) by patrně zasluhoval samostatnou práci.

Po první světové válce existovala v rámci nacionalistických hnutí na Ukrajině řada složek vojenského charakteru – např. Ukrajinská vojenská organizace (*Ukrajinska vijskova orhanizacija – UVO*), založená vůdci někdejších tzv. sičových střelců (*Sičovych strilciv*), které měly v programu obranu nezávislosti (resp. boj za nezávislost) Ukrajiny revolučními metodami. V roce 1929 byla několika skupinami podobného směru (například Unie ukrajinské nacionalistické mládeže) na konferenci ve Vídni založena Organizace ukrajinských nacionalistů, jejímž vojenským křídlem byla již zmíněná Ukrajinská vojenská organizace. Ideologem organizace se stal otec ukrajinského nacionalismu Dmytro Doncov (sám ale nikdy do řad této organizace nevstoupil).

V letech 1942–1943 se ukrajinské ozbrojené skupiny sjednotily v Ukrajinskou povstaleckou armádu, jejíž činnost byla soustředěna především v západních oblastech Ukrajiny. Organizace ukrajinských nacionalistů spolu s Ukrajinskou povstaleckou armádou představovaly ukrajinské povstalecké hnutí. Přestože se po smrti vůdce OUN Jevhena Konovalce v roce 1938 Organizace ukrajinských nacionalistů rozpadla na dvě křídla, jejichž příslušníci se nazývali banderovci a melnykovci (podle jména vůdců – Stepana Bandery a Andrije Melnyka). Ústředním orgánem OUN byl tzv. Kongres ukrajinských nacionalistů (*Konhres ukrajinskych nacionalistiv*). Po něm je dnes pojmenována politická strana, založená původně již v roce 1922, v jejímž čele donedávna stála významná aktivistka Jaroslava Stecková, známá v emigračních kruzích jako Hanna Muzyka.

V 50. letech byly organizace a hnutí nacionalistického charakteru v SSSR postaveny mimo zákon. Jejich přívrženci, pomýšlející na možnost vytvoření nezávislého ukrajinského státu, byli nuceni přežívat v prostředí pracovních táborů. Jejich intelektuální život v gulagu se omezoval na pouhé fantazie o boji Ukrajinců za svobodu. Teprve disent 60. a 70. let se stal živnou půdou pro založení

antikomunistických hnutí a mnozí jeho představitelé byli u zrodu Lidového hnutí v dalších letech.

Osudovými pro aktivizaci lidového hnutí na Ukrajině se však stala 70. léta. Postupně docházelo ke změnám v aparátu Komunistické strany Ukrajinské SSR. Z jeho vedení byl v květnu 1972 odstraněn Petro Šelest (který v této funkci setrval od roku 1963 a jemuž se vyčítal nedostatečný boj proti projevům ukrajinského nacionalismu) a na jeho místo byl jmenován Volodymyr Ščerbyckyj. Ten nastolil tvrdší proces rusifikace a zakročil proti „separatistickým tendencím“. Tento krok se stal impulsem pro aktivizaci někdejších politických vězňů na Ukrajině, mezi nimiž najdeme jména vyhlášených spisovatelů a protisovětsky naladěných aktivistů, jako jsou Vjačeslav Čornovil, Levko Lukjanenko či Ivan Svitlyčnyj.²²

Nositelům národně osvobozenického ducha v sovětské Ukrajině se stalo *Sdružení spisovatelů Ukrajiny (Spilka pysmennykiv Ukrajiny)*, jehož členy byli dříve zmínění spisovatelé a disidenti. Tiskovým orgánem sdružení bylo periodikum Literární Ukrajina (*Literaturna Ukrajina*). V listopadu 1976 byla založena *Ukrajinská občanská skupina pro dodržování Helsinských dohod*, která později existovala pod názvem *Ukrajinská helsinská skupina* a posléze byla přejmenována na *Ukrajinské helsinské sdružení (Ukrajinska helsinska spilka, UHS)*. V jejím čele stál spisovatel Mykola Rudenko. Právě Ukrajinské helsinské sdružení a Sdružení spisovatelů se na Ukrajině koncem 80. let staly hnacím motorem politických změn. UHS si kladla za cíl přiblížit ukrajinské občanské společnosti Všeobecnou deklaraci lidských práv OSN, shromažďovat důkazy o porušování základních lidských práv a svobod či navázat přímé styky Ukrajinské SSR s demokratickými státy v Evropě. Ale nejdůležitější význam Ukrajinského helsinského sdružení spočíval v tom, že vůbec jako první ve svém programu žádalo plnou nezávislost Ukrajiny na SSSR. Narozdíl od nově vznikajících hnutí a sdružení to byla první organizace výrazně politického charakteru. Název organizace se podle historika Olexije Haraně zrodil z iniciativy jejího vůdce, spisovatele Levka Lukjanenka: „Pojmenujme ho Ukrajinským helsinským sdružením, ať máme nějaké zastřešení tou mezinárodní helsinskou organizací.“²³

Reakcí vlády na aktivity Ukrajinského helsinského sdružení byly represe. Represivní akce vůči Ukrajinskému helsinskému sdružení však jeho popularitu

²² O vnitropolitickém vývoji Ukrajinské SSR v tomto období více pojednává ukrajinský historik Orest Subtel'nyj. Viz: Субтельний, О., Жуковський, А.: Нарис історії України, Львів, Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1991, str. 145-167.

²³ Гарань, О.: Убити дракона. З історії Руху та нових партій України, Київ, Либідь 1993, str. 13.

posilovaly a řady jeho členů rostly. K významným představitelům tohoto sdružení se postupně přidali spisovatelé, pozdější političtí činitelé (mnozí z nich pochopitelně bývalí vězňové) Jaroslav Lesiv, Vasyl Stus, Zenon Krasivskyj, Jurij Šucevyč, Jurij Badzjo, či hudební skladatel Volodymyr Ivasjuk. Již koncem 70. let se ze zdánlivých kulturních akcí staly akce masového charakteru s ryze politickými požadavky, odvolávajícími se na prohlášení nezávislosti Ukrajinské lidové republiky z 22. ledna 1918.²⁴

Kromě vnitropolitických událostí měly na formování nově vznikajících hnutí na Ukrajině vliv události v zahraničí. V roce 1980 vzniklo v Polsku odborové hnutí Solidarita, jež bylo později určitým vzorem pro ukrajinské dělnické hnutí. K závažnějším dělnickým nepokojům na Ukrajině došlo zejména v oblasti Donbasu. V létě 1990 zde propukly protesty horníků nesouhlasících s podmínkami práce. Dalším „zahraničním“ vzorem se stalo Pobaltí. Právě Pobaltím byla inspirována iniciativa přípravy celoukrajinského lidského řetězu. Události v Pobaltí měly vliv na aktivizaci mladých lidí. Je škoda, že Ukrajina nekráčela ve stopách pobaltských států i po dosažení nezávislosti, neboť proměna politického ovzduší na Ukrajině by byla mnohem razantnější.

V říjnu 1990 byla v Kyjevě zahájena masová hladovka studentů. Následně v prosinci 1990 došlo k zakládajícímu sjezdu Ukrajinského studentského sdružení, které mělo sehrát důležitou roli ve vnitropolitických událostech Ukrajiny v následujícím období. Mezi oficiální požadavky Studentského sdružení patřila demokratizace akademického života, například zrušení povinné docházky na hodiny vojenské či civilní obrany a také stažení povinné výuky a zkoušek z marxismu-leninismu. Studentské hnutí nebylo jen regionální, nýbrž celoukrajinskou záležitostí. V Charkově bylo založeno Sdružení ukrajinské mládeže. Ve Lvově se zformovalo Sdružení nezávislé ukrajinské mládeže. Jeho tiskovým orgánem se stal deník *Ukrajina moloda*.

Již byla zmíněna neutěšená ekologická situace Ukrajiny, umocněná tím, že v dubnu 1986 došlo k výbuchu černobylské jaderné elektrárny. Po této katastrofě následovala vlna aktivizace ekologických hnutí. Na ně pak navazovala ve své činnosti nově založená Strana zelených Ukrajiny. Další hnutí ekologického charakteru, vzniklé ve Lvově pod názvem *Společnost Leva (Tovarystvo Leva)*, mělo od začátku kromě ekologického také výrazně kulturní a politický nádech. Například první objekty, jejichž

²⁴ Plné znění textu deklarace Ukrajinského helsinského sdružení a jednotlivé spisy jednoho z vůdců UHS Levka Lukjanenka jsou přístupné v síti internet na stránkách: <http://olexa.org.ua>. Ověřeno ke 13.12.2005.

obnovu hnutí prosazovalo, byl Lyčakivský hřbitov (místo posledního odpočinku slavných kulturních a politických činitelů) a park Vysokého zámku (národní kulturní památka) ve Lvově.

Docházelo k zakládání dalších organizací sledujících ochranu ukrajinského jazyka a kultury. Největšího rozmachu dosáhla kulturní organizace *Prosvita (Osvěta)*. Původně byla založena v roce 1989 pod názvem Společnost ukrajinského jazyka T. H. Ševčenka (*Tovarystvo ukrajinskoji movy T.H. Ševčenka*). V roce 1991 byla pak přejmenována na *Prosvitu* (název její předchůdkyně z období druhé poloviny 19. století až první poloviny 20. století). Organizace se zaměřovala zejména na kulturní aktivity, kromě toho ale prosazovala také povýšení ukrajinštiny na úroveň státního jazyka. Významným představitelem *Prosvity* se stal Anatolij Pohribnyj, jmenovaný posléze v roce 1992 náměstkem ministra školství. Právě kvůli politice ukrajinizace bylo Lidové hnutí často obviňováno z extrémního nacionalismu. Autorka se přiklání se k názoru členů NRU, že věc jako ukrajinizace je v ukrajinském státě naprostý nesmysl. Je snad samozřejmostí, aby každý občan ukrajinského státu ovládal státní jazyk.

S vyhlášením gласnosti se na Ukrajině zviditelnila rovněž náboženská otázka. Mezi významné organizace náboženského zaměření patřila *Společnost pro obranu Ukrajinské katolické církve*, jež byla oficiálně vytvořena v Haliči v roce 1988 pod vedením Ivana Helje. Obnovena byla také Ukrajinská autokefální pravoslavná církev. V srpnu 1990 došlo ke dlouho očekávanému předání katedrály sv. Jury ve Lvově řecko-katolické církvi, což bylo považováno za náznak smírného řešení konfliktního vztahu mezi ruskou pravoslavnou a řecko-katolickou církví.

Dalšími organizacemi se staly například Memorial, Spadščyna (Dědictví), Ukrajinský fond kultury, Myloserdja (Milosrdenství) či Ukrajinský kulturologický klub. Tiskovým orgánem Ukrajinského helsinského sdružení a hlavním zdrojem propagace ducha nezávislosti byl týdeník *Literaturna Ukrajinna*, ten ale nebyl dostupný v celé zemi, a jeho distribuce byla značně omezována. Nešlo přitom jen o zákaz vydávání týdeníku *Literaturna Ukrajinna*, nýbrž také o nedostatek finančních prostředků nezbytných pro jeho distribuci. Existence výše zmíněných organizací byla nutným předpokladem pro vytvoření podmínek pro působení NRU. Koncem listopadu 1989 dosahoval počet podobných společenských organizací na Ukrajině čtyřiceti.²⁵

²⁵ Detailněji o založení a obnovení činnosti organizací na Ukrajině v tomto období pojednávají kromě Olexije Haraňe či Oresta Subtelneho rovněž Ludmyla Kormyčova a Dmytro Šelest ve svém díle o

společenských organizací a politických stranách na Ukrajině. Viz: Кормич, Л. І., Шелест, Д. С.:
Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України, Київ, АВРІО, 2004, str. 41-199.

Založení Lidového hnutí Ukrajiny

Myšlenka oficiálního založení Lidového hnutí Ukrajiny zazněla poprvé na sjezdu spisovatelů v Kyjevě v listopadu 1988. Zde bylo rozhodnuto o principech iniciativní skupiny spisovatelů pro podporu přestavby. Tato iniciativní skupina měla za úkol vytvořit a konsolidovat Lidové hnutí Ukrajiny za přestavbu (*Narodnyj ruch Ukrajiny za perebudovu*).

Jakým způsobem v té době definoval sám sebe Ruch? Propagační pohlednice z dob samého začátku jeho existence na otázku „Co je Ruch?“ odpovídá takto: „Ruch je širokou frontou demokratických sil, které si uvědomují, že přestavba, glasnost' a demokratizace nejsou dočasnou kampaní, nýbrž životní potřebou naší společnosti. Ruch je především společensko-politická organizace, nikoli politická strana.“²⁶ Postupně se toto hnutí transformovalo v politickou stranu. Právě skutečnost, že Ruch nebyl vyhraněnou politickou stranou, nýbrž společenským uskupením, jej činila silným. Hnutí sdružovalo ve svých řadách nestraníky, příslušníky komunistické strany, věřící, dělníky, představitele inteligence, studenty a mládež Ukrajinské SSR, stejně jako příslušníky národnostních menšin.

K oficiálnímu založení Lidového hnutí Ukrajiny došlo 8. září 1989 na jeho prvním celostátním sjezdu v Kyjevě. Tomuto kroku předcházelo založení regionální organizace NRU ve Lvově. Jak již bylo uvedeno, uskupení existovalo do té doby pod názvem Lidové hnutí Ukrajiny za přestavbu, po sjezdu ale došlo nejen ke změně názvu, ale i ke konsolidaci samotného hnutí a jeho ideového programu.

Pravděpodobně nikdo nemohl sledovat vývoj a aktivity Ruchu lépe než samotná komunistická strana. Z období před zakládajícím sjezdem NRU jsou ze strany Komunistické strany Ukrajinské SSR k dispozici následující údaje. Do září 1989 Lidové hnutí mělo na 500 regionálních poboček, z toho 70% připadalo na západní Ukrajinu. Celkový počet členů Ruchu činil tehdy 77 tisíc osob. Podle sociálního složení hnutí 22% byli inženýři a technické kádry, 15% tvořili představitelé inteligence, 13% byli pedagogové, 12% vědeckí pracovníci, 9% tvořili dělníci a státní úředníci. Jak se dalo

²⁶ Propagační pohlednici z archivu Odeské regionální organizace Lidového hnutí Ukrajiny cituje Olena Šanovska v díle *Nacionalna ideja i Narodnyj ruch Ukrajiny*, str. 76.

očekávat, 60% členů NRU pocházelo ze západní Ukrajiny, na centrální oblasti připadalo 25% členů, 12% pocházelo z jižní Ukrajiny a jen 6% z východní.²⁷

Sjezdu se zúčastnilo vedle delegátů přes tři stovky novinářů, jakož i značný počet zahraničních účastníků, což svědčí o ohlasu tohoto hnutí za hranicemi Ukrajiny. Atmosféra kolem vzniku Lidového hnutí připomínala atmosféru, již vyvolával vznik Sajudisu v Litvě či Občanského fóra v české části tehdejšího Československa. Na sjezdu bylo přítomno 1109 delegátů, představujících celkem 280 tisíc tehdejších členů Ruchu. 944 delegáti byli ukrajinské národnosti, ruská menšina byla zastoupena 77 členy, židovská devíti, běloruská šesti, arménská dvěma, zatímco řecká, maďarská, německá, tatarská a estonská menšina byly zastoupeny po jednom delegátovi.²⁸ Přítomnost představitelů nejrůznějších národností svědčila o mnohonárodnostním složení NRU. Tento faktor měl vliv na přijetí programu a stanov Lidového hnutí Ukrajiny. Svým programem Ruch chtěl udržet ve svých řadách co nejvíce členů. Zároveň ale bylo zapotřebí se politicky vymezit a zvolit účinnou strategii pro nadcházející předvolební kampaň.

Při schvalování programu se projevoval silně vlastenecký charakter Lidového hnutí. Na prvním kongresu v roce 1989 stavělo 73% delegátů na první místo ochranu a rozvoj ukrajinské kultury a jazyka, zatímco jen 43% delegátů jmenovala řešení ekonomických otázek jako prioritní. Původní záměr Ruchu uspišit přestavbu se tak rychlým tempem změnil na cíl uspišit dosažení státní nezávislosti Ukrajiny.

Již od svého vzniku mělo hnutí vertikální organizační strukturu, směřující od místních (vesnických, městských, krajských, regionálních) organizací až po republikové centrum v hlavním městě Kyjevě. Na nejvyšší úrovni byly pak vytvořeny následující orgány: Celoukrajinský sjezd (koná se pravidelně jednou ročně), Centrální vedení Ruchu a Politická rada Ruchu. Kromě zmíněných orgánů ještě existuje samostatný kontrolní orgán Lidového hnutí a Aparát Centrálního vedení Ruchu. Začátkem 90. let se v odborné literatuře často odkazovalo na Radu národností Ruchu, pod kterou spadalo provádění národnostní politiky Lidového hnutí Ukrajiny. V současných stanovách Ruchu však není o této radě ani zmínky.

²⁷ Současné stanovы Ruchu byly naposledy revidovány na celostátním XIV. Celoukrajinském sjezdu Lidového hnutí v březnu 2004. Ale fakticky s menšími změnami existují od roku 1996. Статут Народного Руху України, Київ, 2004.

²⁸ O prvním, základajícím sjezdu Lidového hnutí Ukrajiny viz Гарань, О.: Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. Київ, Либідь, 1993, str. 48-61. Odtud jsou převzaty také číselné údaje uvedené výše.

Do čela Lidového hnutí byl prvním sjezdem zvolen spisovatel Ivan Drač (bývalý příslušník komunistické strany), i když nejvýznamnějším vůdcem Lidového hnutí a později hlavou strany se stal literát a publicista Vjačeslav Čornovil. V prvních prezidentských volbách na Ukrajině v prosinci roku 1991 skončil Čornovil na druhém místě se ziskem 23% odevzdaných hlasů.²⁹ Jako přední představitele NRU lze dále uvést Mykolu Porovského, Dmytra Pavlyčka, Vjačeslava Brjuchoveckého, Mychajla Horyně, Lese Taňuka a Ivana Zajece.

Ruch nabízel nová řešení pro zastánce myšlenky nezávislé Ukrajiny. Zároveň se ale snažil nebýt v rozporu se zastánci staré nomenklatury, když pod tlakem komunistické strany do svého programu v roce 1989 umístil bod, že „Ruch uznává vůdčí úlohu komunistické strany ve společnosti a spolupracuje s KSSS prostřednictvím komunistů, kteří jsou jeho členy“.³⁰ Při schvalování programu byl tento bod z textu sice vyškrtnut, nicméně stačil k tomu, aby hnutí získal nové příznivce z řad komunistů. Kromě toho Ruch podpořil dělnické nepokoje v Donbasu v létě 1990, čímž také doplnil řady svých členů o donbaské dělníky a vylepšil si volební preference. Avšak největší popularitu přinesla NRU jeho národnostní politika, která svým významem zasluhuje samostatnou kapitolu.

²⁹ Viz tabulku č.3. s výsledky prezidentských voleb z 1. prosince 1991 v příloze.

³⁰ Projekt programu Ruchu přinesl týdeník *Literaturna Ukrajina* 16. února 1989.

Národnostní politika Lidového hnutí a její ideové zdroje

Jak již bylo řečeno, jednou z hlavních příčin aktivizace Ruchu se stala politika rusifikace ze strany KSSS. Na jednu stranu Lidové hnutí otevřeně vystoupilo proti rusifikaci a pro zachování a rozvoj ukrajinského jazyka, na druhou stranu se postavilo za národnostní menšiny a vystoupilo proti jejich asimilaci. Ještě na prvním sjezdu hnutí zazněly požadavky uznání oficiálního statutu ukrajinského jazyka, jelikož je to „významný činitel existence národa jako etnika“.³¹ Zároveň ale byly vzneseny požadavky, aby každému občanu bylo poskytnuto právo svobodně používat mateřský jazyk. Vzhledem k tomu, že čtvrtina populace Ukrajiny nejsou etničtí Ukrajinci, a další výrazná část obyvatel za svůj mateřský jazyk považuje ruštinu, lze jen zlomek populace považovat za opravdové jádro ukrajinského národa. Ukrajinský jazyk je jedním z klíčových prvků budování národní identity i dnes. Součástí oficiálního programu Ruchu bylo heslo: „Utvrzujeme ukrajinský jazyk – jazyk zachrání budoucnost Ukrajiny!“³² Protože ale většina obyvatel Ukrajiny používá jako dorozumívací prostředek nadále ruštinu (s ruštinou se setkala autorka i při návštěvě hlavního sídla Ruchu v Kyjevě), budoucnost ukrajinštiny se zdá být nejasná.

Ruch postupně prosadil do svého programu bod požadující „ochranu a obrození historických tradic, národní kultury a duchovních prvků ukrajinského národa“; vyslovoval se pro jeho trvalý rozvoj, celistvost a kontinuitu. Svěbytná kultura byla považována Lidovým hnutím za jeden z nejdůležitějších činitelů státní nezávislosti Ukrajiny a konsolidace společnosti. Kultura je totiž jedním z klíčových prvků programu budování ukrajinského státu. Dosažení nezávislosti Ukrajiny nebylo nicméně jediným a možná ani nejdůležitějším požadavkem ze strany NRU. Lidové hnutí bylo zároveň pro obnovení kulturních památek, umění, pro návrat odcizených fondů a archivů, náboženských a historických relikvií, jež byly dříve z Ukrajiny vyvezeny.³³

Daleko důležitějším cílem Ruchu zůstává budování národní identity, tzv. *nation-building*. Kvůli dlouhodobé „kolonizaci“ Ukrajinců se jejich národní identita nestačila vytvořit a upevnit. NRU si proto kladl za cíl její obnovení mj. prostřednictvím uzákonění řady opatření, která by tomu napomohla. Prosazení ukrajinštiny jako státního

³¹ Hončaruk, H., cit.d., str. 81.

³² Програма Народного Руху України., Київ, 2001.

³³ Jakým způsobem by NRU chtěl archivy a fondy navrátet do Ukrajiny, v programu již ukázáno není. Nevědí rady ani s návratem vlastního archivu, jehož část byla ztracena při stěhování, další část se zase nenalezla po odchodu některých členů z řad NRU po smrti V. Čornovila v roce 1999.

jazyka se dokonce podařilo úspěšně realizovat v nové ústavě Ukrajiny, jež byla definitivně přijata v roce 1996. Budování národa se přesto ukázalo být poněkud složitější záležitostí a zůstává cílem NRU dodnes.

V oblasti politiky vůči národnostním menšinám Ruch oficiálně deklaruje, že respektuje ruský jazyk a ruskou kulturu, oceňuje dlouhodobé soužití ruského a ukrajinského národa, a uvádí, že rozvoj ruského národa je možný při plnohodnotném vývoji a rozvoji národa ukrajinského.³⁴ Významnou národnostní menšinou na Ukrajině byli Židé. Lidové hnutí otevřeně ocenilo přínos židovského národa k rozvoji národa ukrajinského a otevřeně vystoupilo proti antisemitismu.

Otázka Krymských Tatarů se stala dalším důležitým bodem činnosti Ruchu. K otupení ostří této otázky přispělo to, že se podařilo nastartovat návrat původního tatarského obyvatelstva (i když ne v plné míře) na Krymský poloostrov, který po roce 1991 získal status autonomní republiky. Podle posledního sčítání obyvatel v Sovětském svazu, provedeného v roce 1989, v Ukrajinské SSR takřka nebyli žádní Tataři (oficiální statistiky uváděly 0%), což se zdá velice nevěrohodné.³⁵ Proto se Lidové hnutí setkalo s příznivým ohlasem veřejnosti a zároveň přivítalo nové členy z řad krymsko-tatarského obyvatelstva. Později se nicméně z Krymu stala oblast nejvíce podporující Komunistickou stranu Ukrajiny. Podporu rozvoje národnostních menšin potvrzoval výrok Vjačeslava Čornovila: „Chceme takovou Ukrajinu, ve které Rus bude žít lépe než v Moskvě a Žid lépe než v Jeruzalémě.“³⁶

Neméně významnou otázkou, která se řešila na ustavujícím sjezdu Lidového hnutí Ukrajiny, byla státní symbolika. Již při konání ustavujícího sjezdu byly vyvěšeny modro-žluté vlajky. Modro-žlutá vlajka byla nakonec schválena jako státní vlajka a trojzubec byl potvrzen jako státní znak i v ústavě Ukrajiny.

³⁴ Hončaruk, H., cit.d., str. 83.

³⁵ Viz výsledky posledního sčítání obyvatel z prosince 2001 na webových stránkách Státního statistického úřadu Ukrajiny: www.ukrstat.gov.ua/Perepis/PidsPer.html.

³⁶ Чорновіл, В.: Україна починається з тебе. In: Вячеслав Чорновіл: Біографії, статті, цитати. НРУ. Київ, 2003, str. 22.

Nation-building versus state-building

Po rozpadu Sovětského svazu Ukrajina byla postavena před otázku, jakým způsobem uspořádat nově vznikající stát. Mnohem složitější situace ale nastala v případě budování národní identity, i když jak se ukázalo v konečném výsledku, koncepce budování státu a národní identity se navzájem prolínají.

Co rozumí pod pojmem budování státu analytik radia Svobodná Evropa Roman Solčanyk?³⁷ Budování státu je v prvé řadě upevňováním teritoriální integrity. V případě Ukrajiny to byla problematická záležitost, jelikož některé hraniční oblasti byly předmětem latentních mezinárodních sporů ještě řadu let po získání nezávislosti. Problematickým bodem v tomto ohledu se ukázala být zvláště otázka Krymu, nárokovaného vlivnými politickými kruhy v Rusku. Další spornou oblastí je západoukrajinská Bukovina, na niž si činily nárok některé politické síly v Rumunsku. Oblast Haliče je historicky spojována s Polskem. Specifickým pojmem je i Zakarpatská Ukrajina (v českém prostředí známá spíše jako Podkarpatská Rus). Ačkoli Ukrajina není státem potýkajícím se etnickými spory, část obyvatel Zakarpatské oblasti neustále apeluje na Organizaci spojených národů, aby se rusínskému národu přiznal autonomní status a aby rusínský dialekt oficiálně získal status jazyka.

Početná ruská menšina na Ukrajině je soustředěna převážně v jižních a východních, průmyslových oblastech země. Tíhnutí těchto oblastí k Rusku je více než zjevné. V této skutečnosti pravicoví politici na Ukrajině neustále spatřují možné ohrožení ze strany Ruska, i když sloučení Ukrajiny s Ruskou federací se v horizontu blízké budoucnosti zdá již vyloučené. Na druhou stranu snahy o politickou izolaci od východního souseda mají za následek automaticky izolaci ekonomickou a energetická krize z počátku roku 2006 je toho důkazem. Energetická krize v letech 1994–1995 (kdy byla elektřina obyvatelům poskytována jen na několik hodin denně) ukázala, nakolik je Ukrajina na Rusku v některých aspektech ekonomicky závislá.

Solčanyk dále v procesu budování státu odkazuje na důležitou roli jazyka. V prvních letech po získání nezávislosti to byl rozhodující prvek pro určení národnostní příslušnosti. Docela evidentní byl spor mezi západní (ukrajinsky mluvící, nejvíce národnostně homogenní) a východní, ruský mluvící, Ukrajinou. Tehdy se nepohlíželo

³⁷ Solchanyk, R.: The politics of state building: centre-periphery relations in post-soviet state. *Europe-Asia Studies*, Vol. 46, Issue 1, 1994, pp. 47-68.

na původ rodičů, na pocity samotného občana, ale dostačující pro jeho národnostní zařazení bylo, jakou řečí dotyčný mluví.

S otázkou jazyka souvisí také hledání historické paměti národa. Došlo k přepisování ukrajinských dějin, jejichž podobu určovalo po dlouhá léta vedení Sovětského svazu. Dějiny ukrajinského státu ale jsou jinou záležitostí, než jsou dějiny ukrajinského lidu. Pravda je, že ukrajinská státnost nemá trvalou kontinuitu, nicméně Ukrajinci si vždy dokázali uchovat svou řeč, náboženství, tradice či kulturu vůbec. Ukrajínští novodobí historici pod ukrajinskou státností míní existenci Kyjevské Rusi, dále kozáckého státu, jehož pokračováním se nakonec staly Ukrajinská lidová republika a Západoukrajinská lidová republika, založené po první světové válce. Po krátké existenci těchto republik se Ukrajina ocitla pod nadvládou SSSR a ke své státnosti se zase důrazně přihlásila teprve koncem 80. let 20. století. Je zřejmé, že kvůli latentním teritoriálním a národnostním problémům proces budování státu neproběhl dosti hladce.

O čem se ale nezmiňuje Solčanyk, je neochota ukrajinského lidu vůbec jakýkoli stát budovat. Z ukrajinského pohledu je masová emigrace Ukrajinců na Západ, probíhající od začátku 90. let prakticky dodnes, důvodem vysvětlujícím neúspěch budování ukrajinského státu. Odliv mozků a práceschopných obyvatel ze země je ukrajinskými vlastenci považován za zradu občanů vůči své vlasti. Podle neoficiálních zdrojů žije v současnosti v zahraničí až sedm milionů z celkového počtu 48 milionů obyvatel Ukrajiny v produktivním věku. V některých oblastech Ukrajiny (zvláště v Zakarpatské oblasti) připomínají vesnice, v nichž zůstaly jen děti a staří lidé, stav období po druhé světové válce.

Další západní autor, původem Ukrajinec žijící v Kanadě, Taras Kuzio rovněž poukazuje na ztížené hledání historické paměti ukrajinského národa.³⁸ Moskva totiž veškeré dějiny Ukrajiny přepisovala k vlastnímu prospěchu a poukazovala na údajnou neexistenci svébytné ukrajinské státnosti. Spolu s autorem je však možné se ptát: jak může Kyjevská Rus s centrem v Kyjevě být považována za výlučné historické dědictví Ruska, když Moskva v té době ještě ani neexistovala?

Podobně jako v otázce budování státu i v případě budování národní identity Kuzio klade důraz na faktor teritoriální integrity, úlohu jazyka a vlastní historickou minulost. Kromě těchto rysů ale Kuzio zdůrazňuje význam odlišení „my versus oni“

³⁸ Kuzio, T.: Identity and nation-building in Ukraine, *Defining the Other*, *Ethnicities* 1(3), 2001, pp. 343-365.

(*the others*). Ale od koho by se Ukrajinci měli odlišovat? Přirozeně zejména od Rusů. To ale jde ztěžka z důvodu značné podobnosti obou národů po dlouhých staletích společného soužití. Kuzio a také řada jiných odborníků poukazují na skutečnost, že čím více si jsou oba národy podobné, o to více je toto rozlišení konfliktní.

Proces budování národa na Ukrajině je ztížen hned několika faktory. Za prvé velká část ukrajinského obyvatelstva je rusky mluvící, a proto jazyk není tím primárním prvkem pro národnostní odlišení a nestal se základním kamenem budování ukrajinské národní identity. Na konsolidaci Ukrajinců na základě jazyka přitom vsadilo opoziční Lidové hnutí Ukrajiny. A také na to doplatilo. Oficiálně 29,6% Ukrajinců považuje za svou mateřštinu ruštinu, v praxi to ale může být daleko větší procento. Jazyk tudíž není směrodatný pro určení národnosti. Tento rys ale není vlastní jen Ukrajincům. V případě českého národa tzv. národní buditelé v 19.století němčinu zvládali také daleko lépe než češtinu.

Do role národních buditelů se ve většině případů stavěla inteligence. Na Ukrajině tomu bylo také tak – nejdříve to bylo Sdružení spisovatelů, které se postupně sloučilo s jinými opozičními a demokratizačními silami v Lidové hnutí Ukrajiny. Po celou dobu existence nezávislé Ukrajiny tvořila hnutí a strany nacionalistického charakteru pravici. Většinová levice byla zpravidla proruská, a dokonce se v některých případech v důsledku prohlubování ekonomické krize na Ukrajině v polovině 90. let vyslovovala pro připojení Ukrajiny k Rusku a vyzývala k obnovení Sovětského svazu. V takových podmínkách lze jen stěží hovořit o jednotné koncepci budování národní identity. Vše nasvědčuje tomu, že některé síly na levé části politického spektra ukrajinský národ ani za zformovaný nepovažovaly; tehdy byla dostačující existence jednoduše sovětského lidu.

Budování národní identity se projevovalo rovněž v zahraniční politice státu. Již v deklaraci nezávislosti, přijaté 24. srpna 1991, se Ukrajina definuje jako nezávislý suverénní stát. Její orientace však není výlučně jednosměrná. Ukrajina bývá často nazývána mostem mezi Západem a Východem. V souvislosti s tím ale tehdy nebylo jasné, zda se Ukrajina více ztotožňuje s Ruskem či například se Spojenými státy. Zahraniční politika Ukrajiny byla také za vlády jednotlivých prezidentů značně proměnlivá. Za prvního prezidenta Leonida Kravčuka (1991–1994) se vyznačovala snahou o izolaci od Ruska. Tato izolace ale přispěla k předčasným prezidentským a parlamentním volbám a přivedla zemi do ekonomické a politické krize, již se podařilo zažehnat proruský naladěnému druhému prezidentovi Ukrajině Leonidovi Kučmovi

(1994–2004). Nakonec ani proruský směr nepřivedl Ukrajinu k očekávanému blahobytu, snad také proto čtvrté prezidentské volby v roce 2004 nakonec vyhrála opozice v čele s prozápadně orientovaným Viktorem Juščenkem.

Jak si budování národa představovalo Lidové hnutí Ukrajiny či, přesněji řečeno, jeho vůdce Vjačeslav Čornovil? Jeho předvolební program z roku 1991, obsažený mj. ve sborníku autorských článků a esejů, nese název *Ukrajina začíná Tebou*.³⁹ V počátcích ukrajinské nezávislosti se podle Čornovila v zásadě jednalo o dvě možné varianty procesu budování státu:

1) národní (evropskou), kdy státní identita se určuje podle původního, „titulárního“ národa;

2) kosmopolitní (americkou), kdy státní identita je určena souhrnem veškerého obyvatelstva, které stát obývá.

Lidové hnutí nakonec prosadilo do Ústavy první koncepci, ale neznamená to, že by ostatní národnosti byly jakýmkoli způsobem utiskovány. Jak je známo, Ruch se zastával práv národnostních menšin obývajících území Ukrajiny, včetně práva na vzdělání v mateřském jazyce, práva na náboženskou svobodu apod. Národnostní menšiny na Ukrajině v současné době tato práva také v plné míře využívají. Kolik je dnes ukrajinskojazyčných škol v autonomní republice Krym?

Vjačeslav Čornovil rovněž upozorňuje na územní rozdrobenost ukrajinského národa. Není na místě skutečnost, když se prezident autonomní republiky Krym vyslovuje: „u nás v Rusku, v Krymu...“ či když předseda zakarpatské regionální administrace navrhuje slavit výročí 1100 let ode dne příchodu uherského národa do Dunajské nížiny.⁴⁰ Čornovil osobně nikdy nebyl naladěn vůči národnostním menšinám nepřátelsky. Bylo už uvedeno, že jedním z orgánů Lidového hnutí Ukrajiny byla Rada národností. Problém ale spočíval v tom, že početné obyvatelstvo ruského původu se ani za menšinu nepovažuje, tudíž proto se chová jako „domácí“ národ. O to těžší je rozlišování „my versus oni“, jelikož Rusové zaprvé o mnoho odlišní nejsou a zadruhé ani se sami za odlišné nepovažují. Čornovilova vize „Ukrajina začíná Tebou“ je tedy podle názoru autorky pravdivá po všech stránkách. Jak se budou sami jednotlivci definovat, podle toho bude vypadat celý národ, a tím i stát.

³⁹ Україна починається з Тебе. In: Народний Рух України: Вячеслав Чорновіл, біографія, статті, цитати, Київ, 2003.

⁴⁰ Тамtéž, str. 23.

Lidové hnutí Ukrajiny jako ztělesnění novodobého nacionalismu

„*Neosvobodíme se politicky, dokud se neosvobodíme duchovně
dokud nedáme pryč od sebe slizká chapadla té chobotnice,
jíž se říká kultura Východu,
a která v nás zabíjí samotný nerv života, vůli k němu.*“
Dmytro Doncov⁴¹

Národnostní program Lidového hnutí (či jinými slovy program budování národní identity, zmíněný v předchozí kapitole) pochopitelně nemohl zůstat bez odezvy. Reakce příznivců a odpůrců ruchovské ideologie se projevy zejména ve výsledcích parlamentních voleb v roce 1990. Míra aktivit Ruchu nebyla stejná ve všech regionech Ukrajiny. Vzhledem k represivní vládní politice nebyl ani tehdejší týdeník Lidového hnutí *Literaturna Ukrajina* vydáván v celostátním měřítku a v dostatečném nákladu, proto se informace o působení Lidového hnutí dostávaly na veřejnost ve velmi omezené a zkreslené podobě. Obsahem programu a činnosti Ruchu ovšem nebyla jen národnostní politika, nýbrž řada dalších bodů, jako je ekonomická či sociální politika. Ze strany KSSS záměrně byla šířena jen hesla typu „Ukrajina pro Ukrajince“ a podobné výroky s cílem diskreditovat hnutí v očích voličů a představit je jako extrémně nacionalistické. Z tohoto důvodu bude užitečné vysvětlit, zda činnost Lidového hnutí byla ztělesněním novodobého nacionalismu (a o jaký druh nacionalismu se v tomto případě jedná), či o co jiného vlastně šlo.

V programu Lidového hnutí Ukrajiny jsou odkazy na jména „otců“ ukrajinského nacionalismu (Dmytro Doncov, Mykola Michnovskij či Vjačeslav Lypynskij). Oficiálně se NRU svou ideologií řadí k umírněné pravici a netají se tím, že ideově navazuje na tradice Organizace ukrajinských nacionalistů či přímo na některé aspekty ideologie Dmytra Doncova, podané v jeho díle *Nacionalismus*.⁴² Pokusíme se proto přiblížit některé prvky nacionalismu Dmytra Doncova. Rozhovor s členy Ruchu v jejich centrálním sídle v Kyjevě v říjnu 2005 potvrdil spojení ideologie Ruchu s ideologií Doncova, ale zdaleka ne ve všech jejích aspektech.

Lidové hnutí Ukrajiny se pokládá za ztělesnění tzv. iniciativní menšiny, kterou Doncov považuje za nejdůležitější článek společnosti a za hnací motor dějin. Zároveň

⁴¹ Донцов, Д.: Росія чи Європа, Львів, 1993, str. 20.

⁴² Донцов, Д.: Націоналізм, London, 1966.

ale upozorňuje na to, že pokud iniciativní menšina jedná výlučně ve svém zájmu, hrozí celé společnosti rozklad. K tomu také došlo v případě Ruchu. Po rozdělení hnutí a pozdější strany na dvě křídla a po odchodu některých klíčových představitelů z jeho řad zůstala vize budování národa nerealizována. Na to doplatila především právě v mnoha aspektech dosud nejednotná ukrajinská společnost.

Pro Doncova je nacionalismus především cestou k vysvobození ukrajinského národa ze silného ruského objetí.⁴³ Dmytro Doncov si uvědomoval obrovský vliv ruské kultury a ruského ducha na ukrajinský národ a v tom spatřoval jeho hlavní neštěstí. Dle autora je ruská kultura vybudována hlavně na pojmu masového národa, jehož podstatou je kvantita, a nikoli kvalita, a postrádá svobodného ducha. Doncovova ideologie má ale několik konfliktních momentů, na které Lidové hnutí Ukrajiny nikdy nenavazovalo a které autora zařazují k extrémně pravicovým nacionalistům. Tak například Doncov považuje v nacionalistickém boji za velice důležitý faktor agresivity. Národ je v Doncovově pojetí silný pod vlivem agresivity. Právě lidskou agresivitu považuje Doncov za to, co dělá nacionalismus činným. Další myšlenkou, za kterou je Doncov kritizován, je idea nového nadčlověka, který by s pomocí určitého politického programu byl schopen konsolidovat a následně ovládnout masy. V meziválečném období Doncov žil v exilu v Rakousku a v Německu. Zjevně ho ovlivnila Nietzscheho idea nadčlověka, na niž v některém ohledu navazovala také nacistická ideologie.

Není na místě popisovat v této práci celou historii ukrajinského nacionalismu od konce 19. století, přesto zmíníme některé faktory, jež jsou pro činnost Ruchu zásadní. Do konce 19. století o nějakém ukrajinském nacionalismu hovořit ani nelze, jelikož vývoj každého nacionalismu souvisí s probouzením a vývojem národního vědomí, k čemuž v případě Ukrajinců vzhledem k jeho pohnutému historickému a především sociálnímu vývoji tehdy nedošlo (zde je třeba připomenout, že nevolnictví bylo v carském Rusku zrušeno teprve v roce 1861).

Lidové hnutí Ukrajiny se hlásí k teorii tzv. integračního nacionalismu, kterou se pokusím vysvětlit na základě jeho interpretace podané Johnem Armstrongem. Ten ve svém díle *Ukrainian nationalism* uvádí následující definici integračního nacionalismu. Je to:

- víra v to, že národ je nejvyšší hodnotou, které by měly být podřazeny ostatní (tj. jedná se o totalitarismus);

⁴³ Донцов, Д.: Росія чи Європа, Львів, 1993.

- apelace na mystickou ideu všech osobností formujících národ, který představuje organický celek na základě biologických charakteristik či společných důsledků historického vývoje;
- podřízení racionálního analytického myšlení intuitivně „správným“ emocím;
- kult činu, války, násilí, který se považuje za vyjádření nejvyšší biologické schopnosti národa;
- přítomnost charismatického vůdce či elity nacionalistů-entuziastů, kteří se považují za ztělesnění „vůle národa“.⁴⁴

Ruch ale rozhodně nedefinuje svou ideologii jako extrémně nacionalistickou. Jen po krátkou dobu bylo součástí Lidového hnutí Ukrajinské národní shromáždění (*Ukrajinska nacionalna asambleja* – UNA), které se později spojila s Ukrajinskou národní sebeobranou (*Ukrajinska nacionalna samooborna* – UNSO), jež se definuje jako extrémně nacionalistická.⁴⁵

⁴⁴ Armstrong, J.A.: *Ukrainian Nationalism*, Englewood, Colorado, p. 13.

⁴⁵ Více o těchto stranách bude pojednáno v příslušné kapitole.

Typologie ukrajinského nacionalismu

Jaký postup použít při typologii ukrajinského nacionalismu a do kterého typu jej zařadit? Obecně lze nacionalismus rozdělit do dvou základních kategorií: na nacionalismus západního a východního typu. Často lze přitom identifikovat souvztažnost nacionalismu s náboženstvím, kdy Západ se tradičně ztotožňuje s vlivem římského katolictví, zatímco Východ je spojován s odkazem Byzance. Jako nacionalismus západního typu se v politologické literatuře označuje politický fenomén, který vznikl ve víceméně pluralistických a otevřených společnostech. Obdobně tak termín národ byl v tomto pojetí chápán na Západě jako společenství jedinců vytvořené na základě jisté společenské smlouvy. Východní nacionalismus oproti tomu vznikl v méně rozvinutých společnostech a byl vyvolán spíše „kulturní“ motivací. Pro východní nacionalismus je příznačné hledání opory v idealistických představách a mýtech o dávné minulosti místo racionálního uvažování nad aktuální situací. Viditelným charakteristickým rysem východního nacionalismu je komplex národní méněcennosti.

Detailně se dějinami ukrajinského nacionalismu ve své práci *Teoriji naciji ta nacionalizmu* zabývá domácí historik z ukrajinské akademie věd Hryhorij Kasjanov. Autor se zamýšlí nad vědeckou interpretací ukrajinského nacionalismu v podmínkách nezávislé Ukrajiny. Sovětské vedení jakékoli nacionalistické projevy v Ukrajinské SSR potlačovalo a nacionalistům se dostávalo přívlastku banderovci v tom nejhanlivějším smyslu slova. Kasjanov ukrajinský nacionalismus vnímá jako ideologii a jako politické hnutí. Pro pojem nacionalismus autor uvádí vlastní definici: „ukrajinský nacionalismus je souborem názorů, jehož ústředním prvkem je uznání přirozeného práva na existenci a legitimitu národů, zvláště pak ukrajinského národa“.⁴⁶ Nacionalismus je v ukrajinském kontextu tedy bojem za svébytnou existenci ukrajinského lidu, po dlouhá staletí porobeného uzurpátory v podobě Ruského impéria a také Polska.

Pokud se jedná o typologii, tak po detailní komparaci některých západních autorů Kasjanov dospívá k názoru, že se v ukrajinském případě jedná o smíšený typ nacionalismu (jak bude ukázáno níže). Z autorovy definice nacionalismu vyplývá, že se jedná o etnický typ nacionalismu. „Základem ukrajinského nacionalismu je loajalita vůči etniku a také idea etnického původu osobnosti. Nejedná se o ideu občanství, ale o

⁴⁶ Касьянов, Г.: Теорії нації та націоналізму, стр. 307.

ideu pokrevného příbuzenství. Ukrajinský nacionalismus se z tohoto důvodu nedokázal prosadit jako politické hnutí⁴⁷.

Ernst Gellner ve svém díle *Národy a nacionalismus* uvádí dva hlavní typy nacionalismu. V prvním případě je integračním faktorem nacionalismu národ a v druhém případě stát.⁴⁸ V důsledku historických událostí potkal řadu států východní Evropy osud, kdy nejdříve došlo k vytvoření nezávislého státu a až následně došlo k řešení otázky budování národní identity. Některých států (za jeden z takových je možné považovat Českou republiku) se problematika budování národa netýkala, jelikož národ již dávno existoval. Oproti tomu Ukrajinci, naprosto zbaveni jakýchkoli zkušeností se státností (nemůže se brát do úvahy krátká zkušenost s Ukrajinskou lidovou republikou v roce 1918, tolik připomínaná nacionalistickými nadšenci), jsou ztělesněním nestátního národa. Ačkoli nakonec bylo dosaženo nezávislosti, nebylo to cestou revoluce zezdola, nýbrž přeměnou shora a vlivem dalších závažných ekonomických faktorů. Členové Ruchu předpovídali rozpad Sovětského svazu, a proto již koncem 80. let vystoupili s programem budování národní identity, který dosud na Ukrajině nikým předložen nebyl. Stejně jako tomu bylo v minulosti, tak i tentokrát se budování národa ocitlo v rukou „iniciativní menšiny“, o které na počátku 20. století psal Dmytro Doncov.

Kromě základního rozlišení nacionalismů na východní a západní dále Gellner analyzuje řadu společenských situací, které nacionalismus podporují či naopak brzdí, a vypracovává typologii nacionalismu podle kombinací rozhodujících činitelů, které vstupují do procesu vytváření moderní společnosti.⁴⁹ Prvním takovým činitelem je podle Ernesta Gellnera činitel moci. Společnost je tak rozdělena na držitele moci a na ostatní. Moc ve většině případů vlastní tzv. intelektuálové-buditelé. V ukrajinském případě takových intelektuálů-buditelů byl nedostatek, a to už ve 20. letech Ukrajincům vyčítal také Dmytro Doncov. Dalším činitelem, který společnost vytváří, je pak podle Gellnerova pojetí společenský přístup k výchově. Znovu dochází k rozdělení společnosti na majitele vzdělání a na ostatní. Například přistěhovalci nejsou ani vlastníky vzdělání, ani vlastníky moci. Toto tvrzení se ale nevztahuje na případ SSSR, kde tomu vše bylo právě naopak a moc měli ruští přistěhovalci. Konečně třetím

⁴⁷ Касьянов, Г.: Теорії нації та націоналізму, str. 327. Stejnou typologii Hryhorij Kasjanov provádí ve svém článku: Український націоналізм: проблема наукового переосмислення, Український історичний журнал, N-2, 1998, str.39-54.

⁴⁸ Gellner, E.: *Národy a nacionalismus*. Praha, 1995.

⁴⁹ Gellner, E., cit.d., str. 99.

rozhodujícím činitelem nacionalismu je shoda nebo odlišnost kultury. Celá společnost je buď monokulturní či multikulturní. V ukrajinském případě je společnost spíše multikulturní. Tato situace je dána především odlišným historickým vývojem organizačně-státních celků zasahujících území dnešního ukrajinského státu.

Ernst Gellner je zastáncem tzv. modernizační teorie nacionalismu, která se ukrajinského nacionalismu ve všech jeho aspektech úplně netýká. Přejít od tradiční agrární společnosti (kterou byla právě společnost ukrajinská) k moderní industriální společnosti totiž vyžaduje podle Gellnera kulturní homogenitu (tu ukrajinská společnost postrádala). Navíc je tato varianta nacionalismu typická pro národy, které již existovaly, a nikoli pro teprve se probouzející národy, jako tomu bylo v případě Ukrajinců. Obecně je zřejmé, že se teorie nacionalismu západního původu shodují s ukrajinskými realitami jen v některých aspektech.

Historička a vědecká pracovnice Ruského institutu strategických studií při prezidentu Ruské federace v Moskvě Tamara Guzenková charakterizuje v této souvislosti ukrajinský nacionalismus jako defenzivní. Konkrétně jej nazývá etnicko-obranným. Toto tvrzení podporuje ve své monografii o národnostních problémech v nově nezávislých státech východní Evropy,⁵⁰ ve které popisuje právě situaci východoevropských republik bývalého Sovětského svazu na přelomu 80. a 90. let 20. století. Jakmile se koncem 80. let naskytl příležitost nahlédnout do dříve nepřístupných archivů, studium dosud utajené historie se stalo důležitým psychologickým jevem prakticky ve všech postsovětských státech. V zakázaných dokumentech se především hledala zapomenutá, popř. cíleně potlačovaná národní historie a jejím prostřednictvím i identita národa. Zvláště bolestivě byla vnímána otázka deportací celých národů, v souvislosti s tím vyvstala snaha rehabilitovat takto postižené národy. V případě Ukrajiny se jednalo o rehabilitaci zejména krymských Tatarů. V tomto období také vznikla potřeba řešit dříve zapomenuté a dlouho zanedbávané ekologické otázky, jejichž význam stoupl v důsledku černobylské jaderné katastrofy. V politické sféře se tyto tendence projeví zakládáním ekologických hnutí a strany zelených.

Budování národního státu Ukrajinců mělo především za úkol zbavit Ukrajinu „nežádoucího“ ruského vlivu, to ale nebylo možné uskutečnit bleskově. Také vzhledem

⁵⁰ Гузенко, Т.: Этнонациональные проблемы в учебниках по истории (на примере Украины, Белоруссии и некоторых республик Российской Федерации), Friedrich-Naumann-STIFTUNG Büro, Moskau (nedatovaný manuskript).

k existenci početné ruské menšiny to zůstává vážným problémem dodnes. V praxi se tyto snahy projevíly mj. pomalou reformou systému školství, postupným přepisováním učebnic nebo změnami ukrajinského pravopisu. V oblastech osídlených Rusy přesto ruština mnohdy nadále převažuje nad ukrajinštinou.

Rusko tak v očích ukrajinské veřejnosti zvláště ze západních oblastí získalo podobu agresivního souseda, který všem vnucuje svou vůli. Ukrajinské národní vědomí se rozvíjelo ne díky, ale navzdory ruskému (sovětskému) vlivu. Co se týče učebnic dějepisu, v učebnicích z let 1990–1991 je výrazně pocíťována atmosféra zásadních změn. Celá ukrajinská historie jakoby byla pojímána jako strategie etnicko-obranného nacionalismu. Z nových učebnic dějepisu vymizely kapitoly o sovětské minulosti jako o upevnění sovětské vlády na Ukrajině. Celý historický proces od Kyjevské Rusi až po současnou dobu je nově pojímán jako lýtý boj Ukrajinců za samostatnost. Den deklarace nezávislosti Ukrajiny 24. srpna 1991 je označován za vyvrcholení několikasetletého úsilí Ukrajinců o národní sebeurčení ve vlastním státě. Nacionalisticky zaměřená politika současně ale vyvolala vlnu nevole u ruské menšiny.

Ukrajinský historik Anatolij Rusnačenko ve své knize *Nacional'no-vyzvol'nyj ruch v Ukrajinі. Seredyna 50.-ch – počatok 90.-ch rokiv* provádí zajímavou analýzu ukrajinského nacionalistického hnutí v komparaci s emancipačními hnutími v ostatních sovětských republikách a státech střední Evropy.⁵¹ Co se týče shodných znaků, nejvíce se ukrajinské národní hnutí podle Rusnačenka podobá hnutím v pobaltských státech, které se stejně jako Ukrajina po druhé světové válce stavěly na odpor proti násilné sovětizaci. Na konci 80. let se tyto státy navzájem podobaly zejména v tom, že se v osvobozeneckém hnutí do značné míry angažovala mladá generace, konkrétně studenti. Po jejich boku se zároveň angažovali někteří členové komunistické strany, které k tomuto kroku vedlo přesvědčení, že nehledě na stranickou příslušnost jsou všichni především Ukrajinci.

Se státy střední Evropy ukrajinské národní hnutí naopak podle Rusnačenka příliš srovnávat nelze, i když určité paralely by přece bylo možno nalézt. Skoro pro všechny státy bojující proti komunistickému (sovětskému) vlivu je příznačná existence disidentského hnutí. Podobnosti s Polskem lze spatřovat ve faktu, že dělnické hnutí Ukrajiny do značné míry přispělo k dosažení nezávislosti Ukrajiny, i když to pro dělnictvo mělo mnohdy nezanedbatelné (především sociální) důsledky.

⁵¹ Русначенко, А.М: Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х - початок 1990-х років, Київ, 1998.

Klíčový rozdíl však spočíval v tom, že narozdíl od Polska, Československa či Maďarska šlo v případě Ukrajiny o dobytí politické nezávislosti a o boj proti totalitnímu komunistickému systému zároveň, zatímco zmiňované státy střední Evropy atributy státní nezávislosti již měly, a usilovaly tak „pouze“ o vymanění z komunistické (sovětské) nadvlády a sféry vlivu. Dále lze uvést, že inteligence ve jmenovaných státech střední Evropy žila v lepších životních podmínkách a vydávání samizdatové literatury existovalo v daleko větším rozsahu. Oproti tomu ukrajinská intelektuální elita byla z velké části zavřena v pracovních táborech.

Z výše uvedeného můžeme vyvodit závěr, že ukrajinský nacionalismus je těžko možné přiřadit k jedinému konkrétnímu typu. Již zmiňovaný sociolog Grigorij Zdravomyslov, představující pochopitelně především ruský úhel pohledu, jakož i jiní, dnes již klasičtí západní teoretici nacionalismu (Ernst Gellner), ke své typologii nacionalismů dodávají, že žádný nacionalismus není možné označit za „čistý“ či ideální typ. Ve své knize *Международные конфликты в постсоветском пространстве* Zdravomyslov uvádí pět podob nacionalismu (klasický, paritní, ekonomický, defenzivní, modernizační); ukrajinský nacionalismus ale nepřirazuje k žádnému z nich.⁵² Každý nacionalismus může v sobě zahrnovat i prvky jiných typů. K tomuto závěru se přikláníme i v případě ukrajinského nacionalismu. Ten v sobě mísí prvky jak východního, tak západního nacionalismu. Převážně se ale jedná o východoevropský typ nacionalismu, budovaný na etnických základech.

Nakonec zbývá odpovědět na otázku, zda je ztělesněním návratu nacionalismu samotné Lidové hnutí Ukrajiny. Mnozí teoretici kladou důraz na odlišení nacionalismu od vlastenectví. V případě Ukrajiny ale dochází k vzájemnému prolínání obou termínů. Na časté obviňování Ruchu z nacionalismu Čornovil ve svých pamětech reagoval stručně: „Pro mne a pro nás všechny je nacionalista patriotem své vlasti. Je to člověk, který nade vše miluje svou vlast, naši Ukrajinu, která je pro něj lepší než cokoli jiného.“⁵³

⁵² Здравомыслов, Г., А.: Международные конфликты в постсоветском пространстве. Аспект Пресс, Москва 1997, str. 189.

⁵³ Народний Рух України: Вячеслав Чорновіл: біографія, статті, цитати, Київ, 2003, str. 17.

Parlamentní volby v roce 1990

Národnostní politika Lidového hnutí Ukrajiny získávala na přelomu 80. a 90. let na jednu stranu nové přívržence zejména v západní části země a na druhou stranu měla četné odpůrce, zvláště po zveřejnění falešných zvěstí, že Ruch chystá pogromy na židovské obyvatelstvo a vůči ruské menšině zase připravuje plán nekompromisní ukrajinizace. Jak se předpokládalo, členské řady NRU začaly řídnout a podpora Ruchu u ruského obyvatelstva značně poklesla. Označení Rusů za menšinu vyvolalo ve společnosti rozruch, jelikož dosud Rusové byli vnímáni jako přirozená součást Ukrajinské SSR.

Další emoce kolem voleb vzbudila nakonec Ruchem prosazovaná změna volebního zákona. Sociologický průzkum provedený známým členem Lidového hnutí, sociologem a publicistou Volodymyrem Paniottem v říjnu 1989 ukázal, že 59% obyvatel Ukrajiny se vyslovuje pro přímou volbu poslanců Nejvyšší rady.⁵⁴ Dosud volby lidových poslanců probíhaly podle volebního systému zakotveného v ústavě SSSR z roku 1977. Detailně o něm pojednává hlava 13 jmenované ústavy. Podle článku 98 ústavy probíhaly volby poslanců přímo. V následujících člancích se uvádí: „Hlasování ve volbách poslanců je tajné, kontrola projevu vůle je nepřipustná. Právo navrhnout kandidáty náleží organizacím Komunistické strany Sovětského svazu, odborovým svazům, Celosvazovému leninskému komunistickému svazu mládeže, družstvům a také jiným typům společenských organizací, pracovním kolektivům a rovněž sdružením vojáků. Volby poslanců probíhají v jednomandátových volebních okruzích. Občan SSSR nemůže být zvolen více než do dvou Rad lidových poslanců.“⁵⁵ Dosud kandidatura mohla být předložena výlučně kolektivem společenské organizace a kandidáti byli voleni na sjezdu strany.

Pod nátlakem opozice nakonec ve volebním zákonodárství před volbami 1990 bylo dosaženo následujících změn:

- byly zrušeny stranické sjezdy a volby do Nejvyšší rady měly probíhat přímo;
- byl zrušen monopol společenských organizací na nominaci kandidátů;
- do hlasovacího lístku se měly zapisovat minimálně dvě kandidatury.

⁵⁴ Haraň, O.: cit.d., str. 72.

⁵⁵ Конституция СССР 1977 года. Internetová verze Ústavy SSSR z roku 1977 je dostupná na webových stránkách Moskevské státní univerzity M.V. Lomonosova: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1977.htm>. Ověřeno k 18.4.2006.

I když tyto volby nakonec s demokracií v opravdovém smyslu slova měly málo co společného, byly označovány jako demokratické, zvláště když se porovnají s volbami v předchozích desetiletích. A hlavně se změnou volebního zákona se opozičním uskupením poprvé naskytl šance oficiálně se voleb zúčastnit.

Jaké bylo postavení Lidového hnutí před volbami, naznačuje popis zakládajícího sjezdu Ruchu v září 1989. Nejviditelnějším bodem programu hnutí zůstávala národnostní politika s jejími nacionalistickými a internacionalistickými směry (první z nich je výrazně proukrajinský a druhý zase bránící národnostní menšiny žijící na Ukrajině). Požadavky státní nezávislosti nebyly Ruchem vznášeny hned na začátku a byly zdůvodňovány argumentací, že „nejvyšším stupněm vyspělosti národa je jeho národní státnost“. V tom případě Ukrajinci jako národ měli k vyspělosti daleko, jelikož jejich zkušenost se státností byla pramalá.

I když úmyslná dezinformace o aktivitách Ruchu byla z jeho strany považována za politiku republikového stranického vedení, komunistická strana až tak výraznou měrou proti NRU nezasahovala. Svědčí o tom její „tichý souhlas“ s provedením zakládajícího sjezdu Lidového hnutí. Navíc mezi mnohé přívržence NRU patřili i její někteří členové. Problematika dvojího členství se však zanedlouho začala řešit a nakonec přišla na pořad dne v Ruchu otázka zákazu komunistické strany vůbec. Na druhou stranu se komunističtí příslušníci bránili faktem, že o žádné dvojí členství nejde, jelikož v této době Ruch neměl status politické strany, nýbrž z formálního hlediska nadále zůstával společenskou organizací.

Zatímco oslavy výročí založení města Lvova 1. října 1989 skončily rozehráním manifestujících a krveprolitím, koncem téhož měsíce se v Kyjevě ve značně klidnějších podmínkách konal mítink na podporu nového zákona o volbách a zákona o státním jazyku. Akce na podporu vyhlášení suverenity a posléze i nezávislosti ukrajinského státu nabraly na intenzitě po zveřejnění projevu Michaila Gorbačova pod názvem *O národnostní politice strany v současných podmínkách*. V něm se konstatovalo, že „principem nové sovětské národnostní politiky je samospráva, která zabezpečuje zachování národnostní svébytnosti, právo každého národa na suverenitu a také právo samostatně řešit otázky vlastního rozvoje – ekonomické, politické, kulturní“.⁵⁶ Došlo dokonce k založení zvláštní Komise ÚV KSSS pro otázky národnostní politiky a národnostních vztahů. Zásahy této Komise byly spíš zapotřebí v zakavkazských

⁵⁶ Гарань, О.: Убити дракона..., str. 92.

republikách než na Ukrajině. Přesto se Ruch na její činnost odvolával také a žádal preventivní opatření, aby na Ukrajině nedošlo ke stejným konfliktům jako v případě Arménie či Ázerbájdžánu.

Kromě národnostní otázky se dostávala do popředí otázka náboženství. Lidové hnutí Ukrajiny vystupovalo za obnovení ukrajinské autokefální pravoslavné církve a také za obnovení řecko-katolické církve. Podobné otázky na celostátní úrovni zatím žádná jiná nově vzniklá organizace neřešila (kromě organizace Ivana Helje), proto Ruch získával do svých členských a voličských řad nové příznivce.⁵⁷

Lze tedy konstatovat, že k volbám šel Ruch s mnohovrstevným, zároveň však ne zcela přehledným programem. Tehdejší předvolební průzkumy ukazovaly, že největší popularitou se Lidové hnutí mohlo pochlubit na západě země. Například jen v Ivano-Frankivské oblasti bylo od září 1989 do října 1990 založeno 31 poboček NRU.⁵⁸ Největší koncentrace místních organizací převažovala v ostatních oblastech ukrajinské Haliče.

Vlastní, i když narychlo přijatý program, byl podle slov členů Lidového hnutí tehdy nutností. Bez vlastních postojů by Ruch splýval s komunistickou stranou. Záměrně komunisty zkreslovaný ruchovský program se přesto stal podstatným pokladem úspěchu Lidového hnutí ve volbách. Reprezentanti opozice kandidovali do Nejvyšší rady Ukrajinské SSR v rámci Demokratického bloku, jehož jádrem byl Ruch. Opozici se podařilo obsadit čtvrtinu mandátů. Demokratický blok, založený na jaře 1989, se považuje za první organizovanou opoziční sílu na Ukrajině. Po samotných volbách skupina členů NRU, v jejímž čele stál Ihor Juchnovskyj, vytvořila jako opoziční orgán v Nejvyšší radě tzv. Lidovou radu. Z řad Ruchu byli zvoleni poslanci, jejichž jména jsou nám již známá: Levko Lukjanenko, Vjačeslav Čornovil, Bohdan a Mychailo Horyňové, Larysa Skoryková. Také oni působili v opoziční Lidové radě. Její úsilí spočívalo v aktivní kontrole činnosti Nejvyšší rady a v práci nad alternativními návrhy všech zákonodárných projektů, které by nejvíce odpovídaly zájmům ukrajinského lidu.

Politické spektrum v této době nebylo příliš různorodé. Stačí konstatovat, že 380 ze 450 poslanců bylo členy komunistické strany.⁵⁹ Z vedení komunistické strany byl

⁵⁷ O řešení náboženské problematiky viz Kaminskyj, A., cit.d, str. 507-583.

⁵⁸ Гарань, О.: Убити дракона..., str. 91.

⁵⁹ Na webových stránkách Ústřední volební komise Ukrajiny (www.cvk.gov.ua) jsou k dispozici materiály k parlamentním volbám až od roku 1998. Číselné údaje o prvních volbách z roku 1990 jsou

odvolán dlouholetý rusifikátor Volodymyr Ščerbyckyj a na jeho místo byl zvolen dosavadní druhý tajemník ÚV KSSS Volodymyr Ivaško. Předsedou Nejvyšší rady byl zvolen Leonid Kravčuk. Stojí za zmínku, že 35% členů parlamentu tvořili představitelé inteligence, zvláště pak spisovatelé, novináři, učitelé středních a vysokých škol, inženýři, právníci, vědci.⁶⁰

Jak se dalo předpokládat, nejvyšší podpory se Lidovému hnutí dostalo v západních oblastech země: v Ivano-Frankivské, ve Lvovské a Ternopilské oblasti bylo jeho vítězství naprosté. Nejslabší výsledky naopak podle očekávání byly zaznamenány v jižních a východních oblastech, kde nejvíce docházelo k dezinformacím či jiným formám zkreslení činnosti Ruchu. Jiní autoři zase přisuzují porážku Lidového hnutí ve zmíněných regionech nedostatečně rozvinutému národnímu vědomí tamní populace.

Mezi nejdůležitějšími důsledky voleb z března 1990 lze jmenovat zvláště posílení a legalizaci činnosti opozice, a s tím masové vystupování inteligence z řad komunistické strany, jejíž ideologie byla čím dál tím více odmítána jako založená na nepravdě a útlaku. Po zmíněných událostech došlo uvnitř Komunistické strany Ukrajinské SSR k rozkolu, výrazně poklesl počet jejich členů. V celosvazovém měřítku došlo k odstranění čl. 6 o vedoucí úloze komunistické strany z ústavy SSSR.

převzaty z: Литвин, В.: Політична арена України. Дійові особи та виконавці. Київ, Абрис 1994, str. 412.

⁶⁰ Тамтєж.

Cesta k samostatnosti Ukrajiny

Po volbách v roce 1990 uvnitř komunistické strany Sovětského svazu postupně docházelo k rozkolu. V následujícím roce se část stranických činitelů v Moskvě pokusila o potlačení rostoucí opozice. Stoupenci konzervativního křídla ve straně vytvořili tzv. Státní výbor pro výjimečný stav SSSR, v jehož čele stál viceprezident Sovětského svazu Gennadij Janajev, a pokusili se o státní převrat. 18. srpna 1991 výbor nařídil zatčení Michaila Gorbačova, pobývajícího tou dobou na dovolené v krymském Forosu. Provedení puče však již od začátku bylo nedostatečně naplánováno a připraveno, a tedy již předem odsouzeno k porážce. Neúspěch puče lze dále vysvětlit faktem, že pučisté neměli k dispozici žádnou vojenskou jednotku, na kterou by se mohli spolehnout. Puč skončil již 22. srpna 1991 vítězstvím demokratických sil v čele s ruským prezidentem Borisem Jelcinem. Tyto události vedly 24. srpna 1991 k rezignaci Michaila Gorbačova na funkci generálního tajemníka KSSS. V následujících dnech většina svazových republik, včetně Ukrajiny, vyhlásila státní nezávislost.⁶¹

Ústředním bodem politického programu nově vzniklých nacionalistických proudů na Ukrajině byla definitivní likvidace zbytků totalitního systému, mocenských pozic komunistické nomenklatury a zavedení tržně orientovaných reforem. Z iniciativy zmíněné opoziční Lidové rady byla na zasedání Nejvyšší rady 16. července 1990 přijata Deklarace státní suverenity Ukrajiny. Po výše zmíněných událostech 24. srpna 1991 došlo k prohlášení Aktu o nezávislosti Ukrajiny. Den na to byla na území Ukrajiny oficiálně zakázána činnost Komunistické strany Ukrajinské SSR s poukazem na její prokázanou účast na plánování a realizaci srpnového moskevského puče.

Výsledky celostátního referenda o nezávislosti Ukrajiny z 1. prosince 1991, jehož se dle oficiálních údajů zúčastnilo 84,32% oprávněných voličů, se staly potvrzením přání ukrajinského národa žít v suverénním a nezávislém státě. Na výsledcích referenda je pozoruhodný zvláště fakt, že i v rusifikovaných oblastech Ukrajiny, jako je Doneck, Dnipropetrovsk či Charkiv, obyvatelstvo hlasovalo pro nezávislost. Dokonce i na Krymu, který do roku 1954 tvořil součást Ruské sovětské federativní socialistické republiky a teprve v září 1991 opětovně získal autonomní postavení v rámci Ukrajiny, se pro nezávislost Ukrajiny oficiálně vyslovila

⁶¹ Podrobně k rozpadu Sovětského svazu viz: J. Vykoukal, B. Litera a M. Tejchman v obsáhlém díle: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Libri, Praha, 2000, str. 679-686.

nadpoloviční většina obyvatel (54,19%).⁶² Téhož dne byly na Ukrajině provedeny vůbec první prezidentské volby. S konečným ziskem 61,59% hlasů v nich zvítězil představitel národně komunistického křídla Leonid Makarovyč Kravčuk.⁶³

Pro nadcházející prezidentské volby Ruch pracoval nad předložením vlastní kandidatury na post prezidenta a vyzýval obyvatelstvo k jeho volbě. Kandidátů na prezidenta z řad Lidového hnutí bylo hned několik, nicméně navržen byl pouze jeden – Vjačeslav Čornovil. Hlavním bodem Čornovilova programu pod názvem „Ukrajina: cesta ke svobodě“ byl důraz na svobodu, dodržování lidských a občanských práv a také deideologizace a „odstátnění“ kulturního života. Cílem Čornovilova programu bylo budování otevřené občanské společnosti. Heslo jeho předvolebního programu znělo: „Svobodní občané ve svobodném státě.“⁶⁴ Čornovil nebyl zastáncem žádné revoluce, nýbrž byl pro evoluční cestu budování ukrajinského státu.

Stejně jako v případě předchozích parlamentních voleb i v prezidentských volbách v roce 1991 Čornovil vsadil na potřebu budování ukrajinské národní identity a na vlastní přesvědčení, že jen duchovně bohatý národ, vedený inteligencí, má šanci na nadějnou budoucnost. Ale nechyběl zde ani program ekonomického rozvoje Ukrajiny, jehož základem by mělo být sociálně orientované tržní hospodářství. Dále v něm byla představena ekologická politika, která měla být součástí státní politiky či mezinárodní spolupráce jak s nástupnickými státy bývalého SSSR, tak i se státy celého světa. Heslem zahraničně-politického programu se stalo prohlášení „Od impéria ke sjednocené Evropě“. Ale především se Lidové hnutí po parlamentních volbách deklarovalo jako antikomunistická opozice. Ruch se definitivně zbavil přívlastku „za přestavbu“ a jako hlavní cíl si vytkl odstranění komunistické strany od moci. Poněkud do pozadí proto ustoupila prohlášení v nacionalistickém duchu, která se projevovala například v aktivizaci regionální organizace Ruchu ve Lvově. Nejviditelnějším bodem programu pro období po dosažení nezávislosti Ukrajiny byla již zmíněná potřeba budování národní identity a státu. Jeho program uvádí pod tímto pojmem zejména následující kroky:

- zajištění sociálně-ekonomických a politických reforem na Ukrajině;
- reorganizace státního řízení a zavedení dvoukomorového parlamentu;
- politicko-administrativní reforma, rozšíření pravomocí místní samosprávy;

⁶² Viz tabulku č. 2. s výsledky referenda v příloze.

⁶³ Podrobně výsledky prezidentských voleb z 1. prosince 1991 uvádí tabulka č. 3 v příloze.

⁶⁴ Голос України: Україна – шлях до свободи, 23.10.1991, N-206.

- přísná dělba státní moci na exekutivu, legislativu a judikaturu;
- reorganizace systému bezpečnostních orgánů a jejich přeorientace na ochranu práv jednotlivce a boj proti kriminalitě;
- dodržování politického pluralismu a svobody slova v hromadných sdělovacích prostředcích.⁶⁵

V ekonomické sféře Čornovil zastával principy tržně orientované ekonomiky, provedení privatizace, reformy zaostalého ukrajinského venkova či zlepšení životní úrovně pracujících. Hlavním úkolem nově zvoleného prezidenta se podle Čornovila měla stát snaha sjednotit ukrajinský lid, což nehledě na celostátní úspěch Ruchu v té době se mu nikdy nepodařilo uskutečnit. Dále to byla výzva k co nejrychlejšímu přijetí ústavy, novelizaci volebního zákona či zákona o politických stranách. Tehdy to byly zásadní věci a v případě jejich včasného prosazení se osud Ukrajiny mohl ubírat úplně jiným směrem, než se stalo ve skutečnosti.

Ve srovnání s Leonidem Kravčukem neměl Vjačeslav Čornovil šanci rovnocenným způsobem vést předvolební kampaň. Při listování v novinách jako *Ukrajinska pravda*, *Holos Ukrajiny* lze nalézt několikastránkový předvolební program komunistického kandidáta Kravčuka, který se prezentoval jako nezávislý, a jen mizerný odstaveček na zadních stránkách obsahující předvolební program Čornovila. Znovu zde došlo k diskriminaci opozičního kandidáta. Podobné praktiky jsou na Ukrajině ostatně běžné dodnes.

Po boku Čornovila se prezidentských voleb účastnil jeho kolega a rovněž bývalý politický vězeň, odsouzený za sovětského režimu dokonce k trestu smrti, Levko Lukjanenko. Ten kandidoval za Ukrajinskou republikánskou stranu, vytvořenou z Ukrajinského helsinského sdružení. Lukjanenko rovněž zdůrazňoval důležitost duchovního obrození národa a kladl si za cíl přetvořit Ukrajinu v evropský stát. Dále vyzýval k rozpuštění Komunistické strany Ukrajiny, bývalé členy strany ale neodsuzoval. Byl toho názoru, že by to mohli být zkušení a kvalitní pracovníci, kteří mají v nově vytvořených demokratických strukturách svoje místo.⁶⁶

Vítězství Leonida Kravčuka v prvních svobodných prezidentských volbách na Ukrajině bylo možné vysvětlit faktem, že během svého působení v Kyjevě, kde pracoval dvacet let v ideologickém oddělení komunistické strany Ukrajinské SSR,

⁶⁵ Úplné znění předvolebního programu uvedeno například v deníku Голос України: Україна – шлях до свободи, 23.10.1991, N-206.

⁶⁶ Лук'яненко, Л.: Відродження ще не починалось, Голос України, N-211, 30.10.1991.

získal četné kontakty s ukrajinskou inteligencí, proto byl v jejich kruzích podporován. Ve svém programu Kravčuk vsadil na populismus a horlivě se zaklínal prosazováním národních zájmů, třebaže poněkud méně radikálním způsobem než představitel Lidového hnutí Ukrajiny Čornovil. Heslo Kravčukova programu s názvem „5 D“ napovídalo snad nejvíce o povolebních cílech: státnost, demokracie, blahobyt, duchovnost, důvěra (*Deržavnist', demokratija, dostatok, duchovnist', dovirja*).⁶⁷

Leonid Kravčuk tedy byl kandidátem sice z řad komunistické strany, ale na druhou stranu zkušený politik. V řadách komunistické strany setrval přes třicet let, ale nakonec se přidal na stranu demokratizačních hnutí a ze strany vystoupil ještě před vyhlášením nezávislosti v srpnu 1991. Navíc pocházel ze západní Ukrajiny, konkrétně z Volyňské oblasti, kde se obrozenecká a demokratizační hnutí těšila největší popularitě. Kravčuk se stal reprezentantem vlny návratu národního komunismu z 20. let, který ideově slučuje jak socialistické, tak i nacionalistické prvky.⁶⁸ Jelikož byl návrat ukrajinského nacionalismu v druhé polovině 80. let jevem pro nezanedbatelnou část obyvatelstva nepochopitelným, komunistická minulost Leonida Kravčuka mnohým voličům přišla vhod. K celostátní prohře kandidátů stran nacionalistického směru v přímých prezidentských volbách (kromě Vjačeslava Čornovila a Levka Lukjanenko to byl dále Ihor Juchnovskij) lze dodat, že největší podporu (přes 80%) měli v Haliči, naopak nejmenší pochopitelně v centrálních a jižních oblastech Ukrajiny.⁶⁹

5. prosince 1991 ukrajinský parlament revokoval rozhodnutí přistoupení Ukrajiny k svazové dohodě z roku 1922, na jejímž základě formálně vznikl SSSR. Následně 8. prosince 1991 během schůzky v Bělověžském pralese prezidentů Ruska a Ukrajiny Boris Jelcin a Leonid Kravčuk spolu s předsedou Nejvyššího sovětu Běloruska Stanislavem Šuškevičem dospěli k dohodě o rozpuštění Sovětského svazu a jeho nahrazení volným sdružením nazvaným Společenství nezávislých států. Legitimita jejich kroku oficiálně spočívala v tom, že v roce 1922 tyto republiky vytvořily podpisem svazové smlouvy SSSR, a tím pádem měly údajně právo jej i rozpustit. Srpnový puč z roku 1991 a následný rozpad svazových struktur na konci téhož roku znamenaly definitivní tečku v historii Sovětského svazu. Režim se zhroutil, protože již nebylo komu vládnout ani doma ani venku. Zhroutil se však zejména proto, že přestal

⁶⁷ Кравчук, Л.: «5Д», Голос України, č.212, 31.10.1991.

⁶⁸ K fenoménu národního komunismu blíže A. Wilson, cit.d., str. 94.

⁶⁹ Wilson, A.: cit.d., mapa 5.4, str.131.

být prakticky použitelným. V konečném důsledku neuspokojoval ani vládnoucí ani ovládané a definitivně vyčerpal své rozvojové možnosti.

Proces dosažení nezávislosti Ukrajiny proběhl za relativně klidných okolností, zvláště při srovnání s některými jinými republikami Sovětského svazu (například Gruzií, Ázerbájdžánem). Z hlediska úspěšnosti „loučení se s komunismem“ mají nejproblematictější bilanci za sebou země, které materiální faktor nechtěly či nemohly využívat a kompenzovaly jej sílícím nacionalismem a ve kterých se klíčovými stávaly otázky náboženského charakteru. Dosažením nezávislosti Ukrajiny však napjatá vnitrostátní situace samozřejmě nebyla vyřešena. Ukrajinu kromě řešení vnitrostátních otázek čekalo narovnání zhoršujících se vztahů s Ruskou federací v záležitostech krymského poloostrova, jaderných zbraní, černomořského loďstva či postavení ruské menšiny na Ukrajině. Nicméně poprvé ve své historii Ukrajina dostala možnost vyřešit své problémy vlastními silami.

Počátky multipartismu na Ukrajině

Glasnost' a počátky politického pluralismu v Sovětském svazu umožnily na přelomu 80. a 90. let na Ukrajině postupný vznik desítek nových politických stran.⁷⁰ Mnohé z nich působily jen krátce, než byly sloučeny s jinými stranami či stranicemi nebo zanikly. Ruch vznikl především jako společensko-politické hnutí na bázi četných demokratizačních uskupení. Jak již bylo zmíněno, na jeho formování se hlavním způsobem podílelo zejména Sdružení spisovatelů Ukrajiny. Jeho institucionalizace byla provázena splnutím požadavků jak nacionalistického (ve smyslu vlasteneckého), tak i demokratického charakteru. To činilo Lidové hnutí specifickým a zařazovalo je poněkud mimo rámec ostatních uskupení. NRU vzniklo jako projev lidové iniciativy rozvíjet tradice ukrajinského národa, přispívat k obnovení ukrajinské státnosti a budovat nezávislý demokratický stát.

Boj za nezávislost tehdy znamenal především boj proti komunistické straně, jejíž autorita postupně klesala. Právě na bázi komunistické strany po jejím 19. sjezdu v létě 1988 došlo v Ukrajinské SSR k založení Demokratického svazu, který byl obdobou tzv. Demokratické platformy, působící již na celosvazové úrovni. Demokratický svaz sdružoval tehdy prakticky všechna opoziční uskupení, včetně NRU. Hlavní zásluha Lidového hnutí spočívala v tom, že výrazně přispělo k politizaci společnosti a svým působením inspirovalo založení dalších politických stran. Některé z nich navazovaly na již existující společenské organizace, jiné zase vznikaly v závislosti na vývoji vnitropolitické situace.

Jako první novodobá politická strana na Ukrajině byla založena Ukrajinská republikánská strana (*Ukrajinska respublikanska partija, URP*). URP navazovala na činnost Ukrajinského helsinského sdružení (1988–1990). Během ustavujícího sjezdu strany v dubnu 1990 v Kyjevě byl do jejího vedení zvolen Levko Lukjanenko. Zatímco Vjačeslav Čornovil se k založení URP stavěl spíše zdrženlivě v obavách, aby nedošlo ke vzniku kopie Ruchu, další významný člen UNR Dmytro Pavlyčko naopak tuto událost vnímal jako pozitivní jev, jelikož v minulosti to bylo právě UHS, kdo přispěl k probuzení ukrajinského národního vědomí, a tím i k aktivizaci samotného Ruchu.

⁷⁰ Podrobně se vznikem politických stran na Ukrajině v tomto období zabývá Petr Potichnyj: *Formation of Political Parties in Ukraine*, BIOST, Koeln 1994. Další publikací k tomuto tématu je jeho *Multiparty system in Ukraine*. BIOST, Koeln 1994. Kromě těchto prací o vzniku politických stran na Ukrajině v tomto období pojednávají již zmínovaná díla O. Haraně a M. Tomenka.

V době ustavujícího sjezdu měla republikánská strana více než dva tisíce členů. V Nejvyšší radě po vzniku strany v její řady přešlo až dvanáct poslanců.

Ideologie předchůdce Ukrajinské republikánské strany, UHS, byla natolik různorodá, že se z jeho řad zrodilo hned několik politických stran. Na ustavujícím sjezdu republikánské strany se účastníci nemohli shodnout ani na názvu nově založené strany. Zástupcem Lukjanenka se stal Stepan Chmara. Ten se vyznačoval zejména radikálnějšími názory na Komunistickou stranu. Byl to právě on, kdo vypracoval projekt usnesení o zákazu KPU a rovněž byl proti jmenování bývalých komunistů do vedoucích vládních pozic. Hned ze začátku svého působení se Ukrajinská republikánská strana svou ideologií značně lišila od Lidového hnutí. Nejen že nebyla zaměřena protirusky, ale narozdíl od Ruchu se URP ani nebránila myšlence, aby se dorozumívacím jazykem na Ukrajině se stala všem srozumitelná ruština.

Ukrajina není státem, kde by v masovém měřítku docházelo k znovuoživení již dříve existujících politických stran. V meziválečném období působilo zvláště na západní Ukrajině několik stran, k jejich obnovení ale došlo jen v případě sociálně-demokratické strany a křesťanských demokratů. Sociální demokracie na Ukrajině má vlastní historii. Navazuje na Ukrajinskou sociálně-demokratickou stranu v Haliči (1899–1939) a také na na východní Ukrajině působivší Ukrajinskou sociálně-demokratickou stranu dělnickou (1905–1920), v jejímž čele stáli Symon Petljura či Volodymyr Vynnyčenko. Zároveň v předrevoluční Ukrajině působila Ruská sociálně-demokratická strana a také židovská a polská sociálně-demokratická organizace. Stejně jako v případě ostatních stran, ani sociální demokraté se nemohli na zakládajícím sjezdu v Kyjevě v květnu 1990 shodnout na názvu, o bližším ideovém programu strany už nemluvě. Paradoxně tak již na zakládajícím sjezdu strany došlo k jejímu rozkolu: strana se rozdělila na levé a pravé křídlo. Mezi své priority sociálně-demokratická strana zařazovala především obranu lidských a občanských práv a demokratických svobod, vyslovovala se však i pro vyhlášení suverenity Ukrajiny.

Vedle Ukrajinské republikánské strany došlo v tomto období k založení Demokratické strany Ukrajiny (*Demokratyčna partija Ukrajiny – DemPU*). Demokratická strana byla založena známým aktivistou z řad Ruchu Jurijem Badziem v prosinci 1990. Řady nově vytvořené Demokratické strany tvořili především ti členové Lidového hnutí, kteří si nejvíce přáli přeměny Ruchu z hnutí ve stranu, a proto z něj také vystoupili. Ideologicky se tato strana málo čím lišila od Lidového hnutí či od Ukrajinské republikánské strany.

Další stranou, jež byla v tomto období založena, byla Ukrajinská venkovská demokratická strana (*Ukrajinska sel'sanska demokratična partija*). Ustavující sjezd strany se konal v Kyjevě v červnu 1990. Jak nasvědčuje již samotný název strany, její ideologická orientace se soustřeďovala kolem otázek hospodářského charakteru, jako byla plánovaná privatizace či reforma zemědělství. Stejně jako v případě ostatních stran ale nechyběly ani požadavky státní nezávislosti a vybudování „lidového státu demokratického socialismu“. V době konání zakládajícího sjezdu čítala strana kolem tří tisíc členů.⁷¹

Dále proti komunistické straně na druhém konci politického spektra stály nacionalisticky naladěné síly, jako byla Ukrajinská lidová strana, Ukrajinská lidově-demokratická strana, která byla součástí Demokratického bloku a účastnila se voleb 1990. Stejně směřovala Ukrajinská demokratická strana. Aktivizovala se rovněž anarchistická hnutí, například Konfederace anarchistů Ukrajiny, založená v Kyjevě v květnu 1990.

Stranou křesťanské orientace, jež vznikla ve stejném období, byla Ukrajinská křesťansko-demokratická strana (*Ukrajinska chrestyjansko-demokratična partija*), navazující na někdejší Ukrajinskou křesťansko-demokratickou frontu. Jako hlavní cíl si tato strana kladla vytvoření alternativy komunistickému totalitarismu a vytvoření svobodného a nezávislého státu opírajícího se o křesťanské hodnoty. Do čela strany byl zvolen Vasyl Sičko, jehož otec, Petr Sičko, byl pro své členství a aktivity ve výše zmíněné Ukrajinské povstalecké armádě za sovětského režimu po dlouhá léta vězněn v pracovních táborech.

Ekologický směr byl reprezentován Stranou zelených Ukrajiny (*Partija zelenych Ukrajiny*), vytvořenou z předchozí ekologické asociace Zelený svět (*Zelenyj svit*). Strana sama sebe definovala jako nadčasovou a stojící mimo politické spektrum. Kromě čistě ekologických otázek (jako dosažení harmonie vztahu člověka a přírody, priorit řešení ekologických otázek nad politickými či ekonomickými nebo požadavek vzdát se jaderných zbraní apod.) obsahovaly první stanovky Strany zelených program tzv. ekosocialismu, který byl později ze stanov vypuštěn. Nechyběla v něm ani myšlenka prohlášení nezávislosti Ukrajiny. Předsedou strany byl zvolen lékař a spisovatel Jurij Ščerbak, jmenovaný v roce 1991 ministrem životního prostředí.

⁷¹ Гарань, О.: Від створення Руху до багатопартійності, Знання України, 1992, str. 22.

O pravicovém spektru ukrajinského stranického systému v této práci v určitých souvislostech již pojednáno bylo. Mezi pravici lze zařadit Kongres ukrajinských nacionalistů (*Konhres ukrajinskych nacionalistiv, KUN*) či Ukrajinské národní shromáždění - Ukrajinskou národní sebeobranu (*Ukrajinska nacionalna ansambleja, UNA – Ukrajinska nacionalna samooborona, UNSO*). Za oficiální datum vzniku Kongresu ukrajinských nacionalistů lze označit datum konání ustavujícího sjezdu strany, který probíhal v Kyjevě v říjnu 1992. Sjezd byl iniciován Organizací ukrajinských nacionalistů, působící v exilu. Strana byla a je vedena významnými představiteli ukrajinské emigrace. KUN aktivně spolupracuje s organizacemi ukrajinské emigrace v zahraničí, jako jsou Ukrajinská státní fronta ve Velké Británii, Evropský kongres Ukrajinců, Liga Ukrajinců, Liga Ukrajinek v Kanadě či ukrajinsko-americká organizace Svoboda. Heslem strany je bojovat za povznesení síly a slávy ukrajinského státu. Na celostátní úrovni KUN vydává vlastní periodikum pod názvem *Nacija i deržava*.

Ukrajinské národní shromáždění původně vzniklo v červnu 1990 z kruhů nacionalisticky zaměřeného mládežnického uskupení. Ukrajinská národní sebeobrana vznikla skoro o rok později po srpnovém puči v roce 1991 s cílem obrany ukrajinské státnosti a později se s Ukrajinským národním shromážděním sloučila do jedné politické strany. Nyní je známá pod zkratkou UNA-UNSO podle svého názvu v ukrajinštině. Kromě oficiálních cílů, jako je obrození ukrajinského národa, sjednocení nacionalistických sil v rámci Ukrajiny a za jejími hranicemi, je patrný jakkoli nedeklarovaný antisemitský podtext. Součástí UNA-UNSO jsou také paramilitární jednotky. Pro své ideologické zaměření a působení je tato strana právem označována za extrémní pravici.

Se vznikem nových stran se ve společnosti začalo spekulovat o dalším osudu komunistické strany. Postupně byly vznášeny požadavky na vystoupení některých členů Lidového hnutí Ukrajiny z řad komunistické strany. Později se začalo debatovat dokonce o možnosti jejího úplného zákazu. Strana ale měla ve společnosti nadále četné příznivce, kteří její činnost i po zákazu v letech 1992–1993 zanedlouho obnovili. Nedostatkem členské základny ostatně netrpí Komunistická strana Ukrajiny ani dnes.

Ve svém antikomunismu však bylo Lidové hnutí Ukrajiny, narozdíl od obdobných skupin v pobaltských republikách, značně nedůsledné. Například v Litvě komunisté získali ještě ve volbách z roku 1990 pouze sedm mandátů. V Lotyšsku měli komunisté po volbách v roce 1995 v parlamentu pouhých pět mandátů (nebyla to však

stará Komunistická strana, nýbrž na komunisty navazující Socialistická strana). V Estonsku nefiguruje komunistická strana ve volebních výsledcích již od roku 1990. Zatímco v Pobaltí se komunisté transformovali a distancovali se od předchozího programu či se zcela stáhli z politického dění, v případě Ukrajiny k tomu nikdy nedošlo. V důsledku neustále klesající životní úrovně obyvatel na Ukrajině v prvních letech nezávislosti popularita Komunistické strany Ukrajiny stoupala, a v roce 1998 KPU dokonce dosáhla nejlepšího výsledku v parlamentních volbách. Někteří bývalí komunističtí činitelé svou angažovanost v opozičním hnutí nicméně nedokázali sloučit s komunistickou ideologií. Řady Komunistické strany Ukrajinské SSR tak opouštělo čím dál tím více členů. Požadovaný odchod stoupců Ruchu z řad Komunistické strany Ukrajiny v březnu 1990 zahájili spisovatelé Dmytro Pavlyčko a Ivan Drač podpisem tzv. *Prohlášení svědomí*. Takovým konvertovaným demokratům se později dostalo pejorativního označení „demokomunisté“.

Komunistická strana Ukrajinské SSR nemohla zůstat nedotčena všemi událostmi, ke kterým došlo po parlamentních volbách v roce 1990. V červnu 1990 probíhal XXVIII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu. Zároveň ale se v Moskvě konala celosvazová konference Demokratické platformy. Poslanecká frakce Demokratické platformy Komunistické strany Ukrajinské SSR byla zastoupena Volodymyrem Hryněvem. Během této konference byla přijata řada demokratizačních rozhodnutí:

- zrušení monopolu jediné stranické ideologie;
- komunismus přestal být jediným cílem KSSS. Oficiálně deklarovaným cílem strany se od tohoto okamžiku stala společnost založená na principech svobody, spravedlnosti, solidarity, tj. na principech demokratického socialismu;
- povolení zakládání frakcí ve všech stranických strukturách s vlastními fondy.

Nehledě na veškeré změny a hromadné vystupování jejích členů ze stranických lavic zůstávala KPU nadále největší a nejsilnější stranou. V létě 1990 dosahoval počet členů komunistické strany v rámci Ukrajiny až tří milionů osob. 85% poslanců Nejvyšší rady Ukrajiny bylo příslušníky strany.⁷²

Komunistická strana pohlížela na působení Demokratické platformy se značnou nedůvěrou. Jak již bylo zmíněno, k vytvoření Demokratické platformy v rámci KPU došlo po celosvazovém sjezdu všech společenských a stranických organizací v Moskvě

⁷² Гарань, О.: Від створення Руху до багатопартійності, Знання України, 1992, str. 41.

v lednu 1990 a po vytvoření obdobné Demokratické platformy v rámci KSSS. Nejdříve KPU začala se zákazem provedení mítinků namířených jakkoli proti komunistické straně. Takový postup řada komunistů kritizovala a navrhovala transformaci komunistické strany ve smyslu její adaptace na nové podmínky. Výsledkem úsilí o vnitřní reformu strany však byla pouze změna deklarovaného cíle na budování socialistické společnosti.

Otevřené represe jako reakce na protikomunistické aktivity nakonec použity nebyly. Souhlas s existencí tzv. Lidové rady, složené ze 125 opozičních poslanců v rámci Nejvyšší rady Ukrajiny, již bylo možné považovat za určitou reformu v rámci komunistické strany a za dosažení relativního vítězství opozice. Komunističtí poslanci nakonec přispěli k postupnému dosažení nezávislosti Ukrajiny, když v červenci 1990 na parlamentní půdě podpořili Deklaraci o státní suverenitě Ukrajiny. Jak popisuje Olexij Haraň, učinili tak ještě pod vlivem šoku z odvolání dosavadního tajemníka Volodymyra Ivaška z funkce předsedy Nejvyšší rady.

V případě úplné likvidace dosavadní Komunistické strany Ukrajiny vyvstávala otázka dalšího uplatnění bývalých funkcionářů. Nehledě na svoji politickou minulost byli nadále angažováni na vedoucích pozicích, i když bylo zřejmé, že mohou působit (a také tak často působili) v nově vznikajících demokratických regionálních a také celostátních strukturách jako destruktivní prvek.

Role Ruchu ve vnitropolitickém vývoji Ukrajiny v letech 1991–1994

Ačkoli rostoucí počet stran na Ukrajině vytvářel dojem rozvíjející se demokratizace, lze konstatovat, že datem dosažení nezávislosti se demokratizace v západním slova smyslu zastavila. Jednak všechny parlamentní a prezidentské volby konané ve sledovaném období nevyhrála výrazně antikomunistická opozice, jako tomu bylo ve státech Střední Evropy či v Pobaltí, jednak vysoký počet stran znesnadňoval jakoukoli spolupráci. U moci zůstávali v lepším případě bývalí příslušníci Komunistické strany. Lidové hnutí Ukrajiny, nacházející se v roli opozice, vynakládalo značné úsilí na řešení národnostních problémů, jelikož ihned po dosažení nezávislosti ukrajinského státu se etničtí Rusové či Krymští Tataři domáhali plnění předvolebních slibů, a tak místo řádného provedení privatizace či přechodu k tržní ekonomice se Nejvyšší rada zabývala problematikou statutu ruštiny, postavením Krymu v rámci Ukrajiny či způsobem praktické realizace návratu deportovaných krymských Tatarů.

Národnostní otázka sice byla pro čerstvě nezávislý ukrajinský stát důležitá, nicméně Ukrajinu čekalo řešení neméně důležitých otázek, jako bylo přijetí nové ústavy demokratického státu, vytváření tržní ekonomiky, zavedení vlastní měny, zastavení rapidně vzrůstající inflace, řešení sporu s Ruskem ohledně černomořského loďstva či jednání o jaderném odzbrojení Ukrajiny. Snahu Ukrajiny o dosažení nejaderného statutu zejména vyjednával premiér a později prezident Leonid Kučma. Kučma také dojednal rozdělení černomořského loďstva, zatímco poslanci NRU řešení černomořského sporu spíše zdržovali. Rozhovory s Ruskou federací v Jaltě v roce 1992 byly blokovány právě představiteli Lidového hnutí Ukrajiny. Konkrétně poslanec Ruchu Dmytro Pavlyčko byl proti tomu, aby větší část loďstva připadla Rusku. Na následující schůzce v krymské Massandře v září 1993 byl podepsán protokol, který předpokládal odstoupení části černomořského loďstva Ruské federaci. Ve finále Rusko přece získalo větší část loďstva, což na Ukrajině rozpoutalo další politickou krizi. Pravice obvinila prezidenta Kravčuka ze zrady národních zájmů, a levice se vyslovila dokonce pro jeho odvolání. Jednání se účastnil premiér Kučma. Kučma nakonec prosadil, že ukrajinská část loďstva byla odstoupena Ruské federaci výměnou za odpuštění dluhů, které měla Ukrajina vůči Rusku zejména za nesplacené dodávky energetických surovin.

Ze všech neúspěchů byla obviňována vláda. Alternativní projekty vypracované opoziční Lidovou radou údajně předloženy byly, nicméně nikdy nebyly schváleny a neměly šanci na přijetí prokomunistickou většinou. Životní úroveň na Ukrajině klesala

v důsledku prohlubování ekonomické krize. Tato krize vyvolala na jaře a v létě 1994 předčasné prezidentské i parlamentní volby.

Na Ukrajině se kromě ekonomické prohlubovala také vnitropolitická krize. Jak se mohly shodnout na jednotném společném postupu desítky nově vznikajících politických stran, když nebylo možné dosáhnout konsensu ani v rámci samotného Lidového hnutí? Čornovil považoval rozpory mezi regionálními organizacemi Ruchu a centrální organizací za hlavní důvod neúspěchu celé strany.⁷³ Příčin vedoucích ke krizi ale bylo více: od osobních neshod až po neshody ohledně legislativních projektů týkajících se národnostní otázky či administrativně - teritoriálního uspořádání Ukrajiny.

Politika pod heslem „Chceme Ukrajinu, kde Rus bude žít lépe než v Moskvě a Žid lépe než v Jeruzalémě“ se Lidovému hnutí moc nevyplatila. Proces osamostatnění Ukrajiny se sice obešel bez narušení etnického smíru a Ruch díky takovému přístupu získal více příznivců, ale snahy o prosazování ukrajinizace nově získané voliče a členy hnutí od Ruchu stejně rychle odradila.

V roce 1992 se poslanci Ruchu stali iniciátory projektu první koncepce národní bezpečnosti Ukrajiny. Ta se neomezovala jen na vojenskou bezpečnost, ale důležitou roli v ní hrály i ekonomické faktory jako energetická nezávislost, informační bezpečnost atd. Uskutečnění reformy ale ztěžovalo rozložení sil v parlamentu, jelikož veškeré iniciativy Ruchu byly blokovány levicí, zejména bývalými komunisty. Je známo, že již na začátku svého působení vystupoval Ruch proti starému režimu. V roce 1994 se stalo volání po výměně staré nomenklatury akutním. Neodkladným úkolem bylo provedení zásadních reform, jako byla agrární reforma, nová daňová a rozpočtová politika či strategie pro rozvoj malého a středního podnikání. Principiálně nově byla vypracována relativně úspěšná koncepce důchodového zabezpečení.⁷⁴

Ostatních projektů, jako byly výše uvedené, bylo možné najít více. Otázkou zůstává, proč se je nepodařilo prosadit v praxi. V této souvislosti je třeba zmínit jednak postavení politických stran v politickém systému Ukrajiny, jednak postavení samotného Ruchu jako politické strany na vnitropolitické scéně. NRU nikdy nebyl dominantní silou v parlamentu, a tudíž šance prosadit nějaký návrh nebyly stejné jako například u poslanců komunistické strany.

⁷³ Чорновіл, В.: біографія, статті, цитати, Народний Рух України Київ, 2003, str. 32. Vznik rozkolu Ruchu lze sledovat v následující kapitole Vývoj Lidového hnutí Ukrajiny - od hnutí ke straně.

⁷⁴ Veškeré zmíněné projekty Lidového hnutí jsou k dispozici v detailní podobě na jeho webových stránkách: www.nru.org.ua. Ověřeno k 15.5.2006.

Proměna Lidového hnutí Ukrajiny – od hnutí ke straně

V době svého největšího rozmachu nevystupovalo Lidové hnutí Ukrajiny jako pevně ukotvená, plně zformovaná politická strana, nýbrž jako součást již zmíněného opozičního uskupení pod názvem Lidová rada. Po založení Ukrajinské republikánské strany a Demokratické strany Ukrajiny v lednu 1990 existoval Ruch jako jejich neformální koalice. Po druhém sjezdu NRU v říjnu 1990 bylo těmto stranám nabídnuto asociované členství v Lidovém hnutí Ukrajiny s cílem pozdějšího sloučení, to ale jimi bylo odmítnuto. Navíc místo očekávaného sjednocení došlo k rozporu mezi zmiňovanými politickými subjekty, když Demokratická strana Ukrajiny a Ukrajinská republikánská strana navrhly pro prezidentské volby 1991 své vlastní kandidáty, představující konkurenci vůči kandidátovi NRU Vjačeslavovi Čornovilovi.

Vnitropolitická (zejména ekonomická) situace se na Ukrajině zhoršovala. Proto pod tlakem znepokojujícího stavu byl na druhém sjezdu NRU v říjnu 1990 stanoven hlavní cíl hnutí – dosažení nezávislosti Ukrajiny. Dále byl pozměněn název hnutí: z Lidového hnutí za přestavbu se stalo Lidové hnutí Ukrajiny. Tímto krokem se mělo dát najevo distancování se Ruchu od sovětské politiky a vykročení na cestu nezávislosti.

Spolu s vnitropolitickou situací se rovněž zhoršovala atmosféra v rámci samotného Lidového hnutí, a to hned po ustavujícím jeho sjezdu. Část členů v čele s Mychajlem Horyněm byla pro profesionalizaci Ruchu a pro upevnění jeho institucionální struktury, což údajně mělo napomoci prosazení Ruchu i v zahraničí. Kromě institucionální otázky bylo dalším sporným bodem personální složení vedoucích struktur hnutí. Zde se projeví neshody mezi západní a východní Ukrajinou, když se nepodařilo dosáhnout shody ohledně zvolení vůdce. Oproti dosavadnímu vůdci NRU Ivanu Dračovi členové Ruchu pocházející ze západní Ukrajiny prosazovali na tuto funkci Mychajla Horyně. Nakonec se vše vyřešilo zvolením Horyně jako Dračova zástupce. Do Centrálního vedení bylo zvoleno celkem devatenáct zástupců, v čele Sekretariátu stanul S. Burlakov, v čele Politické rady Mychajlo Horyň, Koordinační radě předsedal Mykola Porovskij, Radě kolegií Ivan Zajec a Radě menšin Ihor Burakovskij.

Podle Volodymyra Kovtuna byl druhý sjezd Lidového hnutí Ukrajiny významný především z toho důvodu, že se po nich Ruch oficiálně prohlásil za opozici: „Zatímco

první sjezd byl sjezdem snů, po druhém sjezdu Lidové hnutí přešlo k akci.⁷⁵ Bylo by marné čekat na dobrovolný odchod komunistů z vedení státu. Anatolij Kaminskyj spatřuje význam tohoto sjezdu v tom, že se z dřívějšího Lidového hnutí za přestavbu stalo Lidové hnutí za národní obrození a zaměřilo se na dosažení státní nezávislosti. Na dobu jeho konání mělo Lidové hnutí až pět milionů příznivců, z toho 48% ovšem pocházelo z oblastí Haliče.⁷⁶ Na druhém sjezdu byly také stanoveny následující cíle Lidového hnutí Ukrajiny: konsolidace ukrajinského národa, dosažení nezávislosti Ukrajiny a nátlak na rozpuštění Sovětského svazu.

Jeden z cílů druhého sjezdu z října 1990 – dosažení nezávislosti Ukrajiny – byl zanedlouho splněn. Do velké míry to byla zásluha Ruchu. Místo sjednocení a posílení v době po vyhlášení nezávislosti se ale Ruch začínal čím dál tím více rozdrobovat. Třetí sjezd NRU probíhal již v mnohem napjatější atmosféře koncem února 1992. Tehdy se již hnutí rozštěpovalo na dvě křídla: na stoupence Vjačeslava Čornovila a stoupence Ivana Drače (ten později ze strany vystoupil). Nakonec bylo mezi oběma tábory dosaženo kompromisu, ale shoda se od té doby hledala mnohem hůře. Navíc došlo k rozpadu dosavadní koalice Ruchu s Demokratickou stranou Ukrajiny a Republikánskou stranou Ukrajiny, jež se jednoznačně postavily na stranu tehdejšího prezidenta Leonida Kravčuka. NRU se tak definitivně ocitl v opozici proti novému, postkomunistickému režimu. Během třetího sjezdu bylo rozhodnuto přeměnit Lidové hnutí Ukrajiny v politickou stranu a krize, vzniklá kolem této otázky, poznamenala i čtvrtý sjezd NRU v prosinci 1992.⁷⁷ Krize byla vyvolána neschopností se dohodnout mezi špičkami strany a členskou základnou, zároveň se projevíly neshody ohledně odlišných představ další existence Ruchu mezi Ruchovci ze západní a východní Ukrajiny.

Pro shrnutí lze uvést, že do té doby Lidové hnutí Ukrajiny postavení politické strany nemělo. V parlamentu sice bylo zastoupeno poslaneckou frakcí, ale existovalo jen jako společenská organizace. V únoru 1993 bylo v souvislosti se schválením zákona *O společenských organizacích* Lidové hnutí oficiálně zaregistrováno jako politická strana. Oficiální registrace ale neznamenala žádnou výhru. Strana se stala spíše fantomem dosavadního Lidového hnutí, sdružujícího v sobě různorodé zájmy nejen

⁷⁵ Kovtun, V., cit.d., str. 190.

⁷⁶ Kaminskyj, A., str. 619.

⁷⁷ Myšlenka proměnit Lidové hnutí Ukrajiny v politickou stranu se nezamlouvala ani ostatním tehdy existujícím politickým stranám. Protest Ukrajinské republikánské strany či Demokratické strany Ukrajiny vůči takovému rozhodnutí podrobně podobě uvádí V. Kovtun ve své zmíněné knize *Historie Lidového hnutí Ukrajiny*, str. 277.

jednotlivců, ale celých organizací. A hned po její registraci došlo k začátku jejího zmíněného rozkolu.

Další příčinou rozbrojů v NRU se stala politizace hnutí. Po neúspěchu Vjačeslava Čornovila v prezidentských volbách v roce 1991 se začal hledat nový kurz Lidového hnutí. Stojí za zmínku, že ve volbách neuspěl ani další kandidát Ruchu Levko Lukjanenko, nicméně byl to právě Čornovil, kdo se rozhodl ideově se distancovat od svých bývalých kolegů a oficiálně přejít do opozice. Někteří kdysi významní aktivisté se od Ruchu distancovali úplně, do ústraní se také stáhli bývalí nejvíce aktivní členové jako Ivan Drač či Dmytro Pavlyčko. Do Ukrajinské republikánské strany přestoupil také Mychajlo Horyň. Řada členů NRU odešla do Kongresu národně-demokratických sil (*Konhres nacional'no-demokratyčnych syl*) nebo přestoupila do jiných stran nacionalistického směru či založila vlastní iniciativy. Jak již bylo zmíněno, bývalá aktivistka NRU Larysa Skoryková se pro názorové neshody s vůdcem Ruchu Čornovilem stala zakladatelkou již zmiňovaného Vselidového hnutí Ukrajiny (*Vsenarodnyj Ruch Ukrajiny*). Kromě toho byly vedeny spory ohledně financování strany a zneužívání finančních prostředků některými členy strany. Není tajemstvím, že některým aktivistům opravdu šlo jen o získání místa v politice.

Čtvrtý sjezd Lidového hnutí, konaný v prosinci 1992, probíhal již v trochu klidnější atmosféře. Do čela strany byl zvolen Vjačeslav Čornovil. Hlavním cílem sjezdu bylo vypracování programu Lidového hnutí Ukrajiny jako politické strany. Další sjezdy Lidového hnutí byly doprovázeny neshodami i mezi klíčovými osobnostmi NRU. Konečně během devátého sjezdu v prosinci 1999 došlo k definitivnímu štěpení strany na dva nezávislé subjekty. Protivníci Čornovila v čele s Jurijem Kostenkem se rozhodli založit Ukrajinské lidové hnutí (*Ukrajinskyj narodnyj ruch, UNR*), které by se nemělo zaměřovat s dosud existujícím Lidovým hnutím Ukrajiny. K oficiálnímu založení Ukrajinského lidového hnutí Jurije Kostenka došlo 18. prosince 1999 v Kyjevě. Mezi příznivce Jurie Kostenka kromě jiných lze uvést například Ivana Zajece či Ivana Drače. Vjačeslava Čornovila a jeho Lidové hnutí tak čekala zkouška, zda obstojí jako samostatná politická strana.

Spění k předčasným volbám v roce 1994

S postupnou změnou politické scény Ukrajiny se program NRU v průběhu let proměňoval, k zásadním změnám v ideologii Lidového hnutí ale nedošlo. „Státnost, demokracie, reformy!“, znělo vystižné heslo NRU před volbami v roce 1994. Své hlavní cíle Ruch již předtím splnil. Jedná se o prosazení Deklarace suverenity, Aktu o prohlášení nezávislosti Ukrajiny a hlavně o dosažení reálné nezávislosti Ukrajiny. Samozřejmě, že otázka vyhlášení nezávislosti Ukrajiny a rozpadu SSSR je mnohem obsírnější. Nicméně zastáváme názor, že ačkoli rozpad Sovětského svazu byl nevyhnutelný a způsobila jej především nefungující a rozpadávající se ekonomika, nemůžeme popírat zásluhy a úlohu národně osvobozeneckých hnutí.

Po dosažení nezávislosti vytyčil Ruch další priority:

- Ukrajina měla dovršit konstituování jako nezávislý stát opírající se o jednotný politický národ;
- ve státní a společenské sféře měly být zcela uplatněny zásady demokracie, politického pluralismu a měla se zformovat strukturovaná občanská společnost,
- zásadní je rovněž budování ekonomiky podle zásad soukromého vlastnictví a konkurence.

Jen na základě uplatnění těchto principů lze podle Ruchu docílit konsolidace státnosti, blahobytu, rozvoje a zachování národních kulturních hodnot a zabezpečení lidských práv a svobod. Ruch byl také politickým proudem, který od začátku prosazoval spolupráci s evropskými potažmo transatlantickými strukturami.

Co se Lidovému hnutí Ukrajiny nepodařilo uskutečnit, bylo dovršení agrární reformy na základě soukromého vlastnictví půdy a majetku. Až do dnešního dne rovněž trvá boj za odstranění staré nomenklatury, která pokračuje v pěstování sovětských byrokratických tradic a jedná ve svůj prospěch a tím vystupuje jako hlavní překážka provedení neodkladných reforem.

Důležitou kapitolou v existenci NRU je otázka rusko-ukrajinských vztahů. Ruch vystupoval za vyřešení rusko-ukrajinských sporů, pro což navrhoval řadu opatření:

- budovat ukrajinsko-ruské vztahy podle zásad vzájemné výhodnosti a respektu k nezávislosti, suverenitě a národním zájmům Ukrajiny;
- nevytvářet příliš těsné společné ekonomické či politické struktury s Ruskou federací, které by bránily integraci Ukrajiny do evropských struktur;

- domáhat se na Rusku navrácení ukrajinského kulturního dědictví a také spravedlivého rozdělení aktivů a pasiv bývalého SSSR;
- původně Ruch byl (a je) pro odsun ruských armádních jednotek z území Ukrajiny a požadoval (v souvislosti s hrubým porušením podmínek přítomnosti černomořského loďstva na Ukrajině) vypovězení příslušných dvoustranných dohod mezi Ukrajinou a Ruskou federací;
- domáhat se demarkace a delimitace ukrajinsko-ruských hranic, včetně rozhraničení vodní plochy Azovského a Černého moře, jakož i Krčské úžiny;
- domáhat se stanovení světových cen na tranzit ruského zemního plynu a ropy přes ukrajinské území;
- domáhat se zákazu paramilitárních organizací na Ukrajině, které by ohrožovaly státní nezávislost a teritoriální celistvost Ukrajiny.⁷⁸

Jak již bylo řečeno, parlamentní a také prezidentské volby na jaře a v létě 1994 se konaly předčasně. Původně byl parlament zvolen ve volbách 1990, když byla Ukrajina ještě součástí SSSR. Poslanci byli voleni na období pěti let. Prosadit opakování voleb v podmínkách po vyhlášení nezávislosti, jako tomu bylo v Pobaltí, se Lidovému hnutí nepodařilo. Nastalo tak období, kdy podle slov Olexije Haraně, „Komunistickou stranu nestačila potlačit opozice a kdy ani opozice nebyla potlačena Komunistickou stranou“.⁷⁹ Rostoucí počet stran zlepšení v žádné sféře života nepřinesl. Naopak, nově vznikající strany nebyly schopny se dohodnout ani mezi sebou.

Odsunout komunisty z politického života bylo takřka nemožné. Prosadit jakékoli reformy v duchu tržní ekonomiky se rovněž nedařilo. Přičítat vinu za tehdejší sociálně-ekonomickou situaci v zemi komunistům se Lidové hnutí veřejně neodvažovalo. Jak píše ve svých pamětech Čornovil: „Ještě že jsme ty volby nevyhráli, jinak bychom těžko vysvětlovali, proč nejsme schopni zvládnout situaci.“⁸⁰ K četným rozporům docházelo v řadách samotného Ruchu a popis předchozích sjezdů NRU tuto skutečnost jen potvrzuje. Zvláště patrná byla neschopnost dohodnout se mezi regionálními organizacemi Ruchu a jeho ústředím – tento problém se týkal hlavně východních oblastí

⁷⁸ Програма Народного руху України, Київ, 2001. Rovněž viz www.nru.org.ua/program.php. Ověřeno k 1.5.2006.

⁷⁹ Гарань, О.: Убити дракона..., str. 120.

⁸⁰ Чорновіл, В.: біографія, статті, цитати, Народний Рух України Київ, 2003, str. 32.

Ukrajiny. Pokračující úpadek ekonomiky, politické rozpory a sociální nepokoje vyžadovaly okamžitou reakci.

Parlamentní volby v roce 1994 se označují jako první demokratické volby, i když daleko větší význam pro budoucí směřování Ukrajiny měly mít předčasné prezidentské volby, které následovaly v červnu 1994. Již koncem roku 1993 podal demisi relativně reformisticky zaměřený premiér Leonid Kučma. Z jeho posledního projevu v Nejvyšší radě bylo zřejmé, že se do politiky hodlá vrátit. Brzké odstartování jeho předvolební kampaně tuto domněnku potvrdilo.

Program Ruchu zahrnoval návrh na řešení problémů ukrajinského státu. Pokud jde o nezávislost Ukrajiny, tohoto klíčového cíle již bylo dosaženo, a tak začal tvrdý boj Ruchu o jiné, dosud nesplněné cíle: o prosazení ukrajinštiny jako státního jazyka, o obrození vlastní ukrajinské historie, tradic, kultury. Tyto snahy souvisejí s výše zmíněnou minulostí Ruchu coby hnutí. Než se totiž Ruch zpolitizoval, sdružoval v sobě představitele hlavně již několikrát zmiňovaného Sdružení spisovatelů Ukrajiny a působil vedle obrozujícího se Společenství ukrajinského jazyka a literatury. Dále je třeba zmínit osobnostní charakteristiku jeho vůdců. Většinou se jedná o představitele pocházející z ukrajinsky mluvících částí Ukrajiny, jejichž mateřštinou a prvním jazykem byla ukrajinština. Pocházeli přitom z etnicky ukrajinských rodin, dodržujících ukrajinské tradice a zvyky (zvlášť Levko Lukjanenko, Vjačeslav Čornovil a Ivan Drač). Všichni se hlásili k nacionalistické tradici. Z tohoto důvodu největší členská základna a největší podpora hnutí přicházela ze západní části země, zejména z již zmiňovaných oblastí Haliče.

Rozložení sil v nově zvoleném parlamentu mělo podobu rozdělení poslanců do tří skupin: komunisté, nacionalisté (umírnění a extremisté), centristé a nezávislí. Jejich poměr sil ukazuje tabulka č. 5 v příloze. Detailní výsledky zmíněných parlamentních voleb jsou obsahem tabulky č. 6. Volební účast dosahovala 75%, i když podle předvolebních průzkumů se očekávala spíše nižší účast. Tato čísla svědčí o touze obyvatelstva po změně jak ekonomické tak i sociální situace. Mnozí šli tzv. volit proti, a vyjádřit tak svou nespokojenost. Volby se podle zprávy KBSE staly „reflexí reformně naladěných voličů“, přesto nebyly prohlášeny za demokratické. Pozorovateli byly zaznamenány podvody během volební kampaně i samotných voleb v obou kolech.

Analýza volebních výsledků podle jednotlivých oblastí Ukrajiny ukazuje na převahu voličů národně-demokratického bloku v západní části Ukrajiny a komunistického bloku a „nezávislých“ podnikatelů-oligarchů ve východní a jižní části

státu. Představitelé Ruchu byli zvoleni v Ivano-Frankivské, Lvivské, Ternopilské a Černivecké oblasti. Jednoznačná byla převaha Lidového hnutí zejména ve Lvivské oblasti.

Jak rovněž ukazují volební výsledky, důležitou pozici si udrželi zástupci obnovené Komunistické strany Ukrajiny a také tzv. nezávislí (mezi kterými byli mnohdy příslušníci staré nomenklatury, jakož i představitelé nově vytvářející se ukrajinské oligarchie). Z tohoto důvodu byla jakákoli dohoda mezi třemi základními bloky, o vytvoření parlamentní většiny nemluvě, těžko možná, což se pak odrazilo na efektivitě práce Nejvyšší rady. Hlavním úkolem parlamentu tehdy vedle nastartování ekonomických reforem bylo zejména dlouho diskutované přijetí první postkomunistické ústavy nezávislé Ukrajiny.

Jak již bylo řečeno, v letech 1990 a 1994 byl v rámci parlamentních voleb použit většinový volební systém s jednomandátovými volebními obvody. V dubnu 1994 byl schválen nový volební systém, ale jelikož se volby do Nejvyšší rady konaly již v březnu, mohl být tento systém použit až v parlamentních volbách v roce 1998. V parlamentních volbách 1994 bylo k získání mandátu v příslušném volebním obvodu zapotřebí získat nadpoloviční většinu hlasů a současně minimálně 25% hlasů všech voličů v daném obvodu. To znamená, že byla vyžadována minimální padesátiprocentní voličská účast v daném obvodu. V případě, že v prvním kole žádný kandidát neobdržel požadovanou nadpoloviční většinu hlasů, postupovali do druhého kola dva nejúspěšnější kandidáti z prvního kola, podmínka 50%-ní účasti ovšem zůstávala zachována. Tento volební systém se ukázal být v ukrajinských poměrech nepraktický a téměř nerealizovatelný. V jeho důsledku se ve volebním období 1994–1998 v parlamentu podařilo obsadit nanejvýš 383 z celkových 450 křesel (viz přílohu).

Prezidentský souboj v roce 1994

Na pozadí hluboké ekonomické, a také vládní krize, se 26. června 1994 konaly předčasné prezidentské volby. Volby probíhaly podle dvoukolového většinového systému. Do druhého kola postoupil dosavadní prezident Leonid Kravčuk a jeho hlavní vyzyvatel Leonid Kučma. Posledně jmenovaný se nakonec stal vítězem. Výsledky prezidentských voleb znázorňuje tabulka č. 6. v příloze.

Celkem svou kandidaturu ohlásilo jedenáct politiků, z toho však pouze sedmi se podařilo nasbírat potřebný počet podpisů pro následnou registraci. Podle údajů Ústřední volební komise se voleb zúčastnilo 70,37% oprávněných voličů. Jak ukazují výsledky voleb podle jednotlivých oblastí, Kučma byl podporován zejména ve východní a jižní části země. Největší podporu získal v následujících oblastech: Autonomní republika Krym 89,7%; Donecká oblast 79%; město Sevastopol 91,98%; Chersonská oblast 64%; Sumská oblast 67%, zatímco například v Ivano-Frankivské oblasti obdržel pouze 3,86%. Oproti tomu poražený protikandidát Leonid Kravčuk se podle očekávání těšil silné podpoře tradičně na západě Ukrajiny. V oblastech, jako je Volynská oblast, získal 83,93%; Rivenská oblast 87,25%; Zakarpatská 70,52%; Lvivská 93,77%; Ivano-Frankivská 94,46%, naopak v Sevastopolu pouhých 6,54%.⁸¹

Vůdce Lidového hnutí Ukrajiny Čornovil se prezidentských voleb neúčastnil vůbec a po neúspěchu Ruchu v parlamentních volbách odešel do opozice. Podle Centra tržních reforem byl L. Kučma nejoblíbenějším politikem Ukrajiny v roce 1993. Podle průzkumu společnosti *Socis-Hellap* v roce 1994 Kučmovi věřilo největší procento občanů, což znázorňuje tabulka č. 7. v příloze.

⁸¹ Číselné údaje jsou převzaty z databáze International Foundation for Electoral Systems - IFES: <http://ifes.ipri.kiev.ua/Elections94/Presidential/Candidates.data/round2.phtml>.

Neúspěchy Čornovila a úspěchy Kučmy

Nejdůležitějším úkolem nově zvoleného prezidenta (Leonida II, jak byl někdy v ukrajinské publicistice přezdíván) na mezinárodní scéně bylo dořešení otázky jaderného odzbrojení. Ukrajina v listopadu a prosinci 1994 přistoupila ke Smlouvě o nešíření jaderných zbraní z roku 1968 jako nejaderná strana. V následujících letech byl pak zbývající jaderný potenciál z území Ukrajiny odsunut do Ruska za účelem demontáže a likvidace. Ještě před provedením měnové reformy v září 1996 byla Ukrajině poskytnuta ze strany USA finanční půjčka. Díky vyřešení otázky jaderného odzbrojení a potvrzení nejaderného statutu Ukrajiny se v krátké době také normalizovaly vztahy s ostatními západními státy.

Pokud jde o spolupráci s mezinárodními organizacemi, ještě v roce 1993 se Ukrajina stala členem Rady Evropy. Dalším důležitým bodem byl začátek spolupráce se Severoatlantickou aliancí. V lednu 1994 Ukrajina přistoupila k programu NATO Partnerství pro mír. V červenci 1997 v Madridu Ukrajina podepsala Chartu NATO o zvláštním partnerství Ukrajina–NATO. V září 1998 započala své působení mise Ukrajiny při NATO. V dubnu 1999 byl přijat Plán aktivit pro vstup Ukrajiny do NATO. Konečně během summitu v Praze v listopadu 2002 byl přijat akční plán činnosti Ukrajina–NATO. Na cestě k evropské integraci došlo v červnu 1994 k podepsání Dohody o partnerství a spolupráci s Evropskou unií, v platnost však vstoupila o tři roky později. Dialog mezi Ukrajinou a EU však započal mnohem dříve. Již v roce 1993 bylo v Kyjevě otevřeno zastoupení Evropské komise na Ukrajině.

Dalšími úspěchy Kučmy ve volebním období 1994–1998 se stalo přijetí republikové ústavy v červnu 1996 a zavedení národní měny hřivny v září 1996. Pokud jde o zlepšení ekonomické situace, žádný zázrak se v tomto směru neudál. Až v roce 2000 se zastavil pokles HDP. Dramatický nárůst inflace se nicméně podařilo zastavit v roce 1996, kdy činila 39,7 %, zatímco v roce 1995 to bylo ještě 182 %.⁸² Nehledě na kritiku Kučmova prezidentství, které je samozřejmě jen stěží možné nazvat ztělesněním demokratických ideálů, určité zásluhy na zlepšení celkové situace v Ukrajině Kučma přece měl. Současně si tak připravil zázemí pro vítězství v dalších prezidentských volbách, jejichž uspořádání bylo plánováno na rok 1999.

⁸² K ekonomickému vývoji Ukrajiny v období po dosažení nezávislosti viz blíže: Алексеев, Ю., Кульчицкий, С., Слюсаренко, А.: Україна на зламi історичних епох, Київ, ЕксОбс, 2000.

Vjačeslav Čornovil se ve svých pamětech hodně zamýšlel nad svým opozičním postavením. Svou prohru v prvních prezidentských volbách dával za vinu svým nejbližším spolupracovníkům, kteří se nakonec postavili na stranu Levka Lukjanenka: „Měli jsme šanci vyhrát prezidentské volby v roce 1991. V tom případě by šel vývoj Ukrajiny úplně jinou cestou. Jako tomu bylo například v Litvě, kde se stal prezidentem můj přítel Landsbergis, jako v Polsku, kde se stal prezidentem můj přítel Walesa, jako v Česku, kde se stal prezidentem můj přítel Havel.“⁸³ Žádný z ukrajinských politiků by se ani v současné době nemohl pochlubit přátelstvím se zmíněnými státníky, jako to mohl učinit Čornovil. Úspěch v prezidentských volbách mu ale už nikdy nebyl tak blízko nadosah.

⁸³ Чорновіл, В.: біографія, статті, цитати, Народний Рух України Київ, 2003, str. 33.

Poslední tažení Ruchu aneb parlamentní volby v roce 1998

Parlamentním volbám roku 1998 bude věnována pozornost jen okrajově z toho důvodu, že se v nich Ruch vzkřísit nepodařilo. Podle předchozího popisu politiky prezidenta Kučmy bylo jasné, že Lidovému hnutí Ukrajiny zvoní hrana. Nicméně Ruch k těmto volbám šel v pevné naději zlepšit své postavení a zvýšit upadající popularitu. Pro srovnání bude vhodné alespoň krátce zvýraznit hlavní body volebního programu Ruchu a programu vítěze voleb – Komunistické strany Ukrajiny.

V členských řadách Ruchu, rozděleného mezitím na dvě křídla, pořád setrvaly jeho stálice, jako byl vůdce strany Vjačeslav Čornovil a vedle něj Hennadij Udovenko, Ivan Drač, Jurij Kostenko, Ivan Zajec, Bohdan Bojko, Nina Matvijenkova, Les Tanjuk, Mychajlo Kosiv, Dmytro Pavlyčko či Jaroslav Kendzior. Před parlamentními volbami představil Ruch volební program, v němž mezi hlavními problémy Ukrajiny byl zvláště zmíněn neúspěch dosavadních snah o budování národní identity. Tento neúspěch byl také považován za důvod všech ostatních nezdarů a krizí, co Ukrajinu během předchozích let potkaly. Ruch nezapomněl zdůraznit svůj podíl na konečném přijetí ústavy v roce 1996. Sliboval dále, že se zaměří na vytvoření programu boje s chudobou, koncepce zemědělské a důchodové reformy či zachování kulturního dědictví Ukrajiny.

Ruch nabízel nastolení pořádku v parlamentu, což mělo mít za následek pořádek ve státě. Dále vyhlášoval nekompromisní boj korupci a organizovanému zločinu. Lidové hnutí Ukrajiny se hlásilo k provedení transparentní privatizace, zefektivnění a zpřehlednění daňového systému s důrazem na osud ukrajinského venkova, který se po rozpadu systému kolchozů nacházel v bídné situaci. Následující obsáhlá část byla věnována systému školství, zdravotní péče, osudu ukrajinské mládeže. V neposlední řadě neustále zdůrazňoval neuskutečněný program budování státu a národní identity. V oblasti zahraniční politiky akcentoval rozvoj vztahů spíše s Evropou než s Ruskem.

Co na druhou stranu nabízeli ve svém volebním programu komunisté? Rovněž se snažili nabídnout řadu návrhů pro vyvedení Ukrajiny z hluboké ekonomické, politické a sociální krize. Zatímco se Ruch snažil upozornit na dosavadní úspěchy Ukrajiny, jejichž vyvrcholením bylo dosažení státní nezávislosti, komunisté naopak kladli důraz na všechny bídy a neštěstí, které Ukrajinu během prvních let nezávislosti potkaly. Místo privatizace a řešení zaostalosti ukrajinského venkova komunisté volali po znovuzavedení kolektivního hospodářství a oživení socialismu. Podobnými komunistickými hesly (ani trochu nepozměněnými od sovětských časů) se jejich

program doslova hemžil. Nahrával také ruskojazyčnému obyvatelstvu tím, že mj. obsahoval prosazení ruštiny jako druhého státního jazyka vedle ukrajinštiny (jež je podle komunistů jen jazykem ukrajinské diaspory v zahraničí). Dále se nabízely možnosti zlepšení životní úrovně dělnického obyvatelstva (které pod vlivem těchto slibů pochopitelně dalo své hlasy komunistům než zastáncům demokratických ideálů). Zahraničně politická část programu Komunistické strany Ukrajiny agitovala proti investicím ze Západu, potažmo proti jakékoli spolupráci se státy Západu, jež by měla za následek přeměnu Ukrajiny v „banánovou republiku“ a „loutku NATO“.⁸⁴

Narozdíl od předchozích parlamentních voleb z roku 1994, kdy se 450 poslanců volilo většinově v jednomandátových volebních obvodech, volby z roku 1998 se konaly podle novelizovaného volebního systému, tzv. smíšeného. 225 poslanců se volilo většinově v jednomandátových volebních obvodech a zbylých 225 proporčně se 4% ním volebním prahem. Význam těchto voleb spočíval v tom, že vůbec poprvé bylo možné podle stranických listin volit přímo některou politickou stranu.

Podle předvolebního průzkumu pořádaného Kyjevským institutem sociologie začátkem roku 1998 vedla Komunistická strana Ukrajiny (11%), na druhém místě byl Blok socialistů a agrárníků v čele s Olexandrem Morozem a jako třetí se umístila Lidově-demokratická strana jednoho z někdejších četných premiérů Valerije Pustovojtenka. Důvěru v politiky v roce 1998 znázorňuje následující tabulka č. 8 v příloze.

Představitel Lidového hnutí Ukrajiny Čornovil měl jen minimální podporu. Prezidentských voleb se Vjačeslav Čornovil už nedožil. Za záhadných okolností byl jeho život ukončen. Čornovil zahynul během autohavárie, jejíž viník se nenašel a nebyl potrestán dodnes. V prezidentských volbách z léta 1999 pak oproti dosavadnímu prezidentovi Leonidovi Kučmovi ve druhém kole stanul komunistický předák Petro Symonenko. Výsledky jejich klání ukazuje tabulka č.9 v příloze.

Jasně vítězství v parlamentních volbách v roce 1998 zůstalo v rukou Komunistické strany Ukrajiny. Podle předvolebních průzkumů si silnou pozici udrželi rovněž nezávislí a socialisté. Výsledky těchto parlamentních voleb v konfrontaci s předchozími z roku 1994 zobrazuje následující tabulka č. 10.

⁸⁴ Detailní volební programy jsou k dispozici na webových stránkách Centrální volební komise www.cvk.gov.ua či na webových stránkách IFES (International Foundation for Electoral Systems) <http://ifes.kipri.kiev.ua>.

Z výsledků voleb vyplývalo, že i po těchto volbách Lidovému hnutí bylo souzeno odebrat se do opozice, přestože po komunistech to byla druhá nejúspěšnější strana. Z rozboru údajů Ústřední volební komise dále vyplývá, že NRU měl nejsilnější pozice tradičně na západě země. Například ve Lvovské oblasti získal Ruch 32,11% hlasů, v Ivano-Frankivské to bylo 27,99%, v Rivnenské 29,0%, v Ternopilské 28,28% či v Kyjevské 10,86%, zatímco na východě a na jihu země zaznamenal totální propad. V Donecké oblasti Lidové hnutí volilo jen 2,2% zúčastněných voličů, v Dnipropetrovské 6%, v Sevastopolu pouhých 1,77% obyvatel.⁸⁵ Pro nacionalisty zkrátka hlavním městem Ukrajiny nebyl Kyjev, nýbrž Lviv. A ani toto tvrzení již neznělo tak přesvědčivě po zveřejnění výsledků ostatních pravicových politických stran. Celkově vzato neznamenal tolik parlamentní volby v roce 1998 pouze prohru Ruchu jako prohru pravice jako takové.

Zajímavá je analýza parlamentních voleb z roku 1998 v podání Sarah Birchové a Andrew Wilsona.⁸⁶ Nejdříve autoři definují základní témata, která určovala průběh a podle toho výsledek voleb a následně přecházejí k rozboru navrhovaného řešení těchto témat v podání jednotlivých politických stran. Jak vyplývá z analýzy volebního programu kandidujících stran, hlavními problémy tehdejší Ukrajiny byly ekonomické a sociální potíže, vysoká míra kriminality a korupce a až na třetím místě byly záležitosti kolem budování národní identity, státnosti či ukrajinského jazyka. Období let 1994–1998 bylo pro Ukrajinu nejtěžším a lidé místo platů dostávaly od zaměstnavatelů výplaty v reáliích. Tuto situaci vyjadřují také výsledky sociologických průzkumů uvedené ve zmíněném článku. Zadržování výplaty mezd a důchodů trápilo 33,5% obyvatel, nezaměstnanost 27,2%, korupce ve vládních strukturách 9,5% a jen 2,4% občanů se znepokojovalo ohledně postupu obrození ukrajinského národa.⁸⁷

Celková situace na Ukrajině tedy nahrávala komunistům. Ti navíc svou dominantní převahou v médiích ani nedávali dost prostoru pro předvolební agitaci ostatních stran. Souhlasíme s názorem autorů, že Ruch rovněž nabízel nadějná řešení tehdejší krize, nicméně národu nesrozumitelným příliš spisovným a básnickým jazykem. Navíc po boku Lidového hnutí Ukrajiny existovalo jeho odštěpené křídlo – Ukrajinské lidové hnutí v čele s Jurijem Kostenkem – a řada jiných pravicových stran, které tvrdším přístupem přemohly romantický nacionalismus Vjačeslava Čornovila.

⁸⁵ Číselné údaje jsou převzaty z: International Foundation for Electoral Systems: <http://ifes.ipri.kiev.ua>.

⁸⁶ Birch, S., Wilson, A.: Voting stability, political gridlock: Ukraine's 1998 parliamentary elections. In: Europe-Asia Studies, Vol.51, Issue 6, Sep99, pp. 1039-1068.

⁸⁷ Tamtéž.

Vedle dvou zmíněných stran se Sarah Birchová a Andrew Wilson věnují také bloku lidově-demokratických sil, který se ukázal být v těchto volbách třetím nejsilnějším tělesem, nicméně jeho rozbor přesahuje rámec této práce. Ve volebních výsledcích je dále překvapující úspěch Strany zelených (tehdy získala 19 ze 450 poslaneckých mandátů). Její úspěch byl přičítán především rozsáhlé předvolební kampani, financované vlivnými podnikatelskými kruhy. Poměr sil v Nejvyšší radě Ukrajiny po parlamentních volbách v roce 1998 ukazuje tabulka č. 10 v příloze.

Lidové hnutí Ukrajiny jako politická strana

Miroslav Novák ve své monografii *Systémy politických stran* definuje politickou stranu jako „trvalou organizaci, uspořádanou od celostátní až k místní úrovni, která se ve jménu určitého ideologického programu snaží sama nebo v rámci koalice dobýt a vykonávat moc, a za tím účelem vyhledává lidovou podporu“. Vedle tohoto vymezení autor uvádí definici Maxe Webera, podle níž termín strana označuje „sociální vztahy asociativního typu s příslušností založenou na dobrovolném náboru. Jeho předmětem je zajistit moc svým vůdcům uvnitř organizované skupiny k uskutečnění ideálu nebo k získání materiálních výhod pro své pracovníky“.⁸⁸ Pro případ Ukrajiny se jako vhodnější spíše jeví Weberova charakteristika. Je zajímavé porovnat vedle těchto definic pojetí politické strany, jak je upravuje zákon Ukrajiny O politických stranách Ukrajiny z 5. května 2001. V souladu s ním se pod politickou stranou rozumí „dobrovolné uskupení občanů, zastánců určitého celonárodního programu sociálního rozvoje, registrované podle zákona, které má za cíl formulování a artikulování politických záměrů občanů a které se účastní voleb a jiných politických akcí“.⁸⁹

Pokud se nejedná o volební vznik strany, která se zakládá za účelem vyložene kandidovat ve volbách, předchází každé nové straně období, kdy existovala jako hnutí či nátlaková skupina. Lidové hnutí Ukrajiny existovalo ve svých počátcích jako politické hnutí, a proto se zde pokusíme o definici hnutí. Narozdíl od nátlakové skupiny, je hnutí monotematické, tj. je charakterizováno jediným cílem. Z tohoto důvodu bylo NRU opravdu spíše hnutím než nátlakovou skupinou. Dokonce ze začátku se jmenovalo Lidové hnutí Ukrajiny za přestavbu. Z tohoto názvu jediný cíl NRU byl naprosto zřejmý. Podle Miroslava Nováka politická hnutí ve 20. století vznikala z občanské iniciativy a koncem 20. století se zakládala jako hnutí protitotalitní. Zahraniční obdobou Lidového hnutí Ukrajiny bylo například Občanské fórum v Československu. Častokrát v politice nedochází k přirozenému vývoji hnutí či uskupení v politickou stranu a tak existují vedle politických stran zvlášť. Zatímco politickým stranám jde především o získání moci a vytvoření vlády, nátlakovým skupinám jde primárně o vyvíjení nátlaku na tuto moc a vládu, hnutím jde zase o prosazení konkrétního cíle. V takové fázi se také

⁸⁸ Novák, M.: *Systém politických stran. Úvod do jejich srovnávacího studia*. SLON, Praha 1997, str. 23.

⁸⁹ *Zakon Ukrajiny O politických stranách na Ukrajině (Pro polityčni partiji v Ukrajině)*: http://www.cvk.gov.ua/laws/zn_party.htm.

Ruch případem strany mas či kádrů, je celkem sporná záležitost. Nelze hovořit o tom, že existence Lidového hnutí je závislá na členských příspěvcích. Do velké míry je totiž tato strana financována ukrajinskou diasporou ze zahraničí. Spíše se přikláníme k charakteristice Ruchu jako tzv. všelidové strany (*catch-all party*).⁹² Cílem takovéto strany je oslabovat konflikty ve společnosti a sjednocovat své příznivce kolem určitého společného cíle, programu. Taková kritéria Ruch také plnil.

Podobných rozlišení v politologii by se našla ještě řada. Ta nejzákladnější zde byla zmíněna. Stála by za zmínku také funkce stran. Jako většina politických stran, tak i Lidové hnutí plní základní klasickou funkci strany a to, že vystupuje v roli zprostředkovatele mezi veřejným míněním a politickou mocí; dále provádí agregaci rozmanitých zájmů a také bylo a je zainteresováno v kontrole, koordinaci a stabilizaci vládních orgánů.

⁹² Termín všelidové strany nepochází od M. Duvergera, ale od O. Kirchheimera. Podrobně o tom viz M. Novák, cit.d, str. 33.

nacházelo Lidové hnutí Ukrajiny do té doby, než bylo oficiálně registrováno jako politická strana po svém třetím sjezdu v březnu 1992.

Každé hnutí a politická strana má svůj určitý vývoj. Názorně tyto fáze popisují ve své knize Viktor a Vladimír Mejtusovi *Političeskaja partija: strategija i upravlenije*.⁹⁰ Ruch jako hnutí své cíle – dosažení nezávislosti, přijetí Ústavy, ústavní zakotvení ukrajinštiny jako státního jazyka – v zásadě splnil a po splnění určitého cíle každé hnutí čeká buď přeměna v politickou stranu či někdy i úplný zánik. Jak říká Novák: „Ve chvíli, kdy jsou postavena před úkol nejen bourat staré, nýbrž vytvářet účinné komplexní koncepce k přestavbě společnosti, se politizují, štěpí a jejich části dostávají obvykle podobu klasických názorově vyhraněných politických stran.“⁹¹ Do této fáze dospělo také Lidové hnutí Ukrajiny.

Každá politická strana vzniká určitým způsobem. Pokusím se o charakteristiku Lidového hnutí jako strany z politologického hlediska s pomocí interpretace Miroslava Nováka. Ve svém díle *Systémy politických stran* Novák používá teorie Maurice Duvergera a jiných světových politologů, jako je například Giovanni Sartori. V zásadě se rozlišuje parlamentní a mimoparlamentní způsob vzniku politických stran. Tomuto způsobu se říká volební a mimovolební. Rozdíl v obou způsobech je možné spatřovat v tom, zda strana vzniká těsně před volbami s cílem dobytí moci či zda vzniká navázáním na předchozí existenci v podobě hnutí či sdružení jiného typu. V případě NRU to byl mimovolební způsob, jelikož jako strana existovala předtím řadu let v podobě celoukrajinského hnutí. Podle Duvergera způsob vzniku strany poznamenává její pozdější vývoj. Tak strany vzniklé mimovolebním způsobem jsou většinou více centralizované, jelikož vznikají z iniciativy špiček, a nikoli z iniciativy zezdola. Tento fakt by se dal také aplikovat i na Lidové hnutí Ukrajiny. Další charakteristický rys spočívá v tom, že mimovolebním stranám nejde tolik o získání křesel, čili moci. To je také případ Ruchu, jelikož ani tomu zpočátku nešlo primárně o získání křesel, a proto se tato strana postupně oslabovala a štěpila.

Pokud se jedná o strukturu strany, rozlišuje se mezi stranami mas a stranami kádrů. Zatímco straně kádrů nejde o získání co nejširší členské základny, ale o co nejkvalitnější členskou základnu, strany mas jsou závislé na co největším počtu členů z finančních důvodů, jelikož na členských příspěvcích je závislá existence strany. Zda je

⁹⁰ Мейтус, В.В., Мейтус. В.Ю.,: Политическая партия: стратегия и управление, Киев, Эльга, Ника-Центр 2004.

⁹¹ Novák, M., cit.d., str. 20.

Stranický systém Ukrajiny

Ukrajina patří ke státům s neefektivním a nestabilním systémem politických stran. K této charakteristice přispívá řada faktorů. Vzhledem k dlouholeté existenci Ukrajiny v rámci Sovětského svazu je problematické hovořit o systému politických stran v západním slova smyslu. Příklad SSSR i nadále v současnosti slouží ke studiu totalitarismu, který je charakterizován mimo jiné jako systém jediné strany. Historickou zkušenost s parlamentarismem měla jen západní Ukrajina, a to ještě jako součást bývalého Rakouska-Uherska, a následně v meziválečném období jako součást Polska, Československa či Rumunska, ačkoli i tehdy bylo zastoupení Ukrajinců v příslušném sněmu stěží možné nazvat plnohodnotným. Nicméně i tato skromná zkušenost s parlamentarismem stačila na Ukrajině k probuzení nacionalistického hnutí a slouží jako ideový zdroj i v nové éře.

Podle počtu stran a šíře stranického spektra se může zdát, že vysoký počet politických stran svědčí o nadměrném zájmu ukrajinské společnosti o politické dění. V praxi je tomu ale spíše naopak. Strany, jak se zdá, v žádném případě nejsou věrným odrazem zájmů ukrajinské společnosti. Politický systém Ukrajiny od samého začátku jeho formování nepřál silnému postavení politických stran. Proces přijetí ústavy trval po vyhlášení nezávislosti celých pět let. Vztahy v trojúhelníku Nejvyšší rada–prezident–kabinet ministrů jsou v ústavě konstruovány složitým způsobem a prezident fakticky má ve svých rukou největší pravomoci: jmenuje předsedu vlády, dále ministry a za svou činnost není před nikým zodpovědný, jelikož procedura impeachmentu, ačkoli existuje, je ve skutečnosti těžko realizovatelná. Z tohoto důvodu se ukrajinský politický model čistě z formálního hlediska označuje, podobně jako v Rusku, jako semipresidencialismus. V lednu 2006 ale nabyla účinnosti novelizace Ústavy, podle níž došlo k posílení pravomocí premiéra. Politický systém Ukrajiny se tím značně přiblížil parlamentnímu zřízení.

K momentu vyhlášení nezávislosti byly na Ukrajině registrovány pouze čtyři politické strany, po 24. srpnu 1991 se jejich počet zvýšil na 31. V dalších letech počet stran závratně stoupal. V současné době je v Ukrajině zaregistrováno cca 120 politických stran.⁹³ Následující zakládání politických stran se však s postupem času rostoucí měrou stalo jevem, který bývá nazýván „šití stran na míru vůdci“ - strany se

⁹³ Podrobný soupis je k dispozici na webových stránkách Ústřední volební komise. www.cvk.gov.ua/party/party.htm. Ověřeno k 22.12.2005.

formovaly na základě velmi úzkých cílů osoby stranického lídra, nikoli na základě skupinových zájmů. Důležitým rysem ukrajinské politiky proto zůstává personalismus. S tímto jevem se rovněž setkalo i Lidové hnutí Ukrajiny. 25. března roku 1999 tragicky zemřel charismatický vůdce NRU. Po jeho pohřbu se výrazně zrychlil proces definitivního poklesu významu Ruchu jakožto politické strany.

Multipartismus na Ukrajině je výsledkem volební legislativy, která se v minulých letech neustále měnila a nepřála konsolidaci stranického systému. Klasický většinový volební systém vede ke vzniku bipartismu, zatímco proporční má za následek větší počet stran v parlamentu. Čistě proporční systém byl na Ukrajině zaveden až pro parlamentní volby na jaře 2006. Volební systém k jednotlivým volbám je rozepsán v příslušných kapitolách zvlášť. Pro stručnou rekapitulaci pouze připomeňme, že v parlamentních volbách roku 1990 a 1994 byl použit většinový systém, ve volbách 1998 a 2002 pak smíšený. Systém více než dvou stran je mnohými autory považován za demokratický jev. Ukrajině ale existence skoro 120 stran neprospěla, i když západní autoři měli pravdu v tom, že za několik let se jejich počet eliminuje a na scéně zůstanou jen hlavní hráči (bloky). Zvlášť po posledních parlamentních volbách z března 2006 se tato předpověď naplnila. Problematickou je však skutečnost, že na scéně nezůstaly strany, nýbrž bloky, sdružující v sobě několik stran, které sice možná mají společné ideály, ale zároveň postrádají jakoukoli jasnou vyhraněnou ideologii.

V jedné z předchozích kapitol byl analyzován přechod Ukrajiny k multipartismu, což je rys příznačný pro většinu postsovětských států, v nichž po dlouhá léta převládal systém jedné strany. Podle Miroslava Nováka je multipartismus často směřován s faktickou neexistencí stran. Na Ukrajině byly nahrazeny volebními bloky sdružující v sobě hned několik stran různorodé a často protilehlé orientace. Nicméně je jasné, že v ukrajinském případě se nejedná o systém ani jediné, ani dvou stran, nýbrž o multipartismus (neboli systém dvou a více stran, jak ho charakterizuje Maurice Duverger).⁹⁴

K multipartismu podle Miroslava Nováka přispívají některé podmínky, které jsou specifické pro konec 20. století, jako je nacionalismus, regionalismus či autonomismus. V případě Ukrajiny to byl z velké části nacionalismus, i když, jak se ukázalo, to nebyla celoukrajinská záležitost, nýbrž fenomén příznačný pro jádro území západní Ukrajiny. Stranický systém Ukrajiny je značně polarizovaný a najde se zde

⁹⁴ Novák, M., cit.d., str. 55.

široká škála stran od extrémní levice až po extrémní pravici. Zvláštním fenoménem do parlamentních voleb z března 2006 zůstávala přítomnost tzv. nezávislých kandidátů v parlamentu. Většinou se jednalo o představitele podnikatelských kruhů, jimž se dostalo označení oligarchové. Nemá smysl zacházet do detailů a zabývat se fragmentací ukrajinského stranického systému či měřit jeho polarizaci. Přikláním se k názoru Miroslava Nováka: „Dokud neexistují skutečné strany, nemá smysl rozlišovat mezi bipartismem a multipartismem.“⁹⁵

Podobnou charakteristiku stranického systému Ukrajiny uvádí Lubomír Kopeček v příslušné kapitole knihy *Politické strany ve střední a východní Evropě*.⁹⁶ Autor rovněž zdůvodňuje podobu stranického systému Ukrajiny volebním systémem. Dalšími faktory jsou pak nestabilní politická situace, časté střídání vlád a omezený vliv politických stran na politiku v zemi celkově (stranická příslušnost nehrála až dosud při sestavování vlád žádnou roli a většina premiérů byla bez stranické příslušnosti). Nízká politická kultura v zemi a dlouhodobé ekonomické potíže jsou rovněž faktory, jež ovlivňují formování stranického systému Ukrajiny.

Kopeček se přiklání k teorii, že nehledě na existenci multipartismu v zemi, Ukrajina byla po řadu let státem, v němž ve skutečnosti vládla tzv. strana moci, podporující prezidenta Kučmu (neformální seskupení staré komunistické nomenklatury na centrální a regionální úrovni). Dále autor charakterizuje vývoj stranického systému Ukrajiny od dob jeho vzniku na přelomu 80. a 90. let a dospívá k jeho klasifikaci v podobě bloků, což bylo také uvedeno výše. O celkovou klasifikaci současného stranického systému v podobě bloků se Lubomír Kopeček nepokouší, jelikož „stranická heterogenita a proměnlivost těchto nových bloků zpochybňuje jejich trvalost“.⁹⁷

⁹⁵ Novák, M., cit.d., str. 101.

⁹⁶ Kopeček, L.: Ukrajina, In: P. Fiala, M. Strmiska, J. Holzer a kol.: *Politické strany ve střední a východní Evropě: ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*. MU v Brně, 2002, str. 420-450.

⁹⁷ Tamtéž, str. 444.

Lidové hnutí Ukrajiny dnes

V parlamentních volbách 2002 kandidovalo Lidové hnutí Ukrajiny v rámci bloku Naše Ukrajina v čele s Viktorem Juščenkem. Celkem blok sdružoval deset různých stran, většinou centristického a pravicového zaměření: Kongres ukrajinských nacionalistů, Liberální strana Ukrajiny, Mládežnická strana Ukrajiny, Lidové hnutí Ukrajiny, Reformy a pořádek, Solidarita, Křesťansko-lidový svaz, Dopředu Ukrajino, Republikánská křesťanská strana, Ukrajinské lidové hnutí. Na kandidátce bloku Naše Ukrajina byla zveřejněna jména pěti nejvlivnějších představitelů, mezi nimiž vedle Viktora Juščenka byla jména Hennadije Udovenka a Jurije Kostenka – reprezentantů obou rozštěpených křídel kdysi jednotného Lidového hnutí Ukrajiny.

Věrnými Lidovému hnutí zůstalo jen několik původních vůdčích členů. Byl mezi nimi například Les Tanjuk. Po posledních parlamentních volbách z března 2006 byl zvolen poslancem v rámci bloku Naše Ukrajina. Tanjuk je rovněž jedním z místopředsedů strany. Předsedou je dnes Borys Tarasjuk. Tanjuk se pravidelně účastní politického života a pokračuje v publikační činnosti na téma dosud nesplněného snu o budování ukrajinského národa. Mychajlo Horyň nevydržel ani v řadách Ukrajinské republikánské strany a nyní je předsedou světové organizace Kongres ukrajinských nacionalistů (nezaměňovat se stejnojmennou politickou stranou na Ukrajině).

Před parlamentními volbami 2002 se v ukrajinských médiích vedly spekulace ohledně sjednocení všech tří existujících Ruchů. Ve skutečnosti se tak zatím nestalo. Nicméně k určitému sjednocení přece došlo, když se dva Ruchy potkaly v bloku Viktora Juščenka Naše Ukrajina. V současnosti na seznamu poslanců Nejvyšší rady Ukrajiny najdeme vedle sebe jména ruchovců, jako je Ivan Drač, Mustafa Džemilev, Ivan Zajec, Jarosla Kendzior, Mychajlo Kosiv, Jurij Kostenko, Dmytro Pavlyčko, Ihor Juchnovskyj či Volodymyr Javorivskyj. Levko Lukjanenko, spolu s Čornovilem klíčová postava Ruchu z počátečního období, kandidoval a byl zvolen v rámci Bloku Julie Tymošenkové. Ukrajinská republikánská strana, jejímž byl Lukjanenko zakladatelem, se přejmenovala na Ukrajinskou republikánskou stranu *Sobor* (nyní v čele s Anatolijem Matvijenkem). Lukjanenko je jejím čestným vůdcem. S Blokem Julie Tymošenkové rovněž sympatizuje Stepan Chmara. Syn Vjačeslava Čornovila, Taras Čornovil, odešel z Ruchu ještě za otcova života. V posledních prezidentských volbách v roce 2004 se nakonec vyslovil pro podporu Juščenkova protivníka Volodymyra Janukoviče a

následně v roce 2006 dokonce kandidoval za jeho Stranu regionů do republikového parlamentu.⁹⁸

Co čeká Lidové hnutí Ukrajiny v budoucnu, lze těžko předvídat. Pravdou ale zůstává, že jako politická strana by se těžko na politické scéně Ukrajiny udrželo. Účast ve stranických blocích se nyní na Ukrajině ukazuje nutností. Z velkých stran se dokážou prosadit jen stálice ukrajinské politické scény, jako je Komunistická strana Ukrajiny či Socialistická strana Ukrajiny, ale ani ti v posledních volbách neměly šanci konkurovat Straně regionů, bloku Julie Tymošenkové či Naše Ukrajina. Nebýt ale Lidového hnutí Ukrajiny, žádná ze zmíněných stran by pravděpodobně neměla šanci nyní ani existovat. Jeho role v dosažení nezávislosti Ukrajiny je tak nesporná. Na to ale dnešní politici na Ukrajině často zapomínají.

... Lidové hnutí Ukrajiny
... již v tvo
... ukrajinského
... uskupení na
... 1201. ne?

1

⁹⁸ Detailní seznam poslanců lze nalézt na webových stránkách Nejvyšší rady Ukrajiny www.rada.gov.ua.
Ověřeno k 29.4.2006.

Závěr

Na Ukrajinu se nyní pohlíží jako na transformující se postsovětský stát, ovládaný nestabilitou, korupcí, s pozůstatky komunistické ideologie. Po prezidentských volbách na sklonku roku 2004 se k Ukrajině začalo vzhlížet s nadějemi. Stránky nejvýznamnějších světových deníků nikdy nebyly tolik plné zpráv o ukrajinských událostech, jako tomu bylo na podzim a v zimě roku 2004 a 2005. S napětím se očekávaly parlamentní volby z března 2006, jejich výsledek ale vedl ke zklamání. „Oranžová euforie“ z podzimu 2004 pomalu, ale jistě vyprchává. Ani těmto novodobým demokratickým silám, vzešlým z Majdanu nezávislosti, se nepodařilo sjednotit dosud v mnoha ohledech rozdrobenou Ukrajinu. O totéž se pokoušelo Lidové hnutí Ukrajiny v samotných počátcích nezávislé ukrajinské existence. Jak bylo naznačeno již v úvodu této práce, Lidové hnutí Ukrajiny bylo a je záležitostí spíše než celého ukrajinského státu jen západní části země. Přesto se žádnému jinému politickému uskupení na Ukrajině nikdy nepodařilo dosáhnout většího významu a masovějšího charakteru, než jako tomu bylo v případě Ruchu.

Na začátku této práce byly popsány vnitropolitické poměry v Ukrajinské SSR vedoucí ke vzniku Lidového hnutí Ukrajiny. Ačkoli k rozpadu Sovětského svazu podle mnohých odborníků došlo hlavně z ekonomických důvodů, nelze pomíjet roli antikomunistických hnutí, jako bylo právě Lidové hnutí Ukrajiny. Vzorem pro něj se stala polská Solidarity a litevský Sąjūdis. Obdobou takových hnutí bylo do určité míry rovněž Občanské fórum v České republice či Maďarské demokratické fórum, i když politické poměry v Sovětském svazu a poměry ve Střední Evropě byly diametrálně odlišné.

Lidové hnutí Ukrajiny se často označuje jako nacionalistické a kvůli svému úspěchu v západní části země často se také označuje jako banderovské. Během více než desetiletého působení na politické scéně se Lidové hnutí stačilo proměnit ze společenského hnutí v politickou stranu a rovněž se za tu dobu stačilo rozštěpit na několik dílčích stran. Část původního Lidového hnutí nyní existuje jako součást bloku Viktora Juščenka Naše Ukrajina, a dnes tedy není jisté, zda voliči odevzdávají své hlasy Lidovému hnutí jako straně, či celému bloku, jehož je Ruch součástí.

Faktory vedoucí k poklesu úspěchu Lidového hnutí Ukrajiny již byly popsány výše. Kromě vnitrostranických rozporů byl tento jev podmíněn i celkovým uspořádáním politického a zvláště stranického systému na Ukrajině. Během sledovaného období

došlo také ke změnám v samotné ukrajinské společnosti. Místo snahy pokračovat v demokratizaci a konsolidaci ukrajinského národa a státu ukrajinští voliči dají na konkrétní osobnost kandidáta a ovlivnění reklamou odevzdávají ve volbách své hlasy zejména podnikatelům. Jak ukazují výsledky posledních parlamentních voleb z března 2006, spisovatelé, kulturní činitelé a další představitelé inteligence byli vystřídáni podnikateli, sportovci či jinak mediálně známými osobnostmi.

V této práci jsem se snažila přiblížit roli Lidového hnutí ve vnitropolitickém vývoji Ukrajiny. Takováto analýza jeho vývoje sama o sobě žádnou změnu uvnitř ukrajinské společnosti samozřejmě nepřinese. Snad ale připomene a podtrhne skutečnost, že i na Ukrajině kromě komunistů a oligarchických klanů existovala a existuje antikomunistická demokratická organizace – Lidové hnutí Ukrajiny, jehož odkazu je tato práce věnována.

Summary

This thesis deals with the People's Movement of Ukraine (*Narodnyi rukh Ukrainy*) in 1990–1998. This phenomenon is closely related to the problem of the Soviet Union demise, the anti-Communist movements, free elections, and emergence of a multiparty system in Ukraine.

The first part of the thesis starts with a short introduction and review of literature. Then the author proceeds to the description of socio-political and economic situation in Ukraine during the last decades of the Soviet system and to the beginning of the People's Movement. The Movement was launched by a number of members of the intelligentsia previously imprisoned in the 1980s. The thesis focuses on the movement's ideology which was considered too nationalistic by many critics. Hence, a brief introduction to the history of Ukrainian nationalism is provided.

The second part of the thesis analyzes the early success of the People's Movement following the 1990 parliamentary elections. Further, the author discusses transformation of the People's movement into a political party. The thesis identifies main factors that contributed to the crisis and, later on, to the break up of the People's Movement political party. The role of the Movement in Ukrainian politics is elaborated in subsequent chapters. The thesis also provides a brief overview of internal developments in Ukraine in the 1990s.

The concluding part summarizes the importance of the People's Movement for post-Soviet Ukraine.

Bibliografie

Denní tisk:

Голос України.
Українська правда.
Урядовий кур'єр.
Україна молода.

Dokumenty:

Конституция СССР 1977 года: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1977.htm>.

Конституція України, Київ, Юрінком, 1996.

Народний Рух України: Чорноволівські питання, Київ 2003.

Народний Рух України: Рішення керівних органів Народного Руху України (ухвали, заяви, звернення), Київ 2003.

Народний Рух України: Рішення керівних органів Народного Руху України (ухвали, заяви, звернення), Київ 2004.

Статут Народного руху України, Київ, 2004.

Elektronické databáze:

Foundation for Electoral Systems - IFES: <http://ifes.ipri.kiev.ua>.

Parties and Elections in Europe: www.parties-and-elections.de.

Інститут політики Миколи Томенка: www.tomenko.kiev.ua.

Верховна Рада України: www.rada.gov.ua.

Державний комітет статистики України: www.ukrstat.gov.ua.

Народний Рух України: www.nru.org.ua.

Центральна виборча комісія України: www.cvk.gov.ua.

Články:

Birch, S., Wilson, A.: Voting stability, political gridlock: Ukraine's 1998 parliamentary elections. In: Europe-Asia Studies, Vol.51, Issue 6, Sep99, pp. 1039-1068.

Paniotto, V.: The Ukrainian movement for Perestroika - Rukh: a sociological survey, Soviet Studies, 1991, Vol.43, Issue 1, pp. 177-181.

Furtado, Ch.F., Jr.: Nationalism and Foreign Policy in Ukraine, Political Science Quartelry, Volume 109, Number 1, 1994, pp. 81-104.

Kuzio, T.: Identity and nation-building in Ukraine, Defining the Other, Ethnicities 1(3), 2001, pp. 343-365.

Pirie, P.S.: National identity and politics in Southern and Eastern Ukraine, *Europe-Asia Studies*, November 1996, Vol. 48, Issue 7, pp. 1079-1104.

Solchanyk, R.: The politics of state building: centre-periphery relations in post-soviet Ukraine. *Europe-Asia Studies*, Vol.46, Issue 1, 1994, pp. 47-68.

Wilson, A., Bilous, A.: Political Parties in Ukraine, *Europe-Asia Studies*, Vol. 45, Issue 4, pp. 693-703.

Бойко, О.: 1991 р.: стартові умови та потенційні можливості розгортання державотворчого процесу в Україні. *Людина і політика*, N-6, 2001, стор. 34-48.

Бураковський, І.: Від державотворення до створення ефективної держави: повернення до основоположних принципів, *Політична думка* 1-2, 2001, стор. 59-68.

Воловик, В.: Партий багато - партій соціального прогресу нема, *Віче* 10 (139), 2003, стор. 42-46.

Дергачов, О.: Місце політичних партій у здійсненні влади в Україні. *Політична думка* 1/2002, стор. 3-24.

Касьянов, Г.: Український націоналізм: проблема наукового переосмислення, *Український історичний журнал*, N-2, 1998, стор. 39-54.

Малеєв, С., Горбач, В.: Вибори президента в суверенній Україні. Інститут політики М. Томенка. www.tomenko.kiev.ua/cgi./print.cgi?url=pc07-2003-05.html.

Танюк, Л.: Має бути диктатура української національної ідеї, *Віче* 8(137), 2003, стор. 4-5.

Хмара С.: Дається взнаки багатівікове рабство, *Віче* 8 (137), 2003, стор. 6-7.

Monografie:

Armstrong, J.A.: *Ukrainian Nationalism* (3rd edition), Englewood, Colorado, 1990.

Gellner, E.: *Národy a nacionalismus*, Hřibal, Praha, 1993.

Hroch, M.: *V národním zájmu*, NLN, Praha 1999.

Kopeček, L.: *Ukrajina*, In: P. Fiala, M. Strmiska, J. Holzer a kol.: *Politické strany ve střenění a východní Evropě: ideově-politický profil, pozice a role politických stran v postkomunistických zemích*. MU v Brně, 2002.

Novák, M.: *Systémy politických stran*, SLON, Praha, 1997.

Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M.: *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*, Libri, Praha, 2000.

Wilson, A.: *Ukrainian Nationalism in the 1990s. A Minority Faith*. Cambridge, 1997.

Алексєєв, Ю., Кульчицький, С., Слюсаренко, А.: *Україна на зламї історичних епох*, Київ, ЕксОбс, 2000.

Донцов, Д.: *Націоналізм*. Лондон, 1996.

Донцов, Д.: *Росія чи Європа*, Львів, 1993.

- Гарань, О.: Убити дракона. З історії Руху та нових партій України, Київ, Либідь 1993.
- Гарань, О.: Від створення Руху до багатопартійності, Знання України, 1992.
- Гончарук Г. І., Шановська, О.А.: Національна ідея і Народний рух України, Одеса, 2004.
- Гузенко, Т.: Этнонациональные проблемы в учебниках по истории (на примере Украины, Белоруссии и некоторых республик Российской Федерации), Friedrich-Naumann-STIFTUNG Büro, Moskau (nedatovaný manuskript).
- Здравомислов, А. Г.: Международные конфликты в постсоветском пространстве. Аспект Пресс, Москва 1997.
- Камінський, А.: На перехідному етапі. Гласність, перебудова і демократизація на Україні, München 1990.
- Касьянов, Г.: Теорії нації та націоналізму, Либідь, Київ, 1999.
- Ковтун, В.: Історія Народного Руху України, Київ, Факт 1999.
- Кормич, Л. І., Шелест, Д. С.: Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України, Київ, АВРІО, 2004.
- Липинський, В.: Листи до братів-хліборобів. Філадельфія, 1995.
- Литвин, В.: Політична арена України, дійові особи та виконавці, Київ, Абрис 1994.
- Русначенко, А.М: Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х - початок 1990-х років, Київ, 1998.
- Субтельний, О., Жуковський, А.: Нарис історії України, Львів, Наукове товариство імені Т. Шевченка, 1991.
- Томенко, М.: Абетка української політики, „Смолоскип“, Київ, 2003.
- Томенко, М., Слюсаренко, А.: Нові політичні партії України Довідник Київ 1990.
- Томенко, М., Олійник, В.: Партійна еліта України 2000, Київ, Логос 2000.
- Чорновіл, В.: біографія, статті, цитати, Народний Рух України Київ, 2003.

Přílohy

Tabulka č. 1. Výsledky sčítání obyvatel Ukrajiny z prosince 2001.

<i>N</i>	<i>Národnost</i>	<i>2001 (%)</i>	<i>1989 (%)</i>
1	Ukrajinci	77,8	72,7
2	Rusové	17,3	22,1
3	Bělorusové	0,6	0,9
4	Moldavané	0,5	0,6
5	Krymští Tataři	0,5	0,0
6	Poláci	0,3	0,4
7	Židé	0,2	0,9

Zdroj: Státní statistický úřad Ukrajiny: www.ukrstat.gov.ua/Perepis/PidsPer.html.

Tabulka č.2. Oficiální výsledky celostátního referenda o otázce vyhlášení nezávislosti Ukrajiny z 1. prosince 1991.

N	Oblasti, města a AR Krym	Počet osob zúčastnivších se referenda	%	Počet občanů odpověděvších ANO	%	Počet občanů odpověděvších NE	%
1	AR Krym	1 036 190	67,71	561 498	54,19	437 505	42,22
2	Vinnycká oblast	1 301 765	91,41	1 242 244	95,43	39 387	3,03
3	Volyňská oblast	710 989	93,20	684 834	96,32	16 299	2,29
4	Dnipropetrovska obl.	2 354 169	81,80	2 127 089	90,36	181 529	7,71
5	Donecká oblast	2 957 372	76,73	2 481 157	83,90	372 157	12,58
6	Žytomyrská oblast	1 000 425	90,53	950 976	95,06	35 798	3,58
7	Zakarpatská oblast	710 286	82,91	657 678	92,59	31 891	4,49
8	Zaporizká oblast	1 252 225	80,59	1 135 271	90,66	91 929	7,34
9	Ivano-Frankivská	975 655	95,73	960 281	98,42	10 028	1,03
10	Kyjevská oblast	1 259 129	88,02	1 202 773	95,52	36 086	2,87
11	Kirovohradská oblast	813 833	88,07	764 053	93,88	35 613	4,38
12	Luhanská oblast	1 682 344	80,65	1 410 894	83,86	225 589	13,41
13	Ľvivská oblast	1 915 597	95,24	1 866 921	97,46	35 671	1,86
14	Mykolajivská oblast	818 538	84,10	732 179	89,45	66 858	8,17
15	Odeská oblast	1 412 228	75,10	1 205 755	85,38	163 831	11,60
16	Poltavská oblast	1 206 801	91,87	1 145 639	94,93	44 308	3,67
17	Rivnenská oblast	757 151	92,99	726 575	95,56	19 369	2,56
18	Sumská	948 278	88,41	878 198	92,61	46 479	4,90
19	Ternopilská oblast	836 667	97,10	825 526	98,67	6 565	0,78
20	Charkivská oblast	1 798 977	75,68	1 553 065	86,33	187 631	10,43
21	Chersonská oblast	753 843	83,40	679 451	90,13	54 248	7,20
22	Chmeľnycka oblast	1 059 021	93,44	1 019 813	96,30	27 743	2,62
23	Čerkaská oblast	1 040 971	90,17	999 603	96,03	28 703	2,76
24	Černivecká oblast	586 377	87,68	544 022	92,78	24 226	4,13
25	Černihivská oblast	969 638	90,78	908 904	93,74	39 774	4,10
26	Město Kyjev	1 537 585	80,35	1 428 001	92,88	81 246	5,28
27	Město Sevastopol	195 688	63,74	111 671	57,07	77 091	39,39
	Ukrajina celkem	31 891 742	84,18	28 204 071	90,32	2 418 554	7,58

Zdroj: Webové stránky ústřední volební komise Ukrajiny: <http://www.cvk.ukrpack.net/refer1991.html>.
Ověřeno k 15.4.2003.

Tabulka č. 3. Oficiální výsledky prezidentských voleb na Ukrajině z 1. prosince 1991.

<i>Kandidát</i>	<i>Volební zisk (počet hlasů)</i>	<i>Volební zisk (v %)</i>
L.M. Kravčuk	19 643 481	61,59
V.M. Čornovil	7 420 727	23,27
L.H. Lukjanenko	1 432 556	4,49
V.B. Hryňov	1 329 758	4,17
I.R. Juchnovskyj	554 719	1,74
L.I. Taburjanskyj	182 713	0,57

Zdroj: *Правда Украины: Центризбирком сообщает, N-213, 5.12.1991.*

Tabulka č. 4. Výsledky parlamentních voleb na Ukrajině v roce 1994.

<i>Strana</i>	<i>Počet přidělených mandátů</i>
Komunistická strana Ukrajiny	86
Lidové hnutí Ukrajiny	20
Nezávislí kandidáti	168
Socialistická strana Ukrajiny	19
Sociálně-demokratická strana Ukrajiny	2
Strana Zelených Ukrajiny	-
Ostatní	43
Neobsazené mandaty	112
Celkem	450

Source: Foundation for Electoral Systems - IFES: <http://ifes.ipri.kiev.ua>.

Tabulka č. 5. Poměr politických sil na Ukrajině po parlamentních volbách 1994.

<i>Název bloku</i>	<i>Počet získaných míst</i>
<i>Extremní nacionalisté</i>	
Ukrajinské národní shromáždění	3
Ukrajinská konzervativní republikánská strana	2
<i>Umírnění nacionalisté</i>	
Ruch	20
Ukrajinská republikánská strana	8
Kongres národních demokratických sil	5
Demokratická strana Ukrajiny	2
<i>Centristé</i>	
Meziregionální reformní blok	4
Ukrajinská demokratická strana obrození	4
Občanský kongres Ukrajiny	2
Sociálně-demokratická strana Ukrajiny	2
Kongres práce Ukrajiny	4
Křesťansko-demokratická strana Ukrajiny	1
<i>Komunisté</i>	
Komunistická strana Ukrajiny	86
Agrární strana Ukrajiny	18
Ukrajinská socialistická strana	14
<i>Nezávislí</i>	163

Zdroj: Birch, S., Wilson, A.: Voting stability, political gridlock: Ukraine's 1998 parliamentary elections. In: Europe-Asia Studies, Vol.51, Issue 6, Sep99, p. 1067.

Tabulka č. 6. Výsledky 1. kola prezidentských voleb v roce 1994.

<i>Jméno kandidáta</i>	<i>% získaných hlasů</i>
Babyč V.	2,43
Kravčuk L.	37,68
Kučma L.	31,25
Lanovyj V.	9,38
Moroz O.	13,09
Pljušč I.	1,29
Talančuk P.	0,54

Výsledky 2. kola prezidentských voleb v roce 1994.

<i>Jméno kandidáta</i>	<i>% získaných hlasů</i>
Kravčuk L.	52
Kučma L.	42

Zdroj: В. Литвин: Політична арена України. Дійові особи та виконавці. Київ, Абрис 1994.

Tabulka č. 7. Důvěra v ukrajinské politiky v roce 1994 (%).

<i>Jméno</i>	<i>Spiš důvěřuji</i>	<i>Nakolik důvěřuji, natolik nedůvěřuji</i>	<i>Spiš nedůvěřuji</i>	<i>Neznám takového politika</i>	<i>Budu volit v prezidentských volbách</i>
Kučma L.	21	29	28	22	17
Kravčuk L.	13	32	48	7	15
Čornovil V.	10	23	47	20	9
Hryňov V.	10	21	23	46	4
Moroz O.	3	9	22	66	2
Holovatyj S.	5	9	18	68	-
Symonenko P.	3	6	17	74	-
Marčuk J.	1	5	16	78	-

Zdroj: С. Малєєв, В. Горбач: Вибори президента в суверенній Україні. Інститут політики М. Томенка. www.tomenko.kiev.ua/cgi./print.cgi?url=pc07-2003-05.html.

Tabulka č. 8. Důvěra v politiky v roce 1998 (%).

<i>Jméno</i>	<i>Spiš důvěřuji</i>	<i>Nakolik důvěřuji, natolik nedůvěřuji</i>	<i>Spiš nedůvěřuji</i>	<i>Neznám takového politika</i>	<i>Budu volit v prezidentských volbách</i>
Kučma L.	11	29	52	8	12
Moroz O.	12	29	42	17	10
Symonenko P.	-	-	-	-	8
Vitrenko N.	-	-	-	-	7
Čornvil V.	-	-	-	-	5
Lazarenko P.	-	-	-	-	5
Marčuk J.	6	19	19	42	3
Tkačenko O.	-	-	-	-	1

Zdroj: С. Малєєв, В. Горбач: *Вибори президента в суверенній Україні. Інститут політики М. Томенка.* www.tomenko.kiev.ua/cgi./print.cgi?url=pc07-2003-05.html.

Tabulka č 9. Výsledky druhého kola prezidentských voleb 1999.

Jméno kandidáta	% získaných hlasů
Kučma L.	56,25
Symonenko P.	37,80

Zdroj: Ústřední volební komise Ukrajiny: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp1999/webproc0>. Ověřeno k 26.8.2005.

Tabulka č. 10. Výsledky parlamentních voleb na Ukrajině z let 1994 a 1998.

<i>N-</i>	<i>Strana</i>	<i>Počet přidělených mandátů 1994</i>	<i>Počet hlasů (%) 1998</i>	<i>Počet přidělených mandátů 1998</i>
1	Komunistická strana Ukrajiny	86	24,7	121
2	Lidové hnutí Ukrajiny	20	9,4	46
3	Nezávislí kandidáti	168	-	111
4	Socialistická strana Ukrajiny	19	8,6	34
5	Soc.-dem. strana Ukrajiny	2	4	16
6	Strana zelených Ukrajiny	-	5,4	19
7	Ostatní	43	34,1	29
	Neobsazeno	112	-	-
	Celkem	450	-	450

Zdroj: www.parties-and-elections.de. Ověřeno k 15.12.2005.

Tabulka č. 11. Poměr sil v Nejvyšší radě Ukrajiny po parlamentních volbách v roce 1998.

<i>Uskupení</i>	<i>Počet mandátů v roce 1998</i>	<i>% zisk hlasů v roce 1998</i>	<i>% ve srvn. s rokem 1994</i>
Levice (komunisté, Strana venkova, progresivní socialisté, Trudova Ukrajina aj.)	173	38,44	35,29
Centristé (zelení, lidoví demokraté, Hromada, agrárníci, reformisté, Razom aj.)	105	23,34	4,14
Pravice (Ruch, Menše sliv, Národní front aj.)	52	11,56	10,95
Nezávislí	116	25,78	49,12
Celkem	450	-	-

Zdroj: Birch, S., Wilson, A.: *Voting stability, political gridlock: Ukraine's 1998 parliamentary elections.* In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 51, Issue 6, Sep99, p. 1066.